

ФАРҲОД МУСАЖОНОВ

*Бўш келма,
Алиқулов!*

ЯШАСИН КОМИССИЯ

Эрталаб туриб балконга чиқсам, осмон тип-тиниқ, биттаям булут йўқ, ғир-ғир шабада, кун илиқ. Ҳавони ҳидласанг худди баҳорнинг иси келаётгандек. Майли, тезроқ баҳор келсин, киш жонга тегди. Бу йил ўзи киш кишга ҳам ўхшамади. Беш-олти марта ҳўл қор ёғди, кейин нукул ёмғир, айтарли совуқ ҳам бўлмади. Мен бунақа кишни ёмон кўраман. Паға-паға қор ёғиб, совуқ бўлса, маза қилиб чана, коньки учсанг, ана у киш! Шилп-шилп ёмғирли киш кимга керак. Киш шунақа ланж келса одам баҳорни айниқса ошиқиб кутар экан. Бугун йигирма олтинчи февраль бўлса, демак, кишнинг кети узилай деб қолибди. Яна уч кундан кейин баҳор.

— Ҳой, намуноча имирсилайсан, эрталабдан мени жовратмай бўла қолсанг-чи тезроқ! — ичкарида ойимнинг овозлари эшитилиб хаёлимни бўлди.

— Ҳозир,— деб ойимни тинчитишга ҳаракат қилдим.

Лекин бари бир уйга киришга шошилмадим.

— Қаллаи сахарлаб туриб балконда нима қиляпсан?! — яна ойимларнинг овозлари эшитилди.

Мен китобларда ёзиладигандек, «Мусаффо ҳаводан тўйиб-тўйиб шимиряпман», дедим, лекин фақат ўзим эшитадиган қилиб айтдим. Галим ўзимга таъсир қилиб илжайиб қўйдим.

— Тезроқ қимирла, бўлмаса мактабингга кеч қоласан. Буёқда ҳали укангни боғчага ташлаб ўтишинг керак,— ойимнинг овозлари борган сари серзарда ва баландроқ чиқарди. Овозлари майлию, аммо мактабни эсга солиб таъбимни хира қилганлари чатоқ бўлди.

Бугун биринчи соат алгебра. Уйга берилган масалани ишламаганман. Ўқитувчимиз текшириб қолса икки олишим турган гап.

Мен яна бир-икки марта тўйиб-тўйиб «мусаффо ҳаводан шимирдим-да», уйга кирдим. Ойим укамни кийинтириб бўлган эканлар. Апил-тапил ювиниб, кийиндиму папкамни олиб йўлга тушмоқчи эдим, ойим йўлимни тўсдилар:

— Нонушта қилмасдан қаёққа борасан? Наҳотки, шуниям сенга айгиш керак. Наҳотки, ўтириб нонушта қилиш ўзингни миянга келмаса!

Ойим сал ваҳмароқлар, сал нарсага ҳам хуноблари ошиб тутакиб кетадилар. Тўғрилиқча айтса бўладиган нарсани ҳам гоҳида бақириб гапирадилар. Яна энг қизиғи шундаки, ўзларини тутолмасликларига мен айбдор эмишман. Сен мени шу қўйга солдинг, ҳамма нарсани сенга ўн марта қайтарш керак, битта айтганда қилмайсан, дейдилар.

Балки гаплари тўғридир, ҳамма нарсани ҳам битта айтганларида қилмасман. Аммо атайдан шундай қилмайман-ку. Мана, мисол учун, овқатни олайлик. Нима учундир эрталаб ҳеч нарса егим келмайди, ҳар доим шундай. Ойимни эса ишга ҳам бор-йўқлиги билан ишлари йўқ, овқатни тикиштираверадилар. Ўтим оғрияпти, бўтим оғрияпти деб баҳона тўқиб кўраман, бўлмайди, ойимнинг кистови билан бирон бурда нон чайнаб, бир шёла чой ичишга тўғри келади.

Бугун ҳам ноилож стол томон судралдим. Дастурхондаги нарсаларни кўриб қутим ўчиб кетди. Тавба, шунча нарсани битта одам қандай ейди?!

— Ейдиганимни ўраб мактабга олиб кета қолай, ойи, кеч қоляман.— нонуштадан бош торғишга уршиб кўрдим.

— Ўтир!— буюрдилар ойим,— биламан сени, мактабга оборган нарсани ҳамма вақт қайтиб келади. Ўтириб, кўзимни олдида еб ол!

Мен ўтиришга мажбур бўлдим. Бир бурда нон тишлаб, узоқ чайнаб ўтирдим. Ҳеч ютворолмайман. Ютиб нима қиламан, ойим жағим қимирлаб турганини кўрсалар бўлди-да. Аммо шакар чойни маза қилиб ичдим. Кейин жуда тўйиб кетган одамдек қорнимни силаб, ўрнимдан турдим.

— Ойи, мен кетдим.

— Ул-бул едингми? — ишга отланаётган ойим нариги уйдан туриб сўрадилар.

— Ҳа, қорним шишиб кетди!

— Мактабдан келганинда кечаги овқатни иситиб егин. Қозонда турипти,— тайинладилар ойим,— оч юрма.

— Қўрқманг, оч қолиб кетмайман,— дедим,— бўлдингми, Со?

— Уканг аллақачон тайёр бўлган! — ойим Солининг ўрнига жавоб бердилар.

Ойимга укамнинг боқчаси тескари эди, агар олиб бориб қўядиган бўлсалар ишга кечга қолишлари мумкин. Менга эса жуда қулай эди, боқча шундай мактабимнинг йўлида, ташлаб ўтиб кетавераман. Шунинг учун Солини доим мен боқчасига элтиб қўяман, кечкурун ҳам ўзим олиб келаман. Ойим сакқизларда қайгадилар, ўзларининг айтишларича, айниқса кечга томон ишлари кўпайиб кетар экан.

Менга укамни боқчага ташлаб ўтишининг сира оғирлиги йўқ, қайтанга бажону дил қиламан шу юмушни. Нега деганда укамни яхши кўраман, эркалаб «Со» деб чақираман. Кўнчилик ўртоқларим укалари билан чиқишолмайдилар, жанжаллашадилар. Мен «Со» билан жуда иноқман. Чунки ўзи жуда аломат-да. Одамга қараб нуқул мўлтираб туради. Шунақа беозор, шунақа баррақни, гоҳида ўзимдан-ўзим бечорага раҳмим келиб кетади.

— Ойи, бизлар кетдик,— папкамни елкамга осиб укамга кўз кисдим.— Юр ўв, Со!

Ичкари уйдан шошилиб ойм чиқдилар.

— Укамни қўлидан ушлаб ол. Тагин ўзинг билан ўзинг овора бўлиб укамг буюёқда қолиб кетмасин. Биламан одатингни, кўчага чиқсанг, ҳар қаёққа анқайганинг анқайган!

Ойимнинг бу гаплари менга ёд бўлиб кетган, чунки ҳар куни қайтарардилар.

— Хўб, анқаймайман,— ўйлаб ўтирмай бепарвогина жавоб бердим, бу гап ҳам кунига қайтараверилиб ёд бўлиб кетган менга.

Укамнинг қўлидан ушлаб йўлга тушдим. Биз беш-олтига тўрт қаватли уйларнинг орасидан ўтиб болалар боқчасига етиб бордик.

Ҳар гал укамни боқчада қолдириб кетаётганимда нима учундир юрагим жизиллаб ачишади. Йўқ, Соли баъзи эркатой тантиқларга ўхшаб, кетимдан эргашиб, хархаша қилмайди қолмайман деб, дод-вой кўтармайди. Фақат то дарвозадан чиқиб кетмагунча орқамдан тикилиб туради.

Қани энди иложи бўлса Солини боқчага ҳеч ҳам олиб бормас эдим, ўзим билан уйда ўтираверарди. Шунинг учун каникул пайтларида ҳали уни, ҳали буни баҳона қилиб Солини боқчадан олиб қоламан.

Иннайкейин доим укамни боқчадан вақтлироқ олиб кетишга ҳаракат қиламан. Бунинг сабаби бор, ўтган йили жуда хунук воқеа бўлганди.

Куз эди, бизнинг мактабимиз терма командаси қўшни мактаб футболчилари билан район биринчилигига ўйнайдиган бўлиб қолди. Матч белгилангани бўйича соат ўн саккизда эмас, рақиб командаси вақтида етиб келмагани учун ярим соат кечикиб бошланди.

Мактабимизнинг кичкина стадиони ишқибозларга тўлиб кетди. Аммо зўр ўйин бўлди. Ўйинга кизиқиб кетиб қоронғи тушганини ҳам сезмабман, укамни боқчадан олиш ҳам мутлақо ёдимдан кўтарилиб кетибди.

Бир маҳал, ўйин тугагандан кейин, Солини олишим кераклиги эсимга тушиб қолиб ура боқчага қараб югуриб қолдим! Умримда ҳеч қачон бунақа тез югурмагандирман ўзим ҳам.

Ҳалослаганча етиб борсам ҳамма болалар аллақачон кетиб бўлишгани учун боқчанинг ҳовлиси хувиллаб ётибди. Фақат ўртасидаги шийпончада ёлғиз Соли ўтирибди. Мураббиясининг ҳам иши чиқиб қолганми, Солини қоровулга қолдириб кетибди. Қоровул ҳовлида ивирсиб юрар, укам бўлса, боя айтганимдек шийпончада ёлғиз ўзи бужмайволиб ўтирибди.

Солини кўриб раҳмим келганидан йиғлаб юборай дедим. Бояқишнинг кўзлари кўрқув ва хавотирдан катта-катта бўлиб кетган, қимир этгани журъат этмай худди совуқда қолган одамдек гужанак бўлиб ўтирарди. Олдинига у мени кўрмади, лекин кўриши билан хўнграб йиғлаб юборди.

Мен уни меҳрибончилик билан елкасидан кучиб кўчага бошлаб чиқдим, юпатишга ҳаракат қилиб кулиб гапирдим.

— Нега йиғлайсан, жиннивой. Бир марта шунақа бўлиб қолди. футболга берилиб кетиб боқча эсимдан чиқибди.

— Қўрқдим,— деди Соли йиғидан энтикиб.

— Нимадан қўрқасан, ҳовлида барзангидек қоровул юрибди-ку! Соли йўқ дегандек бош чайқади.

— Ҳеч ким мени олиб кетмайди деб қўрқдим.

— Нега энди битта ўзинг қолиб кетар экансан, жиннивой. Менга ишонмайсанми?

Соли дарров жавоб бермади, анча жойгача жим борди. Кейин кутилмаганда худди катталардек жиддий овозда деди:

— Адамларга ўхшаб ойим ҳам, сен ҳам ташлаб кетасизлар деб қўрқдим.

Менинг эгим жимирлашиб кетди. Лекин сир бой бермадим, тегик ва хушхўл кўринишга уриниб илжайдим.

— Кўнглинг тўқ бўлсин, жиннивой, ойим ҳам, мен ҳам сени ҳеч қачон ташлаб кетмаймиз. Ҳеч қачон! — кейин қўшиб қўйдим.— Агар уёғини суриштирсанг, адам ҳам ташлаб кетмаганлар!

Соли индамади, чунки сезардим, у ҳам адамни бизни ташлаб кетганларига унчалик ишонмасди. Мен-ку ҳеч ҳам ишонмайман бунга, нимага деганда адамлар яхшилар. Фақат ойим нуқул: «Аданг бизларни ташлаб кетди», деб кулогимизга қуйганлари қуйган. Аслида ундай эмас, жаҳллари чиққанда аламдан шундай дейдилар.

Лекин ўшанда Солига бу гапларни айтиб ўтирмадим. Ҳар хил ҳазил-мазахлар билан кўнглини кўтардим.

Шу-шу Солини боқчадан доим вақтида оладиган бўлдим. Гоҳида ҳаммадан олдин келиб кечки овқатини еб бўлишини кутиб тураман ва биринчи бўлиб уйга олиб кетаман.

Солини группасига киргазиб юбордим-да, ўзим йўлга тушдим. Дарвозага етганда орқага қарадим, худди билганимдек, Соли деразадан менга тикилиб турган экан, мен қўл силжиб у билан хайрлашдим.

Боқчадан мактабга тўғри йўл бор, иккита тўққиз қаватли уйнинг ўртасидан кесиб чиқади. Аммо қисқа йўлдан юрмай, катта кўчадан кетдим. Кеч қолсам қоларман, зўр қилса ўқитувчимиз дарсга қўймае. Қўймаса яна яхши, «2» дан қутулиб келаман.

Кун, боя айтганимдек, илиқ. Ғир-ғир шабада. Шунақа пайтларда далага чиқиб кетсанг. Бирорта қовунполизга бориб чайлада ёнбошлаб ётсанг! Ана унинг гаштига нима етсин?!

Шошмасдан, оёғини судраб босиб кетаётган муюлишда кўчанинг бузилган жойига асфальт ётқизишаётган экан. Тўхтаб гомоша қилдим. Асфальт ётқизаётган ишчиларга ҳавасим келди. Шуларга маза, мактабга бориб бошларини қотиришмайди, ҳар хил зонларнинг махражларини, кубларини қидиришмайди. Агар, ҳайдовчиси хўп деса, машинасига миниб кечгача асфальт ётқизардим.

— Ўв, меров, мактабдан кечга қоласан! — деган овоз ҳаслимни бўлиб юборди. Қарасам Шоқажом.

Жуда маҳмадона, кизлардан баттар сергап бола. Тили бурро, сергайрат. Ўзини доно қилиб кўрсатишга ҳаракат қилади, унча-мунчани менсимайди. Бу кўпчилик аълочиларга теккан касал. Шоқаюм айниқса менинг жиғимга тегишни яхши кўради. Нега десангиз, биринчидан, ўқишимнинг мазаси йўқ, ё каллам яхши ишламайди, ё ялқовман. Иккинчидан, мен ўчакишишни ёмон кўраман, Шоқаюм қанчалик ҳаддидан ошмасин кўтаравераман.

— Нега оғзингни очиб анқайиб турибсан, болапақир? — деди у.

Боя айтдим-ку, нуқул катталарга ўхшаб гапирди, жуда маҳмадона. Аммо юриш-туриши, кийиниши саранжом-сариншта, бирор ерига гард юктирмайди. Ўз ишига нишиқ-пухта бола. Фақат пакаиа, жимитдаккина.

— Ўв, анқов, сенга гапиряпман, лаб-лунжингни йиғиштириб ол, пашша кириб кетади.

Шоқаюм шунақа, индамаса жуда ҳаддидан ошиб кетади. Мен ундан қутулиш учун:

— Йўлингдан қолма, — дедим илжайиб, — тагин мени деб дардан кеч қолиб ўтирма!

— Сендан ҳам маънили гап чиқар экану, бўталоқ. Сенга кўшилсам кеч қолишим аниқ, — Шоқаюм жадаллаганича жўнаб қолди.

Мен сал енгил тортдим. Дангасароқ бўлганим учунми мактабда мени бир Бўталоқ, бир Тайлоқ деб чақирарди. Айниқса Шоқаюм бирор марта исмиمنى айтиб чақирмаган, доим лақаб тўқийди. Лекин мен на Шоқаюмдан, на бошқа болалардан сира хафа бўлмайман. Чунки Тайлоқ ёки Бўталоқ деган лақаблар ўзимга ёқарди. Нима, Тайлоқ ёки Бўталоқ бўлсам ёмонми? Иккови ҳам мен севадиган жониворлар. Айниқса туяга ҳавасим келади. Эшитишимга қараганда туялар қирқ кечаю қирқ кундуз сув ичмасдан тақир саҳрода йўл юра олар экан. Емиши чўл янтоғи. Шунақа чидамли бўлсам ёмонми? Иннайкейин туялар жуда мўмин-қобил, оғиркарвон бўладилар. Жирттақилик, жаҳл нималигини билмайдилар. Ҳовлиқмайдилар, шошмайдилар, жонсарақ бўлиб ҳарсиллаб югурмайдилар. Доим бир меъёрда тутадилар ўзларини. Расмана ювош ва сахий улар. Ҳатто бўрсилдоқ лаблари, келишмаган гавдалари, иккала ўрқачлари ҳам ёқади менга. Балки ўзимнинг кўринишим ҳам сал туяникига ўхшаб кетар, мен ҳам бесўнақайроқман, синфда энг найнови ўзимман.

Хуллас, Бўталоқ деб чақиринса хафа бўлишнинг ўрнига қувонаман.

Шоқаюм кетганидан кейин мен ҳам йўлга тушдим. Ҳа, энди бормасам бўлмасди. Шоқаюм мени кўрди, одатини биламан-чақимчи. Кеч қолсам, ўқитувчимизга атайдан прогул қилди деб чақади.

Шошмасдан йўлга тушдим. Одатим шунақа, тез юришни ёмон кўраман туялар сингари, ҳеч ҳовлиқмайман.

Мактабга кириб боришим билан қўнғироқ чалинди.

Синфимиз эшигининг тагида турган Раъно мени кўриб шовқин кўтарди.

— Эй, намунча имирсилайсан, Бўталок! Тезроқ юрсанг-чи.
— Келяпман-ку, нима энди, синфга югуриб киришим керакми? — дедим эриниб.

— Бор, жойингга ўтир тезроқ!

— Сенга нима? — сўрадим илжайиб.

— Биринчидан, бугун мен навбатчимаң. Иккинчидан, дарсга комиссия кирармиш.

— Нима, комиссия дейсанми? Ростданми? — комиссиянинг даргани эшитиб суюниб кетдим.

— Намунча суюнмасанг? — хайрон бўлди Раъно.

— Тўғри-да, хайрон бўлади-да, шўрлик. Суюниб кетганимнинг сабабини у қаёқдан билсин. Елкамдан тоғ ағдарилиб тушгандек енгил тортиб, жойимга бориб ўтирдим.

— Хм, нега иршайсан? — сўради ёнимда ўтирадиган Нодира.

— Ўзим, — дедим багтар иршайиб.

Нодиранинг энсаси қотди:

— Қачон қараса, куйдирган каллага ўхшаб иршайгани-иршайган!

Майли, нима деса деяверсин! Аммо комиссия кирадиган бўлгани жуда соз бўлибди. Ўқитувчимизнинг одатини биламан, дарсга комиссия кириб ўтирса, аълочи. яхшичиларни доскага чақиради, менга ўхшаган «икки» чилардан ўла қолса ҳам сўрамайди. Ўртачидан сўраса сўрайдики, лекин мендақалардан сўрамайди. Демак, бугун «икки» дан қутулиб қоламан! Яшасин комиссия!

БАРИ БИР «ИККИ»

Комиссия кирганида ўқитувчиларимиз сал бошқачароқ бўлиб қолишади. Ўқувчиларга бақиримайди, силтаб ташлашмайди. хуллас, жуда маданиятли бўлиб кетишади. Энг яхшиси, ўчакишиб «икки» қўйишмайди.

Бугун ҳам шундай бўлди. Ўқитувчимиз болалар билан мулоим гаплашди, иккита яхшичи ва битта аълочини доскага чиқарди. Лекин ҳеч қайсисига «беш» қўймади, ўзини жуда талабчан кўрсатиш учунми иккитасига «тўрт», биттасига «уч» баҳо қўйди. Лекин болалар ҳам комиссия борида ортиқча тўполон қилмай одоб сақлашади.

Мен дарсда бежавотир, бемалол ўтирдим. Ўқитувчим мендан сўрамаслигини билардим. Худди ўйлаганимдек бўлди. уй вазифасини бажармай келганимни сезган бўлса ҳам мени чақирмади. Натижада нақд «икки» дан қутулиб қолдим. Қани энди комиссия қувора келиб турса, менга ўхшаганларнинг жони кирарди.

Бежавотир ўтирсанг дарс ҳам тез ўтиб кетар экан, ҳадемай қўнғироқ чалинди. Комиссия аъзолари ва ўқитувчимиз сиполик билан синфимизни тарк этишди. Шу заҳоти Раъно ҳаммамизни синфдан қувиб чиқарди. Қизларнинг орасида энг шаддоди ўзи шу Раъно. Лекин миңг уришгани билан ҳеч ким ундан

хафа бўлмайди. Чунки дилидагини очиқ айтаверади, иккиюзламачилигини билмайди.

Керилишни Нодирага чиқарган. Аммо тўғри, ўзи жуда чиройли, керилса арзийдиган хусни бор. Бўйи баландликда синфимизда мендан кейин иккинчи ўрнида туради. Шунинг учун мен билан энг охири партада ўтиради. Нима учундир синфимиздаги қизлар болалардан найновроқ.

Раъно ҳам, Нодира ҳам аълочи. Раъно мени койишни, уришишни яхши кўрса, Нодира майна қилишнинг пайида. Майли, дейман. Койишса ҳам, майна қилишса ҳам индамайман. Писанд ҳам қилмайман, жаҳлим ҳам чиқмайди. Ганлари бу қулоғимдан кириб, у қулоғимдан чиқиб кетаверади.

Китоб-дафтарларимни йиғиштириб, папкага солгунимча бошқа болалар аллақачон синфдан чиқиб кетишибди.

Раъно тепамага бостириб келди-ю, ёкамдан тортиб ўрнимдан тургазди.

— Намунча лалаясан. Бўталоқ. Тур тезроқ, мен синфни тозалашим керак.

— Тозалайвер, мен қўлингдан ушлаяпманми?

Раъно оркамдан итариб синфдан чиқариб юборди. Коридорга чиқиб энди икки қадам қўйганимни биламан, биров бўйнимга осилиб, бўғма илондек томоғимни қиса бошлади. Дарров билдим, бу Шоқаюм. Қизлар келаётган ёки қараб туришган бўлса, шунақа мақтанчоқлик қилиб, зўравон эканини кўрсатмоқчи бўлади. У роса кучаниб бўйнимни қайирарди. Майли, мақтангиси келаётган бўлса мақтаниб олсин, деб чидаш бериб туравердим. Нима қиламан у билан олишиб, кошки кучи бўлса экан, нуф десам, умбалоқ ошиб тушади. Индамаганимга бўйнимдан бир-икки силтаб ерга ағдармоқчи бўлди. Вой, чиранг-ей. Мен яна чидаш бериб туравердим. Охири чарчадим, бўйнимни қўйиб юборди. Мен қаддимни ростлаб дераза рахига суяндим.

Шоқаюм куч кўрсатиб мақтанолмагани учунми энди оғзинга зўр берди.

— Ҳой, болапақир, силланг қуриб, деразага осилиб қолдинг?! Тагин бошинг айланиб йиқилиб тушма!

— Ҳа. Бўйнимни ёмон қисдинг! — дедим жўртгага.

— Айтмайсанми оғрияпти деб, қўйиб юборардим. — Ҳамма эшитгани учун агайдан баланд овозда гапирди Шоқаюм. — Ёмон содасан-да, Бўталоқ, аммаминг бузоғисан!

Кулиб юбордим. Қулмай дейман, лекин ўзимни тўхтатолмайман. Жудаям қизиқ ганлар топади-да, Шоқаюм! Аммаминг бузоғи эмиш! Шоқаюмнинг ҳазилларини кўтаришимнинг яна бир сабаби бор — кўлинча уй вазифаларини ўшандан кўчириб оламан.

Қарасам Шоқаюм тагин бўйнимга ёнишиб хиралик қиладиган, шунинг учун қорнимни чангаллаганча секин ҳовлига қочиб қолдим.

Ҳовлига чиқсам тўс-тўполон. Бировлар қувлашмачоқ ўйнашяпти, бировлар гурпанглашяпти, қизлар ҳам қий-чувлашиб хар хил ўйинлар билан овора. Ғала-ғовурга тобим йўқроқ. Мактабинг

орқа ховлисига қараб юрдим. Ұша ер яхши, донм тинч бўлади. Борсам ростдан ҳам шовқин-сурон йўқ, иккита бола ланка тешяпти, учтами-тўртта ўнинчи синфликлар бекитиб сигарет чекишяпти. Мен четроққа чикдим-да, анқайганимча уларнинг сигарет чекишларини томоша қилдим. Анави жингалак сочлигини танийман, бир марта кўлимга пул бериб сигаретга юборганда олиб келиб бергандим. У менга қараб кўзини қисиб қўйди. Мен унга жавобан жилмайдим.

Танаффус жуда тез ўтиб кетади-да. Кўз очиб-юммасдан кўнғироқ чалинди. Ланка ўйнаётган болалар кўнғироқни эшитишлари билан синфларига югуриб кетдилар. Лекин ўнинчи синфликлар шошилишмасди. Сигарет қолдиқларини ерга ташлаб, оёқлари билан эзгилашди. Фақат шундан кейингина ялқовланиб йўлга тушишди. Қарасам, битта ўзим қолибман, мен ҳам оёғимни судраб босиб мактаб биноси томон кетдим. Ҳайронман, дарсдан чиқиб уйга кетаётганимда оёқларим ўзидан-ўзи югуриб кетавради, дарсга бораётганда эса ҳар биттасига бир пуддан тош боғлаб қўйгандек оғирлашиб қолади.

Ҳозир она тили, синф раҳбаримиз Насиба опанинг дарси эди. Борсам аллақачон дарс бошланган экан. Дангал эшикни очиб кирарвердим. Биладан, барибир Насиба опа мени қўяди, чунки мен «кийин» ўқувчиларданман. Насиба опа мени тарбиялашга, қолоқликдан тортиб чиқаришга астойдил киришган. Буни ҳамма билади.

— Нега дарсга кеч қоласан, Алиқулов? — сўради Насиба опа. Индамай туравердим.

— Сендан сўраяпман, Алиқулов? — қайтарди Насиба опа.

Унинг битта одатини яхши кўраман, ҳеч қачон одам билан жеркиб гаплашмайди. Минг без бўлиб тураверсанг ҳам, кўрслик қилсанг ҳам жаҳл қилмайди. Куйиниб гапиреди, лекин жеркимайди.

— Гапирасанми?

Мен яна индамадим. Нима дейман? Сигарета чекканларни томоша қилдим, дейманми? Албатта бирон ёлгон тўкишим мумкин эди. Аммо Насиба опамга ёлгон ишлатгим келмасди.

— Бўпти, ўтир! — дедилар Насиба опа.

Мен жойимга бориб ўтирдим.

Насиба опа тезгина йўқлама қилдилар.

— Хўш, янги мавзунни бошлашдан олдин ўтган дарсни қайтарамиз, — деб синфга кўз югуртирдилар Насиба опа.

Папкамдан нарса қидираётган бўлиб кўзимни яширдим. Хавфнинг вақтлроқ олдини олган яхши-да!

— Олдинги дарсда қайси мавзунни ўтган эдик?

— Гапнинг уюшиқ бўлақлари!! — қичқирди бутун синф.

Мен ҳам қатордан қолиб кетмаслик учун худди жавоб бераётгандек оғзимни очиб юмдим. Овозим чиққан-чиқмаганини ким билиб ўтирибди?!

— Гапнинг уюшиқ бўлақлари деб нимага айтамыз, ким жавоб беради?!

Мен икки букилволиб ҳамон папкамни титкилардим. Умримда жавоб беришга қўл кўтармаганман! Агар, мисол учун, латга

хўллаб келиш бўлса биринчи кўтараман, Қарамаётган бўлсам ҳам сезиб турибман, беш-олтига бола қўл кўтарди. Биламан, уларнинг ичида албатта Шоқаюм ҳам бор. У нуқул қўлини кўтаради, шундай баланд кўтарадики, ҳатто ўзи ҳам туриб кетай дейди.

— Хўш, яна ким? — Насиба она охирги парталарга яқинлаша бошладилар.

Яна бир-иккита бола қўл кўтарди. Насиба она бизнинг партага яқинлашиб:

— Ҳа, бошқалар билмайдими? — деб сўрадилар.

— Нега энди билмас эканмиз? — лабини буриб гапирди Нодира гўё «шу ҳам савол бўлди-ю», дегандек оҳангда, кейин қўлини кўтариб бепарволлик билан қўшиб қўйди. — Сўрайверинг.

— Яхши, яна ким? — Насиба она тепамга келиб тўхтадилар.

Шунақа, мендан сўрамасалар ҳақлари кетади. Ҳар дарсда сўрайдилар. Мен ўтирган жойимда секин-секин чўкавердим. Назаримда борган сари ерга кириб кетаётган эдим.

— Алиқулов! — менга мурожаат қилдилар Насиба она.

— Мен аранг ўрнимдан турдим.

— Балки сен айтиб берарсан гапнинг уюшиқ бўлаклари нима эканлигини?

Ўрни айтаманми. Лекин билмайман, деб очик лан олишга юрагим бетламади. Пешонамни тириштириб худди ўйлаётган одамдек шифтга тикилдим. Эҳ, шунақа дақиқаларнинг қанчалик азоб эканини билсангиз эди. Тепангда ўқитувчи турибди, бутун синфнинг кўзи сенда, юзинг ловиллаб ёнади.

Аллақанча вақт ўтиб кетгандан кейин:

— Хўш, тураверамизми шундай қилиб? — деб сўрадилар Насиба она.

Нима дейишимни билмай бурнимни тортиб қўйдим.

— Биласанми, йўқми, Алиқулов? — Насиба она ҳамон хотиржам эди. Насиба онага ҳам хайронман, одамни қийнаб нима қиладилар. Кўриб турибдилар-ку билмаслигимни. Билсам жавоб бермасмидим, ўзимни зўрлаб «йўқ» дегандек бош чайқашга мажбур бўлдим.

— Уф, Алиқулов, Алиқулов! — Насиба она чуқур хўрсиндилар. Шундай чуқур хўрсиндиларки, гўё азоб чекаётган мен эмас-у, у киши!

Насиба она хомуш тортиб, бир-бир кадам босганларича мендан узоқлаша бошладилар. Шу билан қутулдим деб ўйлаб, аста жойимга чўқдим.

— Ҳеч ким сенга ўтиришга рухсат бергани йўқ ҳали! — дедилар Насиба она менга ўгирилиб боқмасдан.

Мен яна ўрнимдан турдим. Гуноҳкордек бошимни эгиб ҳукм кутдим. Насиба она столлари ёнига қайтдилар.

— Ким Алиқуловга гапнинг уюшиқ бўлаклари нималигини тушунтириб беради?

— Мен, мен! — деган овозлар эшитилди қулоғимга.

— Қани, Шоқаюм, сен тур-чи?

Шоқаюм дик этиб ўрнидан турди. Энди оғзини очган эди, Насиба она тўхтатдилар.

— Алиқулов, кунт билан тинглаб тур, кейин қайтарасан.

Мен кўзларимни чақчайтириб Шоқаюмга тикилдим.

— Бир хил сўроққа жавоб бўлиб, гапнинг бир бўлагига боғланиб келган бўлақлар гапнинг уюшиқ бўлақлари деб аталади. Гапнинг уюшиқ бўлақлари тўлдирувчи, аниқловчи ёки ҳол билан бирга келиб, ёйиқ бўла олади.— бидирлаб жавоб берди Шоқаюм,— мисол: пахтачиликда халқимиз ўз уқувини, тажрибасини, усталигини бутун дунёга кўрсатган. Бу жумладан «уқувини», «тажрибасини», «усталигини» сўзлари гапнинг уюшиқ бўлақларидир.

— Тўғри. Қани, Алиқулов, энди сен айт-чи, гапнинг уюшиқ бўлақлари деб нимага айтарканмиз? — дедилар Насиба опа.

Шоқаюмга қарадим.

— Эй, бошқатдан қайтар, фақат бидирламасдан сал секинроқ гапир!

Бутун синф гур этиб кулиб юборди.

— Нимага куласанлар? — ҳайрон бўлдим мен.— Нима, бу тез айтишга берилган машқми. «бўлиб бўлақ, бўлиб бўлақ» деб бидирлайди?!

Насиба опа қалам билан столи тақиллатиб, болаларни тартибга чақирдилар.

— Майли, Шоқосимов, шошмасдан яна бир марта қайтар,— дедилар.

Аmmo Шоқаюм шошмасдан гапира олармиди, яна булбулигўёга ўхшаб сайраб кетди.

— Бир хил сўроққа жавоб бўлиб, гапнинг бир бўлагига боғланиб келган бўлақлар гапнинг уюшиқ бўлақлари деб аталади!

Жумлани қаранг. Шунақаям мужмал, бетамиз бўладими? Балки катталар бу жумлага осонгина тушунишар, лекин мен учун бу жумла топишмоқнинг ўзгинаси. Тўғри-да! Нима эмиш? Бир хил сўроққа жавоб бўлиб, битта бўлаққа боғланиб келган қанақади бир бўлақ уюшиқ ган бўлармиш. Бўлақ, бўлақ — ҳаммаёқ бўлақ! Битта жумлада бир неча марта бўлақ деган сўз ишлатилади. Тагин бу она тили дарслиги эмиш! Кейин-чи, кейин. Гапнинг уюшиқ бўлақлари тўлдирувчи ёки ҳол билан бирга келиб, ёйиқ бўла олармиш. Ёйиғи нимаси?!

— Хўп, сени кутяпмиз, Алиқулов! — хитоб қилдилар Насиба опа.

Мен индамасдан туравердим. Маъносини тушунмасам ҳам тўтиқушга ўхшаб қайтаришим мумкин эди, лекин шунақа нарсаларни ёмон кўраман! Шунинг учун индамасдан туравердим.

— Бўпти, ўтир,— дедилар Насиба опа.

Бошқа ўқитувчилар албатта изза қилган бўлишарди, бўйингни қара, мендан ошиб кетибсан, лекин миянг ишламайди деб. Лекин Насиба опа сира ҳам бўйимни калака қилмайдилар. Фақат ачиниш кўзимга тикилиб қўядилар.

Жойимга ўтирдим. Насиба опа йўқламага баҳо қўйиб, эълон қилдилар.

— Шоқосимов — беш! Алиқулов — икки!

Мен хафа бўлмадим, чунки бу қонуний, ҳалол «2» эди.

Қизиқ, агар бошқа фанлардан шунақа «халол» «2» олсам. сал-пал алам қилади, лекин Насиба опа «2» қўйсалар сира хафа бўлмайман. Чунки баъзи ўқитувчиларга ўхшаб жahl устида ёки қасдлашиб икки қўймайдилар. Ҳозиргига ўхшаб ҳеч бало билмасам қўядилар.

— Алиқулов, нима қиламиз энди? Ахир бунақада учинчи чорагинг ҳам «2» бўлади. Унда синфда қолишинг ҳам ҳеч гап эмас. Тўғрироғи, қолишинг аниқ,— Насиба опа қуюниб сўзладилар.— Гапирсанг-чи, нима қиламиз энди, Алиқулов?

Қошки мен нима кераклигини билсам. Без бўлиб ўтиравердим. Насиба опа яна чуқур хўрсиндилар.

— Бўпти, эртага мактабга ойинг келсинлар.

— Ишдан чиқиб келсинлар, олти яримда, мен ҳам келаман. Албатта келсинлар, кутаман.

— Хўп,— дедим.

Ёмон кўрганим мактабга ота-оналарни судраб юриш. Аммо бу гал ҳам Насиба опадан хафа бўлмадим. Нимага десангиз аълочиларга ҳам, ёмончиларга ҳам бирдек қарайдилар, севикли ёки ёмон кўрган ўқувчилари йўқ. Балки шунинг учундир, балки бошқа сабаби бордир. Ўзим ҳам аниқ билмайман. Ишқилиб Насиба опадан сира хафа бўлмайман.

УРА, ТЕМИР-ТЕРСАК ЙИҒАМИЗ!

Ашула дарсини ёмон кўрадиган ўқувчи бўлмаса керак. Ростда, «2» оламан деб хавотирда ўтирмайсан. Сендан талаб қилинадиган бирдан-бир нарса овозингни баралла қўйиб ашула айтиш. Иннайкейин, бизда ашула дарси сал майнавозчилик билан ўтади, ҳеч ким жиддий қарамайди ашулага. Бунинг устига ўқитувчимиз Носир аканинг ўзи ҳам бир оз қизиқчиноқ. У киши аввал пионервожатий эди. Кейин пастки синфларга расмдан дарс бериб юрди. Энди бизда ашула ўқитувчиси. Носир ака ҳаммамизнинг ҳам исмимизнинг орқасига «хофиз» деган сўзни қўшиб чақиради. Мисол учун Али ёки Вали демайди-да: «Бир парда пастроқ тушинг, Валихофиз» ёки «Сал жонингизни ачитинг, Алихофиз, овозингиз чиқмаяпти», дейди.

Бутун синф «Гурр» этиб куламиз. Шунақа ҳазилкашроқ ўқитувчиларни яхши кўраман. Гоҳ-гоҳда ҳазил қилиб турганга нима етсин, бўлмаса одам жуда диққинафас бўлиб кетади! Осонми қирқ беш минут фақат ақлли гаплар ёки насихат эшитиш!

Бошқаларни билмадим-у, аммо ашула дарсида мен жуда яйрайман. Худди ўзимни семириб кетаётгандек ҳис қиламан. Битта китобда «Санъат кишига маънавий озуқа беради» деган гапларни ўқиган эдим. Тўғри ёзилган экан. Шунинг учун ашула дарсида ўзимни аямайман.

Биз бахтиёр ёшлармиз, ўқиймиз аъло.
Армонимиз сира йўқ, дилларда сурур.

Шу бахтли ёшлик учун партиямизга
Чин юракдан айтамыз минг-минг ташкур!

Шу пайт Нодира биқинимга ёмон туртиб қолди-ку!
— Ҳа, нега туртасан?! — сўрадим ашула айтишдан тўхтаб.
— Сал секинроқ шанғилла, қулоқни қар қиласан ё аълочиликдан тушиб қолишдан кўрқайсанми?

Йўқ, Нодира бу гал кесатаётгани йўқ. Мен чиндан ҳам аълочиман. Ашуладан баҳоларим яланг «5».

— Ашула айтганга яраша баралла айтиш керак-да, ўтирадимми сенга ўхшаб минғиллаб,— дедим Нодирага.

Пастки синфларда Нодира ҳамма билан баробар айтарди. Ҳозир номига оғзини қимирлағиб, сузилиб ўтиради. Ким қўйибди у кишига шу пайдан таманнолик қилишни.

— Овозинг сал ширалироқ бўлса ҳам майли эди, худди мотоциклнинг тариллашига ўхшайди,— деди Нодира.

— Ҳали сенга мотоцикл бўлиб қолдимми? — дедим.— Энди мендан кўрасан!

Эҳтимол кўринишимдан ланашанга ўхшарман, балки рости билан ҳам ялқовдирман, аммо овоз масаласига келганда худо берган. Кўкрагимни қалқондек олдинга чиқариб, овозимнинг борича «Партиямизга минг-минг ташаккур», деб бир кучанган эдим, Нодира уёқда турсин ҳатто Носир ака ҳам чўчиб тушдилар.

— Ҳой, ҳой, Бўғалоқхофиз, секинроқ, акаси, секинроқ, қўшни синфларда дарс кетяпти-я!

Қилигимдан Нодира қотиб-қотиб қулди. Уни қулдира олганимдан талтайиб кетдим.

— Тўғриси айт, реактив самолётнинг гувиллаши кучлими ё менинг овозим кучлими?

— Э, реактив самолёт сенинг олдинда ип эшолмайди,— қулгидан ўзини тўхтатолмай жавоб берди Нодира.

Шу пайт эшик очилиб синфга пионервожатиймиз мўралади. Мен бақирганимга келдилар, деб кўркиб кетдим. У Носир акани ёнига чақириб бир нарсалар деб пичирлади.

— Ўзингиз айта қолинг,— деди Носир ака вожатийга.

Вожатий синфга кириб эълон қилди:

— Дардан кейин ҳеч ким кетиб қолмасин. Умуммақтаб мажлиси бўлади, кўп эмас, ўн минут.

Менимча охири дарснинг тугашига чалинган кўнғироқнинг овозидан ёқимлироқ садо бўлмаса керак бу дунёда. Энди уйга чопмоқчи эдик, ҳаммамизни мактабнинг томоша залига бошлаб боришди.

Мажлисни директорнинг ўзи ўтказди. Эртадан бошлаб ўн кун давомида темир-тексак йиғиш декадаси ўтказилармиш. Директори-мизнинг овози жуда таянганли эди.

— Азиз ўқувчилар, энг кўп темир-терсак териб ўрнак кўрсатган синфлар мактабимиз партия, комсомол ва пионер ташкилоғи ҳамда дирекция томонидан алоҳида тақдирланади. Мен ўйлайманки, мактабимизнинг ҳамма ўқувчилари ёпасига эртадан темир-

терсак йиғишга астойдил киришадилар. Мен аминманки, бу мусоба-када бизнинг мактаб районда, қолаверса, шаҳар микёсида биринчи ўринлардан бирини эгаллайди. Ҳамма темир-терсак йиғишга!

Қулоқларни қар қиладиган даражада қарсақлар янгради. Кимдир «ура» деб юборган эди, ҳамма болалар унга қўшилишиб кетди. Ким қаттиқроқ бақиришга ўйнагандек, болалар роса овозга зўр беришарди.

Аслида директоримиз ўзини қийнаб мажлис ўтказмаса ҳам бўларкан. Эртадан болалар темир-терсак йиғишсин, деб вожатийга айтиб қўйса кифоя эди. Шундоқ ҳам бутун мактабни темир-терсакка тўлгазиб юборардик. Нимага десангиз, бу ишдан ҳеч ким бош тортмайди, ҳамма жон-жон деб териб келади. Қийинчилик жойи йўқ-да: бош қотириб масалаларни ечмайсан, узундан-узоқ шеърларни ёдламайсан. Кўчама-кўча сайр қилиб юриб темир-терсак йиғасан. Бунга нима етсин?!

Шундай қилиб мактабнинг яна бир куни ўтди. Энди эртагача ялло! Тўғри, уйда ҳам арзимаган юмушлар бор, лекин улар дарсда ўтиришга қараганда чепуха!

Бошқа болаларни билмадиму, лекин менинг мактабдан қайтаётганда кайфим доим чоғ бўлади. Ўзимни қушдек енгил ҳис этаман. Қўйиб беришса варанглатиб ашула қилиб кетардим, аммо атрофдагилардан андиша қиламан-да. Шунинг учун ҳуштакка зўр бераман.

Бугун ҳам ҳуштакни сайратиб кетаётгандим биров қўлимдаги папкамга бир тушириб қолди. Шунақа қаттиқ туширдик, папкам билан бирга қўлим ҳам узилиб тушай деди. Ўгирилиб қарасам, Шоқаюм. Жуда шайтон-да, тирмизак!

— Бунақа тошбақа юришда қачон уйингга етасан, Бўталок!— деди у камситиш оҳангида.

Сал энсам қотгани учун Шоқаюмга жавоб бермай папкамни ердан олиб йўлимга кетавердим. Тўғри-да, шунақа ҳам совук ҳазил қиладими?!

Шоқаюм шатиллаб олдинга ўтиб кетди. Нарирокқа бориб тўхтади.

— Эртага вақтлироқ кел, алгебрадан уй ишини бериб тураман, кўчириб оласан,— деди у.

Кўпинча ялинтириб-ялинтириб берарди дафтарини, ҳозир нега ўзи таклиф қиляпти, тушунолмадим. Ҳар қалай хўп дегандек бош ирғаб қўйдим.

— Ҳе, ишқмас, бунақа гаплар бўлса жонинг киради-а,— деди Шоқаюм кулиб ва югурганича кетди.

У ўзи шунақа, ғайрати ичига сиғмаётгандек, нукул югургани югурган.

Йўлда магазинга кириб нон олдим. Уйга бориб энг аввал кечаги овқатни газга қўйдим. Кейин ечиниб уй кийимларини кийдим. Овқатни иситиб келиб столга қўйдим-да, телевизорнинг мурватини бурадим.

Австралиянинг ҳайвонот дунёси ҳақида фильм бўлаётган экан, томоша қилиб ўтириб овқат едим.

Сиз мени эрталабдан-кечгача телевизор кўрадиган болалардан экан, деб ўйлаётгандирсиз. Сираям унақа эмасман. Телевизордан фақат спорт кўрсатувлари, кизикроқ кино бўлса кўраман. Ҳа, иннайкейин, «Вақт» программасини ҳам эшитаман. Москвадан. Тошкентнинг кўрсатувларини-ку, ҳеч ҳам кўргим келмайди. Чунки ҳаммаси қуруқ гап ёки насиҳат. Бу нима деган гап-а?! Уйда ойнинг насиҳат қилади, мактабга борсанг ўқитувчилар, телевизор кўйсанг, артистлар насиҳатни бошлайди. Бор-ей, деб бадиий китоб ўқисанг, у ерда ҳам насиҳат! Бирор жойда ҳаловат йўқ. Тўхтаг... ёлгон айтдим. Мана, Насиба опа ўқитувчи бўлсалар ҳам насиҳат қилмайдилар.

Бир марта синфимизда шу ҳақда гап очилиб кетди-ю, ҳамма болалар насиҳат жонимизга тегди, деб тўполон кўтарилди. Шунда Насиба опа жуда қизиқ гап айтдилар.

— Тўғри, панд-насиҳат билан бировни тарбиялаш қийин,— дедилар.— Одатда ношуд ўқитувчилар ўзини насиҳатга уради, чунки тарбиянинг бошқа нозик воситаларини билмайди улар.

Насиба опанинг бу гаплари менга жуда ёқиб тушди. Шунинг учун гапларини ёдлаб олдим. Гоҳида ойим ёки ўқитувчилар изза қилиб насиҳат бошлашса пинагимни бузмасдан, без бўлиб туравераман. Ичимда эса Насиба опанинг сўзларини қайтараман. Шунда ҳеч қанақа гап таъсир қилмайди.

Мен яна бир марта қойил қолганман Насиба опага. Янги келган кезлари битта воқеа бўлган. Биз бутун синфимиз билан тил бириктириб дарсларидан кинога қочдик. Йўқ, атайдан қилмадик бу бемазагарчиликни. Сабаби, Насиба опанинг дарси охирги эди, устига-устак янги фильмни жуда зўр деб макташганди.

Ушанча ҳамма болалар қочди-ю, битта Шожаюм қолди.

Эртасига қиёмат-қойим бўлишини билиб мактабга бордик. Лекин ҳеч ким ортиқча қўрқмади, чунки битта ўзинг дарсдан қочсанг ёмон, бутун синфга нима қила олишарди, ҳаммани бирдан мактабдан қувиб юборишмайди-ку. Қўрқибдан кўра кўпроқ қизиқиб кутдик оладиган жазойимизни.

Бирроқ китобларда ёзиладигандек қилиб айтсак, «воқеалар ривожини биз кутгандек бўлиб чиқмади». Эшитишимизга қараганда Насиба опа бўлган воқеадан мактаб маъмуриятини хабардор қилибди, аммо қаттиқ ташкилий чоралар кўрмоқчи бўлган директордан: «Бу масаланинг муҳокамасини менинг ўзимга қўйиб беринг», деб илтимос қилибди. Узоқ тортишув ва можародан кейин директор ёш ўқитувчининг раъйига қарашга рози бўлибди.

Эртасигаёқ бу гаплардан бутун синф воқиф бўлди. Биз Насиба опа билан учрашишни, унинг айбдорларга қандай дашном беришини сабрсизлик ва қизиқиш билан кутардик.

Насиба опа дарсдан қочганимиз уни ёмон ранжитганини яширмай, қовоғини солиб кириб келди синфга. Аммо бақириб-чақирмади, захарини сочмади, пичинг, киноя билан бирортамизни узиб олишга ҳаракат қилмади. Биринчи берган саволи: «Яхши

фильм эканми?» бўлди. Бирортамиздан садо чиқмади. У саволни қайтарди. Орамизда энг мард қиз Раъно эди. «Ҳа, яхши фильм экан», деб даңгал жавоб берди у. Насиба опа пинагини бузмади, Раънодан фильмнинг мазмунини гапириб беришни сўради.

Мендақа одамга фильм нима ҳақдалигини гапириб беришдан қийинроқ нарса йўқ. Болаларга айтиб беришим мумкин, лекин ўқитувчига эмас. Нега деганда ўқитувчига фильмнинг мазмуни билан бирга ғоясини, олдига қўйган мақсадини ҳам айтиш керак. Мен бўлсам қизиқроқ китоб ўқисам ёки кино кўрсам ҳеч қачон исковичга ўхшаб ғояси қандай, мақсади нима — титкилаб ўтирмайман.

Аммо Раъно гапни ёмон олиб қочди, энг зўр санъатшуноздан қолишмай фильмни таҳлил қилиб берди. Бироқ баъзилар унинг фикрига қўшилмади. Ўртада баҳс бошланиб кетди. Насиба опа қўйиб берди, ким қандай фикрда бўлса бемалол гапираверди. Сухбат айни қизиган пайтда Насиба опа гапни шартга кесди:

— Муҳокаманинг давом чоршанба куни бўлади. Дардан кейин бир соатга қоламиз. Ўшанда қолиб кетган мавзунини ҳам ўтамыз, муҳокамани ҳам давом эттирамыз. Чунки бесабаб дарсни қолдиришга ҳеч кимнинг ҳаққи йўқ.

Насиба опа муғамбирлик қилмади, мақсадини очиқ гапирди. Шу туфайли кўзимизга оқил ва сахий бўлиб кўриниб кетди. Ҳамма рози бўлди дардан кейин қолишга.

— Эй, жим бўлинглар! — деди Шоқаюм ғалаги овозда.

Синф бирдан сув қуйгандек жим бўлиб қолди. Шоқаюмнинг кути ўчиб ўрнидан турди, Насиба опага мунофиқона тикилиб сўради.

— Нима, ҳеч қандай чора кўрмайсизми? Бутун синф дарсингиздан қочиб кетса ҳам индамайсизми? Худди ҳеч нарса бўлмагандек фильмнинг муҳокамасини ўтказасизми?

Насиба опа ҳайрон бўлиб Шоқаюмга қаради. Кейин одати бўйича босиқлик билан жавоб берди.

— Таънанг ноўрин...болаларнинг дарсимдан қочгани юзимга шاپалоқ тортгандек бўлди. Лекин улар шу ишни атайдан, ўчакишиб қилмаган, деб ўйладим ва бугун шунга икром бўлдим. Албатта чора кўриш керак эди, аммо мен ишни қасдлашишдан бошламоқчи эмасман. Шунинг учун бир галчалик кечирдим. Аммо олдиндан айтиб қўй, агар яна шунақа воқеа қайтарилса унда кечирмайман, унда ўзларидан кўришади. Энди фильм муҳокамасига келсак,— Насиба опа бир оз сукут сақлади.— гап шундаки, ўзингга маълум, мен тил-адабиёт ўқитувчисиман. Хўш... ҳар қандай фильмнинг асосида адабиёт ётади. Шундай экан, болаларнинг адабий асарини муҳокама қилиши фақат фойда. Ҳа, модомики дасрдан қочиб фильм кўрган экансизлар, вақтинглар зое кетмасин, шундан ҳам бирор наф топиш керак, деган мақсадда баҳс уюштирдим. Қолиб кетган дарсни эса ҳамманинг розилиги билан чоршанба куни ўтказамиз. Бировни жазолашдан осон нарса йўқ. Адолатли ва оқилона иш туттишга ҳар ким ҳам қодир эмас... Жавоб қониқарлими?

Шоқаюм баттар оқариб кетди. Чимирилиб, заҳарли пичинг қилди.

— Ўзингизни саҳий кўрсатиб болаларга ёқмоқчимисиз?

Шунда Насиба опага яна бир марта қойил қолдим. Унинг ўрнида бошқа ўқитувчи бўлганда портлаб кетган бўларди. Насиба опа ўзини тутди, хотиржам гапирди.

— Гапингда жон бор, ростдан ҳам болалар билан ўртамизда яхши муносабат бўлишини истайман. Менимча, ҳеч қандай ўқитувчи ўзига нисбатан ёмон муносабатда бўлишни хоҳламаса керак. Фарқи шуки, биров буни бекитади, биров ошкор айта олади. Сўнгра, баъзилар яхши муносабатга ҳалол эришади, баъзилар чучмаллик, муғамбирлик, тилёғламачилик, сохта саҳийлик билан эришмоқчи бўлади.

— Сиз-чи? — Шоқаюм ҳаддидан оша бошлади.

Сийлаганини сийгир билмас деб шуни айтсалар керак-да.

— Сен нима деб ўйлайсан? — саволни савол билан қарши олди Насиба опа.

Шоқаюм ўнғайсиз аҳволга тушди, кейин чекинишга қарор қилди.

— Сиз... сиз... айёр одамга ўхшамайсиз.

— Раҳмат, — деди сидқидилдан Насиба опа, — энди сенга келайлик. Ҳеч кимга жазо берилмади, мен ҳам кинога қочсам бўларкан деб ўйлаяпсан ичингда. Тўғрими?

Шоқаюм «миқ» этолмади, беўхшов илжайиб, ерга тикилди.

— Мақсаднинг дарсдан қочмаганинг учун мақтов эшитиш эди. Жилла бўлмаса ўртоқларинг жазоланишини томоша қилмоқчи эдинг. Тўғрими?

Шоқаюм худди биров ичидаги гапни топгандек қизариб кетди.

— Нега энди? Жазоламасангиз жазоламанг, менга нима?

— Албатта, интизомни бузмаганинг мақтовга сазовор. Қолаверса мени, фанимни ҳурмат қилиб дарсдан қочмаганинг менга ёқди. Аммо ўртоқларингга, нисбатан... — Насиба опа керакли сўз тополмай тугилиб қолди.

— Нима қилибман ўртоқларимга нисбатан? — жаҳлдан бўзариб кетди Шоқаюм.

— Йўқ, сен мени тўғри тушун, ҳамма билан бирга кинога кетмаганинг ўртоқларингга нисбатан хоинлик ёки сотқинлик, демоқчимасман. Фақат бир ёқадан бош чиқарган яхши, демоқчиман.

Биз бутун синф жим бўлиб қолдик. Ўқитувчининг оғзидан шундай гап чиқишини ҳеч ким кутмаган эди. Бир ёқадан бош чиқариш керак деган фикр албатта янги эмас, анчайин сийқаси чиққан. Аммо болалар бузғунчилик қилганда ҳам бирга бўлган маъқул, деган гап бизни ҳайратга солган эди.

Хуллас, Насиба опанинг камтарлигига ва соддалигига доим тан бераман.

Мени кўрганлар ҳеч қачон ўйламай керак, бировнинг хатти-ҳаракатига баҳо бериш қўлидан келади деб. Мақтаняпти деб ўйламангу аслида кўп нарсаларга ақлим етади. Бир айбим

ялқовроқман, бўлмаса-ку ман-ман деган аълочи билан баробар ташлашардим.

Шундай экан, бирорта бола ёмон ўқиса, пўстаккалла экан деб дарров қўлингизни ювиб қўлтигингизга урманг. «Икки» чи болаларнинг ичида ҳам мияси балодек ишлайдиганлари бор.

«НАМУНЧА ЛАЛАЯСАН, ОТАНГГА ЎХШАБ!»

Кечга яқин укамни боғчадан олиб келдим. Ойим ишдан келишларига уйни супуриб-сидирдим, полни ювдим. Озодаликни яхши кўришга келганда ойимнинг олдиларига тушадигани топилмаса керак. Уй ифлос, нарсалар йиғиштирилмай сочилиб ётган бўлса дарров жаҳллари чиқиб кетади. Бугун эса жаҳллари чиқмагани маъқул, чунки мактабга бориб Насиба опага учрашишларини айтишим керак. Шунинг учун бугун уйни, айниқса, қиртишлаб тозалаб, чиннидек килдим.

Аксига олиб ойим ишдан сал хомушроқ қайтдилар. Ўзи кейинги пайтларда ойимнинг очилиб-сочилиб юрганларини кам кўраман. Кўпинча тунд бўлиб юрадилар. Иш пачава, деб ўйладим, негаки ойим бир нарсадан хафа бўлиб келсалар кўпинча аламларини мендан олиб, бўлар-бўлмасга уришаверадилар. Майли, кўнгилларини бўшатиб олсинлар, деб индамайман.

Уччаламиз овқатлангани ўтирдик. Томоғимдан ҳеч нарса ўтмасди. Айтай десам, ойимнинг авзойларидан кўрқаман, айтмай десам, ичимда сира гап сақюлмайман, нимадир юрагимни тирнаётганга ўхшайди. Уриш эшитсам эшита қолай, қутулиб оламан, дедиму дангал ёрилдим.

— Ойи, эртага олти яримда мактабга борармишсиз,— овозим хириллаб зўрга чиқди.— Насиба опа айтдилар.

— Нима?! — ойимнинг ранглари ўзгарди,— яна икки олдингми? А?!

Мен бошимни ҳам қилганча ерга тикилдим.

— Ўв, сен қачон одам бўласан, лапашанг! Қачонганча сени дастингдан гап эшитаман,— худди ўйлаганимдек ойимнинг жаҳллари чиқиб кетди.— Кап-катта одам ўқитувчининг олдида қизариб, изза бўлиб ўтириш жонимга тегди. Нега сира жонингни ачитмайсан? Сендан сўраяпман, без бўлиб ўтирмасдан жавоб бер! Нега сира дарс тайёрламайсан?!

— Тайёрлайман,— дедим мингиллаб.

— Гўрни тайёрлайсанми?! Тайёрласанг ҳар куни шунақа «2» олиб келармидинг?

— Ҳар куни олмайман. Бу ҳафтада биринчи олишим,— яна пингиллаб қўйдим.

— Бу ҳафтада биринчи олишим?! Ахир, бугун душанба-ку. Хали ҳафтанинг охиригача қалаштириб ташларсан «2»ларни?

Тилимни тишлаб қолдим. Ўлай агар, бугун душанбалиги сира эсимда йўқ.

— Биламан сени, дарс тайёрлашнинг ўрнига кунбўйи копток

тепасан! Агар яна копток тепганингни кўрсам, уриб оёғингни синдираман. Шунинг билиб қўй, бола, агар синфда қоладиган бўлсанг мендан соғ қолмайсан! Шунинг учун ўласанми, қоласанми, нима қилсанг ҳам «2» ларингдан қутул! Эшитяпсанми?

Эшитмай қар эканман-да. Ойим бақириб гапиришларини нахотки ўзлари билмасалар. Мен тугул подбезддаги тўртгала қаватга эшитилади. Бир марта кўрганман ойим кетимдан бақириб қолганларида ҳаммаси эшикни очиб қулоқ солган.

«Эшитяпман» дегандек бош силкиб қўйдим.

— Бугунгисини нимадан олдинг?

— Уюшиқ, йўғ-е, ёйиқ...

— Нима?! Қаттиқроқ гапирсанг-чи, нега овозинг чиқмайди, нималар деб гулдиряпсан?

— Гапинг уюшиқ бўлақларидан.

— У нима деганинг?

— Она тилидан-да!

— Нима, она тили ўқитувчинг сенга ўчакишиб қолганми, нуқул «2» қўйгани-қўйган.

— Насиба опа ўчакишмайдилар, Насиба она яхшилар. У Муқаддас опа эди ўчакишиб қолган. Сал нарсага... дафтар эрдан чиқиб қолса ҳам, дарсдан билмасдан гаплашиб ўтирсам ҳам дарров «2» қўйиб ташлайверардилар,— дедим.

Олдинги ўқитувчим Муқаддас опа ҳақиқатда адолатсиз эди. Сал нарсага «2» қўярди. Бир марта, ҳатто қаттиқроқ қулганимга ҳам «2» олганман. Шу адолатданми?

Муқаддас опа ўқитувчи бўла туриб муомалани билмас эди, мен билан худди душманидек нуқул жеркиб гаплашарди. Мендан нафратланиши шундоққина кўзидан билиниб турарди. «Ялқов, битта сен бутун синфни орқага торгяпсан, ўзлаштиришни пасайтиряпсан», деб такрорлагани такрорлаган эди. Ўзим ҳам сезиб юрардим, дарду фикри мендан қутулиш эди. Ахири мени бошқа синфга ўтказиб юбориб тинчиди. Тағин у мактабда энг тажрибали. энг обрўли, энг яхши ўқитувчи ҳисобланади. Қолоқ ўқувчиларни ўзидан соқит қилиб, фақат аълочиларни ўқитиб обрў орттириш осон-да!

Ойим эса ҳамон мени койирдилар.

— Айб ўзингда, ўлардек дангасасан, лалайгансан. Ўз ишингга пишиқ-пухта эмассан. Гапинг оғзингдан тушиб кетади, билган нарсангни ҳам эллаб гапиролмайсан,— ойим бирдан тутакиб кетдилар,— намунча лалайсан отангга ўхшаб!!

Э, тавба, адамнинг нима алоқаси бор бу гапларга, деб ўйладим. Лекин ердан кўзимни узмай, индамасдан ўтиравардим. Одатим шунақа — катталарга гап қайтариб, баравар олишишни ёмон кўраман. Индамасдан енгаман. Айниқса, ойимга гап қайтариб бўлмайди, баттар ловиллаб кетадилар.

Ойим илгарилари мен билан жуда мулоим, ширин гаплашардилар. Лекин адам билан ажрашганларидан кейин сағал нарсага тутакиб кетадиган, бақириб гаплашадиган бўлиб қолганлар.

(Улар нега ажрашиб кетишди, билмайман, лекин шундай қилишганларидан нуқул ўқиб юраман.)

Туриб-туриб ойимнинг: «Намунча лалаясан отанга ўхшаб», деган гаплари менга таъсир қилди. Катталарга ҳам ҳайронсан, гоҳида ғалати гаплар қилишади. Мактабда ўқитувчиларимиз: «Биз ота-боболаримиздан ўрнак олишимиз, уларнинг изидан боришимиз керак», деб қулоқ-миямизни ейишади. Ойим бўлса нега отанга ўхшайсан, деб таъна қиладилар. Хўш, кимнинг айтганини қилиш керак.

Менимча, ҳарҳолда ўқитувчимиз ҳақ. Биз оталаримизга ўхшашимиз керак. Шундоқ экан, лалайганмилар, йўқмилар, барибир мен адамга ўхшашни истайман.

ОБРУ ШУНЧАЛИК БЎЛАДИ-ДА!

Эртасига бутун синф дарсдан кейин қолиб мажлис ўтказдик. Кун тартибида темир-терсак йиғиш масаласини муҳокама қилиш. Табиийки, шовқин-сурон авжига минди.

Шовқинни Шоқаям босди. Мажлис унинг жони, бирорта йиғин унинг иштирокисиз ўтмайди. Мажлис бошланиши билан ҳеч ким сайламаса ҳам раисликни қўлига ололади. Мана ҳозир ҳам партаунинг устига чиқиб қичқирди:

— Болалар, болалар! Бирпас жим бўлинглар!

Шоқаям жиддий ва сезилар-сезилмас олифтагарчилик билан ваъзхонликни бошлади.

— Болалар, мадомики ҳар галдагидек синфимиз мактаб бўйича биринчилиكنи эгаллашни истар эканмиз, олдиндан режа тузиб олишимиз ва шу режага биноан иш тутишимиз керак. Мақсадга эришишнинг осон йўли бор. Бундай қилсак, ёлғиз отнинг чанги чиқса ҳам донғи чиқмайди деганларидек, биз ҳам шу нақлга амал қилиб...

— Нима энди, бутун синф подага ўхшаб бирга юриб темир-терсак йиғамизми? Шунга айтмоқчимисан? — кесатди Нодира.

— Қўрқма, сен подада юрмайсан. Тоғ қоясидаги оҳудек бизнинг ишимизни юқоридан кузатиб турасан, — Шокосим жуда ҳозиржавоб, оғзингдан чиқмасдан ёқанга ёпиштирадиганлардан эди, — давом этаман. Нодирабону тўғри қайд қилганларидек, тўдалашиб юрсак иш юришмайди. Шунинг учун гуруҳларга бўлинамиз. Ким қайси гуруҳда ишлашни эса ҳозир аниқлаб оламиз.

Синфда яна шовқин-сурон кўтарилди.

Ҳамма гап менинг устимда эди.

Болаларнинг ўртасида шунчалик талаш бўлиб кетаман, деб сира ҳаёлимга келтирмаган эдим. Ҳаммалари: «Мен Бўғалоқ билан ишлайман», деб менга ёпишиб олишди. Ичимда суюнган бўлсам ҳам ташимда сир бой бермадим.

Нега ҳамма мен билан бир гуруҳда ишлашга орзумандалигининг сабаби бор эди. Темир-терсак йиғишда менинг олдимга тушадигани

йўқ. Кучимни аямай роса ишлайман — буни ҳамма болалар билади.

Шовқин-суронни яна Шоқаюм босди.

— Бир дақиқа диққат! Сабр қилсанг, ғўрадан халво битур, дейди қадимгилар.

Синф тинчланди, Шоқаюм давом этди:

— Тўполон кўтариб бечора Бўталокнинг бошини айлантириб юбордик. Келинлар, бақириб-чақирмасдан хотиржам гаплашиб олайлик. Бўталок ким билан бўлмади, бари бир, ўзимизнинг синфимиз учун ишлайди. Тўғрими?

— Тўғри, тўғри! — деган овозлар янгради.

— Тўғри бўлса, менга қулоқ солинлар. Ҳозир бу масалани ҳам хамирдан қил суғургандек осон ҳал қиламиз.

Шоқаюм ўзи айтганидек, бирпасда бутун синфни беш гуруҳга бўлиб чиқди, ҳар қайси гуруҳга учтадан қиз, учтадан ўғил бола тўғри келди. Лекин охирида учта қиз, иккита ўғил бола — Шоқаюм ва мен қолдик.

— На чора, биз розимиз, — керилди Шоқаюм менинг ҳам номимдан гапириб, — гап синфимиз шаъни ҳақида кетар экан, Бўталок иккаламиз учта ўғил боланинг ишини қилишга тайёрмиз. Нима дединг, Бўталок?

Мен нима ҳам дердим, Шоқаюмнинг гапини маъқуллашдан бошқа иложим йўқ эди.

Қандай қилиб Шоқаюм билан бир гуруҳга тушиб қолдим, мен ҳам, бошқалар ҳам ҳайрон эди.

Ишни, яъни темир-терсак йиғишни шу бугундан бошлашга қарор қилдик. Фақат олдин уйга бориб, овқат еб, кийимларни алмаштириб келадиган бўлдик. Ярим соатдан кейин яна мактабда учрашишга келишдик.

Биз Шоқаюм билан бирга кетдик. Уйига еганимизда менга кўрсатмалар берди.

— Энди бундай, Бўталок! Уйингга ғир этиб бориб келасан. Унақа лапанглаб юриш йўқ. Овқатингни тез ейсан. Ейсану орқангга қайтасан. Тагин мен сени хуноб бўлиб кечгача кутиб ўтирмай. Уқдингни, акаси?

Кулиб юборишдан аранг ўзимни босиб:

— Хўп, ака, — дедим.

— Бўпти, бор, сенга ўн беш минут муҳлат. Қайтаётганингда мени чақириб ўтасан. Кутиб ўтираман. Етадимми ўн беш минут?

— Етар, — дедим ўзимни кулгидан тўхтатолмай.

Мен уйга жўнадим. Шошилиш керак эди, бўлмаса Шоқаюмдан балога қоламан. Уйга бориб анил-тапил кийимларимни ўзгартирдим. Чой қўйиб ўтирмадим, яримта кулча олдим-да, ўргасидан қирқиб ичига сариеғ сурдим, озгина шакар ҳам сепдим. Ўшани кавшаб орқамга қайтдим.

Шоқаюмлар уйининг тагига келиб хуштак чалдим. Тўртинчи марта чалганимда иккинчи қаватнинг балконида Шоқаюм пайдо бўлди. Оғзидаги овқатни чайнаб гапирди:

— Ҳн минут кеч қолдинг-ку, Бўталоқ. Ишнинг бошланиши шунақа бўлса уёғи нима бўлади, акаси?

Ҳайрон бўлдим, наҳотки кеч қолган бўлсам, аммо тортишиб ўтирмадим.

— Э, ким соатга қараб ўтирибди,— дедим,— кетдикми?

Шоқаюм жавоб беришдан олдин оғзидаги овқатни обдан чайнаб ютди, кейин худди мени юпатаётгандек, «ҳозир, акаси», деди. У гўё бир нарсани қидираётгандек, осмонга бирпас анграйиб қараб турди-да, кейин шошмасдан уйга кириб кетди.

Мен ариқ бўйига чўкиб, уйга берилган ашулани хиргойи қила бошладим. Ашулани бир марта айтдим, икки марта... беш марта ҳам айтдимки, Шоқаюмдан ҳамон дарак йўқ эди. «Шу бахтли ёшлик учун... минг-минг ташаккур» деввериб жағим оғриб кетди. Битта нарсани ҳадеб қайтараверсанг сўзлар ҳам маънисини йўқотиб, қандайдир мавҳум товушга айланиб кетаркан.

Назаримда икки соат ўтгандек бўлди. Энди чиқиб чақириб тушмоқчи эдим, йўқ, ҳайтовур эшикда Шоқаюмнинг ўзи пайдо бўлди.

— О! — деди у атрофга суқ билан боқиб,— куннинг зўрлигини қара, Бўталоқ! Аммо баҳор яхши фасл-да!

— Намунча қолиб кетдинг?! — ашула айтавериб томоғим хирллаб қолган экан, овозим зўрға чикди.

— Баҳорнинг барча дов-дарахтлар энди уйғонаётган шунақа эрта даври, айниқса, зўр бўлади,— деди у менинг саволимга мутлақо эътибор бермай.

— Ўзинг ўлгудек шошқалоқсан-у, лекин овқатга қолганда бир соат еяргансан!

— Овқатними? Гўрсан-да, болакай, хомсан. Овқатни Павлов домланинг айтишларича, шошмасдан, яхшилаб чайнаб, «оҳ, оҳ, ширинлигини», деб ейиш керак, шунда яхши ҳазм бўлади. Бу бир. Иккинчидан, ноннинг сал суви қочиб қолган экан, бувим магазиндан янгисини опкелишларини кутишга тўғри келди. Ва ниҳоят, кун тартиби деган нарса бор. Уни бузиб бўлмайди. Овқатдан кейин беш-ўн минут ётиб мизғиб олволиш керак. Ё меники нотўғрими? — хиринглаб кулди Шоқаюм.

Тўғри, Шоқаюм ҳеч қачон кун тартибини бузмасди. Умуман тартибни яхши кўрадиган, интизомли бола эди. Мен ўлсам ҳам унга ўхшолмайман. Айниқса, тилига қойил қоламан. Шундай гапларни топиб гапирадики, эшитиб ҳайрон қоласан киши. Худди китобларда ёзилгандек. Иннайкейин сал ҳазилкашроқ.

— Бўпти, Бўталоқвой, юракни тор қилманг; бир-икки минут ушланиб қолган бўлсак, буёқдан ҳиссасини чиқариб юборамиз. Меҳнат майдонида чунонам жавлон урайликки...

Шундай деди-ю, шитоб билан юриб кетди. Мен қолиб кетмаслик учун кетидан югурдим.

Мактабга борсак, ҳамма аллақачон темир-герсак йиғишга тарқаб кетибди, фақат бизнинг гуруҳдаги қизлар қолиб, Шоқаюм билан мени кутиб ўтиришган экан. Боришимиз билан:

— Намунча кеч қолиб кетдиларинг?! Лафэлларинг борми ўзи? — деб талаб беришди.

Шоқаюм илжайиб шовкинни босди.

— Ортиқча саволлар берилмаса-да, нима кераги бор ортиқча саволларни?! Ахир, кўрмайсанларми, мен ким билан келдим. Бўталоқ билан! Ахир бу беғам қачон бирор жойга кеч қолмай борган?! — аскиячиларга ўхшаб қийқириб кулди Шоқаюм, — шу пайтга ҳам етиб келганимизга суюнсанглр-чи.

Шоқаюмнинг усталигидан анграйиб қолдим. Дарров айбни менга ағдарди-қўйди. Ўзимга келиб энди тўғриси айтмоқчи эдим, Шоқаюм шартта бғзимга урди.

— Ҳечкиси йўқ. Йўлда келишиб олдиқ, Бўталоқ ишда ўзини кўрсатиб, айбини ювиб юборади. Нима дединг, Бўталоқ. —

— Қандай айбимни?

— Ишда ўзимизни кўрсатамизми, деяпман?

— Ҳа! Кўрсатамиз, ҳаракат қиламиз.

— Бўпти-да! Гап шу ҳақда.

Мен тортишиб ўтирмадим, нега деганда шундай ҳам ҳаммадан кеч қолган эдик, энди эзмалиқ қилмасдан ишни бошлаб юборавериш керак. Лекин Шоқаюм яна гапни чўзди.

— Энди бундай, азизлар, иш унумли бўлиши учун бамаслаҳат битга режа тузиб олсак. — Яна ўзининг китобий тилида олифтагарчилик қилди Шоқаюм, — менда шундай таклиф бор. Қизлар ширин муомалага уста бўлишади. Шунинг учун хонадонларга кириб темир-терсак ундириб чиқиш қизлардан, мактабга ташиб кетишни Бўталоқ билан мен бўйнимизга оламиз.

— Хонадонлардан нима чиқарди?! Пачоқ кастрюль билан йўқолган мис чойнакнинг қоққоғига ўхшаш нарсалар чиқади. Бунақада бошқалар бир кунда йиғадиганини биз бир ойда йиғамиз, — деди Раъно. — Кўчаларни айланиш керак!

— Гапингни қара-ю! Энди бир камимиз кўчама-кўча юриб ахлат титкилашмиди?! — деди Нодира.

— Вой, оппоғ ойим-ей, нима қилипти, қўлингнинг хинаси кетиб қолармиди?! Кўчаларда қурилишлардан ортган қанча-қанча чиқиндилар ётибди. Иннайкейин, одамлар уйларида ортиқча қақир-қуқурни сақламайди. Ишдан чиқдимми, кўчага улоқтиришади, — бижиллаб кетди Раъно.

— Тўхтанглр, тўхтанглр, — гапга яна Шоқаюм суқилди. — Аёллар аралашган иш мижаросиз битмайди, деб тўғри айтишаркан.

— Ҳо, эркак киши гап бошладилар-у, — қизлар қийқириб кулишди.

— Гапга сарфланган шу вақт ичида қанча темир-терсак йиғиб қўйган бўлардик, — деди индамас Матлуба.

У жуда оғир, сило қизлардан эди. Кам гапирарди, лекин гапириб қолса ўқи, албатта, нишонга тегарди.

Ҳамма бирдан жим бўлиб қолди. Бирдан Раъно кулиб юборди.

— Кетдик, нима қилиб қаққайиб турибсизлар?

Раъно кўп куларди. Кулиши ўзига ярашарди. Тагин билмадим-у, менимча унинг ҳамма қилиқлари ҳам ўзига ярашарди.

Ниҳоят, йўлга тушдик. Олдиниға ишимиз юришмади. Ҳамма умумий ҳовлилар саранжом-саришта, кўчалар чиннидек. Қизлар иккита хонадонга кириб қуруқ қайтиб чиқишди. Биттаси ҳеч нарса бермабди, иккинчисида умуман ҳеч ким йўқ экан.

Кейин бир тўққиз қаватли уйни танладик. Биз Шоқаюм билан пастда кутиб турадиган бўлдик, қизлар биринчи подъездга кириб кетишди. Турибмиз, турибмиз қизлардан дарак йўқ. Бир маҳал қайтиб чиқишди. Учови ҳам гапиролмайди, хахо-хахо кулади.

— Нимага куласанлар? — сўради Шоқаюм.

Қизлар биттар кулишади.

— Эсларинг жойидами ўзи, намунча хиринглайсанлар?! — пўписа қилди Шоқаюм.

Раъно ҳамон кулгидан ўзини тўхтатолмай чўнтагидан қийшайиб кетган кичкинагина чой қошиқча чиқарди:

— Мана, бутун бошли уйдан топиб чиққан матоҳимиз!

Чой қошиқчани кўриб биз ҳам кулиб юбордик.

— Девдек битта эркак киши берди,— деди Раъно чийиллаб.

Ҳаммамиз қотиб-қотиб кулардик. Энди тўхтаймиз деганда, кўзимиз қинғир-қийшиқ қошиқчага тушади-ю, яна баттар куламиз.

— Энди буни ким кўтариб кетади? — деди майнавозчиликни яхши кўрадиган Раъно.

— Бунақа зил-замбил нарсани Бўғалоқдан бошқа ким кўтара оларди,— деди Матдуба.

Яна қийқирик бўлиб кетди.

— Эй, бас қилларинг, нақ бўлмаса ичагим узилиб кетади,— деди Нодира йиғи аралаш.

Биз қанча қилмайлик ўзимизни босиб ололмасдик.

— Ҳой қахрамонлар, нима бало, оламнинг темир-терсагини йиғиб қўйдиларингми, жуда кулишларинг бошқача?!

Биз бирдан кулгидан тўхтаб овоз келган тарафга ўгирилдик, қарасак, синфдошларимиз Турғун билан Анвар кетишяпти. Қўлларида қийшайиб кетган трамвай рельси, икки учидан иккалови кўтариб олган. Бизга гап олган Турғун «кўрдиларингми толган нарсамизни» дегандек тумшугини кўтариб, кеккайиб олган.

— Нима, биз ҳам кўрсатсакмикин уларга йиққан темир-терсагимизни,— деди Раъно.

Яна кулиб юбордик, лекин дарров тўхтадик. Кулги, албатта, яхши нарса-ю, лекин ишлаш ҳам керак-да.

Бирдан миямга бир фикр келиб қолди. Биздан бир маҳалла нарида катта қурилиш кетяпти. Ўша ерга борсак, албатта чиқиндилар, ҳар хил темир-терсақлар топиш мумкин. Фикримни бола-ларга айтдим.

— Яшавор, Бўғалоқ! — деди Шоқаюм,— буни яхши ўйлаб топдинг. Ҳамма исрофгарчилик қурилишларда бўлади-да! Кетдик!

Биз қурилишга бордик. Шоқаюмнинг гапга чечанлиги шундай қўл келди. Дарров суриштириб прорабни топди. Бижирлаб нимага келганимизни айтди. Бунақа нарсаларга эгичил эди у.

— Жуда яхши қилибсенлар келиб,— деди прораб, қурилиш-

нинг чеккасига бошлаб бориб ерда ётган бир уюм темир-терсак кўрсатди:— Ҳаммаси сизларга, олиб кетаверинглар!

Қарасак, бир дунё нарса! Эгри-бугри армагуралар, бўлак-бўлак симлар, пачағи чиққан бетон қорадиган идиш, яна қандайдир темир-терсаклар.

— Вой-бў, буларни бир ҳафтада ҳам ташиб улгуролмаймиз,— деди Нодира.

— Мактаб яқин бўлса ҳам майли эди,— унинг фикрини қувватлади Раъно.

— Ғам емаларинг, ҳозир иложини топамиз,— деди Шоқоюм ва прорабнинг кетидан югурди.

Қайтиб келганида мен унга яна бир марта қойил қолдим. Биргина мен эмас, қизларнинг ҳам оғзи очилиб қолди... Шоқоюм прораб билан гаплашиб битга юк машина — самосвал ундириб келибди!

Шоқоюм шундоққина рўпарамизга машинани тираттириб қўйиб, хушчақчақ овозда:

— Қани, Бўталоқ, кўрсат кучингни,— деди,— энди сўз сенга!

Шундай деди-ю, ўзи яна кўздан ғойиб бўлди. Тўғри, энди мен кучимни кўрсатишим керак, деб қўйдим ичимда. Енг шимариб машинага темир-терсак ортишга тушиб кетдим. Қизлар ёрдам бериб туришди.

Ишга жуда берилиб кетган эканман, қанча вақт ўтганини ҳам сезмай қолибман.

Бир маҳал, иш тугай деб қолганда Шоқоюм пайдо бўлди, кўлида иккита шиша.

— Нукул сенларнинг ғамларингни еб юраман-да,— деди у,— қани, бир ҳўшламдан пепси-кола ичиб олларинг, чўлагандирсанлар.

Ёмон устомон-да Шоқоюм, бошқа пайтда бир тийиннинг устида минг қақшайдиган қизғанчиқ ҳозир бирдан саховат кўрсатиб, сув кўтариб келибди. Ким билмас экан унинг ҳийласини, бизни ишлатиб қўйиб ўзи четга чиқиб турганининг эвазига олиб келган. Пайтида лаганбардорлик қилишни ҳам билади.

Аммо жудаям чанқаган эдик, шунинг учун Шоқоюм кўзимизга авлиёдек кўриниб кетди.

Пепси-колани талашиб ичдик. Бўш шишани қайтараётсам Шоқоюм башарамга қараб ҳазил аралаш кесатди.

— Ие, ҳа, азамат, қора терга тушиб кетибсиз-ку! Сени шунчалик пўкалак деб сира ўйламаган эдим.

— Терламасинмиям? Бечора бутун машинани деярли ўзи тўлдирди,— ёнимни олди Раъно.

Шоқоюм дарров гапни бошқа ёққа бурди, жилмайиб мени юпатди.

— Ҳечқиси йўқ. Меҳнат йигит кишини чиниктиради.

— Сенинг ўзинг ҳам озгина чиниксанг зиён қилмасди. Ахир, сен ҳам ўғил боласан шекилли,— луқма ташлади Нодира.

— Қани, шоввозлар, энди ишга, яна битга хуруж қилсанглар тугайди,— деди Шоқоюм худди Нодиранинг қочирини эшитмагандек.

— Ўзинг-чи?! — бўш келмади Нодира.

— Мен ҳам ишлайман. Сен нима деб ўйлагандинг. Шунча ишлаб энди қочаманми? Фақат бир этиб бориб мана бу бўш шишаларни топшириб келай, сувини ичиб ўзини улоқтириб ташлайверишими?! Пулинг куймаган-да!

Шундай деди-ю, бир зумда кўздан ғойиб бўлди.

Биз яна ишга тушдик. Чамаси ўн дақиқадан кейин темир-терсак ҳам тугади, машина ҳам тўлиб-тошиб кетди.

Мен қадимни ростлаб енгил нафас олдим. Чарчоқдан кейин дам олишдан гаштлироқ нарса бўлмаса керак. Энди иккита гишт топиб ерга чўкканимни биламан, ердан чиқдим, осмондан тушдим. Шоқаюм пайдо бўлди.

— Энди бундай,— деб ҳаловатимни бузди у.— Сизлар бирпас дам олинглар-да, кейин орқага қайтаверинглар. Бу ерлар узок, мактаб атрофидаги ҳовлиларга боринглар. Мен машинада темир-терсакни мактабга обориб ташлайман. Ўша атрофдан ўзим сизларни топиб оламан.

Шоқаюм енгил сакраб кабинага, шофёрнинг ёнига чиқиб ўтирди. Ҳали нима бўлаётганига тушуниб етмасимиздан машина визиллаганича учиб кетди. Тўртовлон анқайганимизча қолавердик.

Кейин судралишиб орқамизга қайтдик. Мактабга етай деб қолганимизда қаршимиздан битта кампир чиқди.

— Ҳой, айланайлар, темир-терсак йиғиб юрибсизларми? — деб сўради у.

— Ҳа, бувижон, темир-терсак йиғиб юрибмиз,— жавоб қилди Раъно.

— Вой, айланай сизлардан, толейимни қаранглар, оёғимнинг остидан чиқиб қолдиларингиз. Сизларни истаб мактабларингга кетаётгудим. Бир ҳужра темир-терсагим бор, олиб кетмайсизларми?

— Э, юринг, холажон,— суюниб кетдик,— жон-жон деб олиб кетамиз.

Уйи яқин экан, тезгина етдик. Кампир калитни олиб чиққани уйига кириб кетди.

Шу аснода худди осмондан тушгандек яна Шоқаюм пайдо бўлди.

— Қаёқда қолиб кетдиларинг, ярим соатдан бери мактабда Сенларни кутиб ўтирибман,— деди у ҳовлиқиб.— Қаёққа уўқолди булар, деб хавотир олиб қидириб юрибман сенларни.

— Э, биз хазина топдик,— деди Раъно.

— Қанақа хазина?

— Қанақалигини ҳали ўзимиз ҳам кўрганимиз йўқ,— деди Матлуба,— ҳозир битта олийҳиммат ва саховатли кампир ўша хазинанинг калитини олиб чиқади.

Матлуба шундоқ дейиши билан уйнинг эшигидан инқиллаб-синқиллаб бояги кампир чиқиб келди.

— Кутиб қолмадингларми, айланайлар. Мана, калитни олиб чиқдим.

— Антиқа-ку, худди эртакнинг ўзи! — ажабланди Шоқаюм ва ҳаммамизнинг олдимизга тушиб ҳовлига йўл бошлади. Катта ҳовлининг этагида қатор гаражлар қурилган экан. Кампир энг чеккадагисига яқинлашди.

— Мана шу хужра бизники, айланайлар, мана шунисини очаверинглар.

Шоқаюм қалитни олиб гаражни очди. Биз гаражнинг ичини кўриб хангу манг бўлиб қолдик. Гараж тўла қақир-кукур.

— Вой-бўй, қанча темир-терсак! — севиниб кетди Раъно.

Кампир Раънонинг гапини бошқача тушунди.

— Ҳа, анча қийналасизлар, айланайлар. Нима қиласизлар, ўртоқларингизни ҳам чақириб, кўплашиб олиб кетасизми?!

— Йўқ, йўқ, — ҳаммамиз чўчиб тушдик, — ўзимиз эплаштирамиз.

— Э, бувижон, сиз нима деб ўйлаяпсиз, буларнинг суяги меҳнатда қотган. Битта мана бу барзангининг ўзи ўнга одамнинг ишини қилади, — мени кўрсатиб гапирди Шоқаюм.

Кампир менга қаради.

— А... ўзлариям порғулдеккина, келишган йиғит эканлар. Илоҳим умрларидан барака топсинлар.

— Энди менга келсангиз, бувижон, дўшим ерга тушиб кетса мардикорга пул бериб олдирадиган одамман. Аммо на чора, темир-терсак давлатнинг топшириғи экан, қиламиз-да, — ҳазиллашди Шоқаюм.

Биласиз, Шоқаюм гапдон. Аксига юриб кампир ҳам роса эзмаликни яхши кўраркан. Қараб турсам, уларнинг гапи ҳаливери тугамайдиганга ўхшайди...

— Эй Шоқаюм, ишни бошлайверайликми? — деб сўрадим.

— Ҳозир, ҳозир, — деди Шоқаюм. — Энди бундай, Бўғалоқ, сен қизлар билан ашқал-дашқалларни ташиб кетавер. Мен шу ерда қоровуллик қилиб тураман, тагин бошқа синфнинг ўқувчилари кўриб қолиб, ҳаммасидан айрилиб ўтирмайлик. Ҳа, ўзим турмасам, сенларни авраб кетишади. Бор-йўғи уч марта қатнасаларинг ҳеч вако қолмайди. Қани, бўпти, бир чеккадан бошлайверинглар.

— Қоровулликни қандай ўзингга эп кўрасан, — деди Нодира.

Шоқаюм бу гал ҳам унинг киноясини қулоғи остидан ўтказиб юбориб кампирга юзланди.

— Шундай қилиб десангиз, бувижон...

Биз ишни бошладик. Шоқаюм айтганидек, учинчи марта эмас, еттинчи марта қатнаганимизда энг сўнги нарсаларни олдик. Мен икки оёғи йўқ, симлари илма-тешиқ каравотни орқалаб олдим. Раънога алмисокдан қолган, таги ғалвирга ўхшаб кетган жомашов тегди. Матлуба икки қулоғи, жўмраги йўқ самовар топди. Нодира занглаб кетган кўзани олди. Ҳеч нарса қолмади деб ўйлагандик, Шоқаюм кириб битта пачоқ чёлак топиб чиқди. Кампир билан қуюқ хайрлашиб йўл бошлади.

— Қани, кетдик. азаматлар!

Йўлга тушдик.

Кетяпману ҳар қадам босганимда орқамдаги сим каравот лопиллаб гавдамни чайқатиб юборяпти. Йўлнинг ярмига етмасдан чарчаб қолдим. «Тўхтаглар, бир оз дам олволайлик», дейишга уяламан. Нодира кўзани елкасига қўйиб олган шекилли, Шоқаюм пичинг қилди.

— Ҳо, Нодирахонимнинг кетишларини! Гўё бу киши ҳамма қатори темир-терсак йиғиб юрган ўқувчи эмаслар-у, елкаларига кўза кўндириб булоқ бошига кетаётган эртақлардаги малика — тоғ гўзалилар!

Ҳамма кулиб юборди. Аммо менинг кулишга ҳам мадорим қолмаган эди. Тишимни тишимга қўйиб кетавердим. Бир оздан кейин оёқларим чалқаша бошлади, яна озгина юрсам йиқилиб тушишим аниқ эди. Шу пайт Раъно одамгарчилик қилиб юборди.

— Эй, тўхташлар, бирпас дам олайлик. Бўталоқ бечора адоий тамом бўлганга ўхшайди, қаранглар гандираклашини.

— Э, буёғи икки қадам қолди-ку, — деди Шоқаюм.

— Ҳозир йиқилиб тушади, — дўк урди Раъно.

Мен олифтагарчилик қилиб ўтирмай таққа тўхтадим. Тўхташга тўхтадиму қаравотни ерга қўёлмайман. Йўқ, кўплашиб қаравотни ерга олиб қўйишди.

Ҳансираб, нафасимни ростлаб ололмасдим.

— Ие, ие, бу нимаси паравозга ўхшаб пициллаш? Қуруқ савлат эканлар-ку. Бўталоқвой! — деди Шоқаюм.

Мени озиз очиб Шоқаюмга эътироз билдиришга ҳам мадорим қолмаган эди. Аммо одамни камситишни яхши кўради.

— Э, сен бу қилган ишнинг чорагини қилсанг, аллақачон оёғингни узатиб чўзилиб қолардинг, — деди Раъно.

Бирпас дам олиб яна йўлга тушдик. Лекин бу гал қаравотни битта ўзим кўтаришимга рухсат беришмади. Шоқаюмнинг маслаҳати билан ҳаммалари қўлларидagi нарсаларини қаравотнинг устига ташлашди. Кейин тўртта одам тўрт учидан олиб кўтариб кетдик.

Мақтабга етишимизга ўттиз қадамча қолганда Шоқаюм бизни ташлаб югурганича кетди. Биз мактаб эшигига етай деганимизда у тўққизинчида ўқийдиган битта бола билан қаршимизда пайдо бўлди. Машинага ортган темир-терсагимизни мактабникига, ҳатто синфимизникига ҳам қўшмай, алоҳида тўқиб қўйган экан, қаравотни ҳам ўша ерга ташладик.

Тўққизинчи синф ўқувчиси ҳаммамиз йиққан темир-терсагимизнинг ёнига тургазиб суратимизни олди.

Мен у нега бизнинг суратимизни олганини кейин билдим. Эртасига мактабга кирсам, залда болалар тўпланиб туришибди. Мени кўриб: «Ана, голибнинг ўзлари келяптилар», деди кимдир. Болалар дув этиб ўгирилиб менга қарашди. Бейхтиёр уларнинг олдига бордим. Деворга «Жанговар варақа» илинган экан. Қарасам, бизнинг кечаги расмимиз ҳам осифлиқ. Энг олдинда бурнини қанқайтирганича Шоқаюм турибди. Унинг орқасида учала қиз, учаласи ҳам тиржайиб олган. Энг орқада мен ҳам сағал-пағал кўриниб турибман. Чап қулоғим билан чап жағим Нодиранинг орқасида кўринмай қолган бўлса ҳам ёмон тушмабман. Ёзувини ўқиб кўрсам, биз кеча мактаб бўйича энг кўп темир-терсак йиғибмиз. Бу албатта Шоқаюмнинг иши деб ўйлаб қўйдим. Зап энчил бола-да Шоқаюм, бундай ишларнинг пири у, аммо бошлабди.

Қарасам атрофимдаги болалар, биров сидқидилдан, биров ка-

лака қилиб бизни мақтай бошлашди. Биттаси бўлса жўртгага керагидан ортиқча кучаниб: «Обрў бўлса шунчалик бўлади-да», деди... Мен мақтов эшитиб ўрганмаган одамман, секин жуфтакни ростлаб қолдим.

Ха-ха, менга ким қўйибди шон-шухратни?!

«БЎТАЛОҚ, СЕНИ БИТТА КИШИ ЧАҚИРЯНТИ»

Катта танаффус пайти эди. Биласизлар, чуғур-чуғурни ёмон кўраман. Яна мактабнинг орқасига ўтдим. Уч-тўртга ўнинчи синфликлар гап сотиб туришган экан, ўшаларга яқинлашдим. Мен уларнинг гапларини эшитишни яхши кўраман. Бошқа болалар пайдо бўлиб қола: «Бор, бор, ишингни қил», деб қувиб юборишади. Лекин мени ҳайдашмасди. Чунки майда-чуйда иш буюришса оғринмасдан дарров қилиб берардим.

Ўнинчи синфликлар машхур футболчилар ҳақида гаплашаётган эканлар. Ким қандай ўйинчи, кимнинг одати қандай, қайси футболчи энг устаси-ю, қайсининининг қандай камчилиги бор, э, бундан қизиқ нарса борми ўзи дунёда! Бунақа гапларни ухламасдан туну кун эшитишга тайёрман. Сухбаг айни қизиган пайтида кимдир орқамдан гапнинг белига тепди.

— Ҳов, Бўталоқ, қидирмаган жойим қолмади-ку сени, қаёқда юрибсан?!

Ўгирилиб қарасам, яна Шоқаям.

— Нима дейсан? — ёқинқирамай сўрадим.

— Бор, сени битта киши чақирянти,— деди у.

Шундай қизиқ гапни ташлаб кетиш алам қилди.

— Қаерда?

— Эшик олдида.

Бормасдан иложим йўқ эди. «Ким экан мени чақираётган?» деб ҳайрон бўлмадим. Чунки ким келиши мумкинлигини билардим, мактаб эшиги томон юрдим. Борсам, адамлар турибдилар, сесканиб кетдим. Шунақа пайтда ўзи галати бўлади, ҳам суюниб кетасан, ҳам нима учундир ичинг шувиллаб, ҳаяжонга тушасан. Кўрган заҳонинг шундай бўлади, кейин ўзингни босиб олмасан.

Мен қадамимни тезлаштириб, адамларга яқинлашдим.

— Ассалому алайкум,— дедим. Нима учундир кўзимни ердан узолмасдим.

— Ваалайкум ассалом,— қўл узатдилар адамлар, овозлари қандайдир синиқ, бўғиқ эди.

Мен ҳамон ердан кўзимни узолмасдим. Бўлмаса ўзимнинг адамлар, бегона эмаслар. Тўғри, уйдан чиқиб кетганларига бир йилча бўлди. Шу вақт ичида беш-олти марта мактабга келиб мени кўриб кетдилар. Биз адам билан жуда иноқ эдик, мен билан худди ўз ўртоқларидек гаплашардилар. Лекин кейин, кетиб қолганларидан кейин учрашар эканмиз, нима учундир сал тортгина-

диганроқ бўлиб қолдим. Ўзларини жудаям яхши кўраман, бўйинларига осилволгим келади-ю, аммо тортинаман.

— Ишларинг яхшими, ўғлим?

— Ҳм,— дейман.

Мана, овозлари ҳам бошқача бўлиб қолибди. Сезиб турибман, кийнаиб, ҳаяжонланиб гапиряптилар. Лекин сезаётганимни адамга кўрсатгим келмайди, шунинг учун кўзимни яшириб ерга тикиламан.

Адам сира ҳам жаҳлдор эмаслар. Худди Солига ўхшаб кўзларини пирпиратиб одамга меҳр билан боқиб тураверадилар. Ҳозир ҳам менга қараб мўлтиллаб турибдилар.

— Ўқишларинг-чи, ўқишларинг қалай?!

Мен индамайман. Нима ҳам дейман?! Яхши, деб ёлғон тўқийми? Адамни сираям алдамайман. Шунинг учун жим туравераман.

— Мен ҳам унча яхши ўқимаганман,— дейдилар адам мени юпатмоқчи бўлиб, кейин шошиб қўшиб қўйдилар,— лекин ҳаракат қилиш керак яхши ўқишга.

— Ҳм,— дейман яна.

Энди нима дейишларини биламан, Солини сўрайдилар.

— Уканг қалай, яхши юриптими?

— Ҳм...

Шу пайт қўнғироқ чалиниб қолди.

— Яна нечта дарсинг бор?

— Иккита.

— Бўлмаса мен ҳам бир айланиб келаман. Дарс тугагач сени ҳов анави дарахтнинг тагида кутиб тураман,— адам кўчанинг бошидаги дарахтни кўрсатдилар.

Мен ҳўп дегандек бош силкитиб мактабимга кириб кетдим. Адамнинг нимага келганларини биламан. Ойнинг ҳар тўртинчи ва ўн тўққизинчи числосида маош оладилар, демак, кеча маош олганлар. Бошқа пайтда келмасдилар, неча марта мени кўрган келган бўлсалар доим маошдан кейин келардилар.

Дарсдан чиқиб келишилган жойга бордим. Адам сигарет чекиб, битта қўлларида буклоғлик газета ушлаганларича мени кутиб турган эканлар.

— Қани юр, ўғлим, бир айланиб келамиз,— дедилар адам.

Биз йўлга тушдик. Ҳар галгидек энг аввал Анҳор ёқасидаги ошхонага бордик.

Шундоқ сувнинг бўйидаги столлардан бирига ўтирдик. Дарахтларда куртақлар бўртиб турибди, баъзи новдалар барг ёзган. Нафас олсанг, аллақандай тотли ҳид келади. Осмонда офтоб чарақлайди. Хуллас, айни навбаҳор! Ахир, уч кундан кейин сакқизинчи март эди-да.

Анҳордаги ошхонада ўз-ўзига хизмат қилинади. Адамлар ўтиратур дедилар-да, мени ёлғиз қолдириб ошпаз томон кетдилар. Қарасам, ҳали палов, ҳали сомса, ҳали кабоб ташиб келяптилар. Бирпасда столи нозу неъматларга тўддириб ташладилар.

— Ада, шунча овқатни қандай қилиб ейман?

— Эркак одамга нима бўлади бу овқат, ўғлим? Ахир мактабдан очикиб чиқдинг. Бир чеккадан олаверасан.

Мен кабобдан бошладим. Адам ўзларига бир шиша пиво олиб келдилар. Ўшани оз-оздан ичиб, овқат ейишимни кузагиб ўтирдилар. Оғизларидан сигарет аримайди, кетма-кет чекадилар. Бирини ташлаб, иккинчисини тутадилар. Гоҳ-гоҳда пиводан шимириб кўядилар.

— Ада, олинг ўзингиз ҳам овқатдан,— дедим.

— Бемалол еявер, ўғлим, бемалол еявер. Мен боя овқатланиб олган эдим.

Шундан кейин тортинмасин дедиларми, менга қарамай қўйдилар. Пиволари тугаб қолган эди, яна бир шиша олқадилар. Майли, ичаверсинлар. Адамлардан кўнглим тўқ эди, ойда-йилда бир уйга ичиб келсалар илжайиб тураверардилар. Тўполон-жанжални билмасдилар. Ойим эса: «Сизга ким қўйибди ичишни, олдин ўзингизни эпласангиз-чи, далайган!» деб койинганлари койинган эди. Йўқ, адамлар кунда ичиб келадиган пиянисталардан эмасдилар. Боя айтдим-ку ойда-йилда бир, фақат байрамларда ёки тўй-базмларга борсалар ичардилар.

Кабобни тушириб бўлиб паловга ўтдим. Бирдан адам сўраб қолдилар.

— Ўғлим, ойинг билан яхшимисан, уришмайдимми?!

«Ҳа, уришиб турадилар», деб юборишимга сал қолди. Вақтида тилимни тишладим. Агар ҳозир ойимларни ёмонласам адамлар ҳеч қачон уйга қайтиб келмасликлари мумкин.

— Уришгани вақтлари ҳам йўқ. Кундузи ишдалар, кечқурун келиб овқат пиширадилар, кир ювадилар, дазмол қиладилар... Солини-ку, эркалайвериб тантиқ қилиб юборганлар.

Адамлар худди хато қилиб қўйган одамдек шошиб қолдилар.

— Мабодо уришса ҳам чидашларинг керак. Чунки она бўлгандан кейин гапирди, койийди. Сенларнинг фойдангни кўзлаб шундай қилади.

Мен «тўғри» дегандек бош силкиб қўйдим. Бу ҳам етмагандек, «ойимлар жуда яхшилар», дедим.

Адам индамадилар. Анчадан кейин, «онанг бўлганидан кейин гапига киришинг керак», дедилар. Лекин ўзларини зўрлаб, сал энсалари қотиб гапирганларини сездим. Адамнинг одатлари яхши, умрларида бировнинг орқасидан ёмонламайдилар. Ойимларни асло камситмоқчи эмасману, лекин бирор нарсадан қисилиб кетсалар, аёликларига бориб адамни орқаларидан ипирисқи гаплар қилиб қўядилар.

Паловнинг ярмисига бормасдан тўйиб қолдим.

— Ада, қолганини емасам майлими, жуда қорним шишиб кетди.

— Майли,— дедилар адам.

Сомсадан ҳам аранг биттасини едим.

Папкамини очдим-да, қалин дафтар олдим. Ўртасидан шартга икки бетини йиртдим. Столда қолган учта сомсани олиб ўшага ўрай бошладим.

— Кўявер, қолса қолиб кетар, ўғлим,— дедилар адам.

— Солига оборамаи, бу унинг ҳақи,— дедим.

Адам бирдан ўзгариб кетдилар. Олдиларидаги пиводан бир стаканин тўлдириб шимирдилар-да, кетма-кет сигарет тортдилар.

— Укангга... бошқа оламиз, ўғлим,— дедилар овозлари сал қалтираб. Ҳа, овозлари жуда ғалатӣ, худди йиғламсираганга ўхшаб чиқди.

— Нима қиламиз бошқа олиб, тайёри турибди-ку,— дедим Шоқаюмга ўхшаб тилбийронлик билан.

Адамлар туриб, бир чойнак кўк чой олиб келдилар.

— Чой ичиб олмасанг, овқат чанқатади.

Ёмон кўрганим куруқ чой ичиш. Лекин адамларнинг кўнгиллари учун бир шиёла ичдим. Кейин қорнимни ушлаб адамларга қарадим.

— Роса овқат едим-да, ада, қорним ёрилиб кетай деяпти, чой сизмайди,— дедим.

Жуда оққоворсам адамлар кулиб қўйдилар. Менга эса шунинг ўзи кифоя. Ҳеч қандай гапнинг кераги йўқ. Шаҳдимдан тушаман-қўяман. Ҳозир ҳам адам кулиб қўйдилар, мен, «қорним ёрилиб кетай деяпти», деб қўпол гап қилганимни сездим.

— Келдик бўлмаса,— адамлар туриб кўча томон юрдилар.

Мен ўроғлиқ сомсани папкамга тикдиму адамларнинг кетларидан йўргаладим. Троллейбусга ўтириб «Болалар дунёси» магазинга бордик. Адамларга маза, троллейбусда хоҳлаганларича беғул катайса қилиб юраверадилар. Тўғри-да, ўзлари троллейбус ҳайдовчиси бўла туриб, тагин пул ҳам тўласинларми?!

Магазиннинг эшигига етай деб қолганимизда адам мен томон ўгирилдилар.

— Сенга битта костюм-шим оламиз. Эгинингдагини анча оҳори тўкилиб қолибди.

Менга бу гап жуда маъқул тушди. Чунки анчадан бери янги костюм-шим орзу қилиб юргандим. Магазинга кирсак одам тирбанд, мол ҳам виж-виж. Хилма-хил костюмлар осилиб турибди.

— Таила! — дедилар адамлар.

Мен довдираб қолдим. Мисол учун, иккита костюм кўрсатиб, қайси бирини оласан дейишса танлаш мумкин, лекин шунча костюмнинг ичидан биттасини қандай танлайсан?! Индамасдан туравердим.

— Ҳа, танламайсанми? — сўрадилар адам.

Мен елкамин қисдим. Кейин секин тўнғилладим.

— Менга барибир.

Адам сотувчига юзландилар.

— Сизғлим, бизга битта костюм танлаб беринг. Ҳа, ҳа, шу болага.

— Бажону дил,— деди сотувчи қиз ва шартга битта костюмни олиб менга тутқазди,— қани ўлчаб кўр-чи! Бугун олдик, Япония-ники. Тикилиши ҳам яхши, материали ҳам чидамли.

— Кийиб кўр-чи,— дедилар адамлар ҳам.

Биринчи қарашдаёқ костюм менга ёқмаган эди: жуда

алламбало олачипор. Олифталар кийса ярашади, мен бошимга урамани?

Ўзимни зўрлаб костюмни кийдиму дарров еча бошладим.

— Тўхта, тўхта, кўрайлик-чи,— деди сотувчи.

Мен тўхтадим.

— Жудаям ярашди, худди ўзига ўлчаб тиккандек.

— Ҳа, зўр костюм экан,— адам сотувчининг гапини маъқулладилар.

Мен костюмни ечдим.

— Нима дейсан, ёқдими?

Мен индамадим. Сотувчи билан адам мактаб туришгандан кейин ёмон дегани уялдим.

— Гапир, ўғлим, олаверамизми?

Мен бошимни эгганимча ердан кўзимни узмай туравердим.

— Ёқмади шекилли,— кулдилар адам сотувчига қараб,— майли, яна бошқасини кўриб боқайлик-чи.

— Бемалол кўраверинглар. Ҳа, ўзи танлай қолсин,— сотувчи аёл анча хушмуомала экан,— лекин бунақаси кам бўлади.

Биз бўлимни айлана бошладик. Мен битта костюмнинг олдида тўхтадим. Индамасдан адамларга кўрсатдим.

— Шуни оласанми? — хайрон бўлиб сўрадилар адам. Мен «ҳа» дегандек бош силкидим.

— Бундан боягининг ўлса ўлиги ортиқ-ку, ўғлим. Бу жуда одми, жудаям юпка-ю.

— Майли, қалинида одам исиб кетади.

— Ахир нархидан ҳам билиниб турибди жўн матодан тикилгани,— адам пулидан қочмаётганликларини менга англатмоқчи бўлдилар.— Олганга яраша дурустроғидан олгин-да. Арзоннинг шўрваси татимайди, деган гап бор!

Мен индамай бошимни эгиб яна ерга тикилдим.

— Майли, ўзингга ёқса олиб боравераман. Яхшироғини танлагин демоқчийдим-да. Менга барибир, энг асосийси сенга ёқса бўлди.

— Ёқади,— дедим пингиллаб.

— Хўп, ўғлим.

Адамлар костюмнинг ҳақини тўладилар. Сотувчи қоғозга чиройли қилиб ўраб берди. Кўнглимга ёққан костюм олганимдан оғзим қулоғимда эди.

— Ада, Солига ҳам бирор нарса олайлик,— дедим.

— Албатта оламиз. Ният ўзи шундоқ эди.

Солига туфли олдик. Энг чиройли, энг қимматбахосини танладик. Унга чиройли кийим ярашади, чунки ўзи чиройли, жажжи бола.

Биз магазиндан чиқиб яёв кетдик. Йўлда адамлар ўзларидан ўзлари: «Мен ҳам қимматбаҳо, олачипор кийимларни ёқтирмайман, қанча оддий бўлса, шунча яхши», деб қолдилар. Суюниб кетдим. Менга тортибсан демоқчилар-да.

Ўрдагача яёв келдик. Энди хайрлашиш керак эди. Тўхтадик. Бирдан эгим увишиб, ичимда бир нарса узилиб тушаётгандек бўлди.

— Майли энди, бора қол. Укангга қараб юр,— дедилар адамлар.

Мен бош силкиб розилик билдирдим. Биз яна бирпас турдик, адамлар чўнтакларидан сигарет олиб тутатдилар. Менга билинтирмасликка ҳаракат қилиб хўрсиниб қўйдилар. Кейин:

— Хўп бўлмаса,— дедилар ўзларини хушҳол ва тетик кўрса-тишга уриниб.

— Яна қачон келасиз, ада? — сўрадим.

— Келаман, ўғлим. Агар бирор нарса керак бўлса ҳозир ҳам айтавер,— адамларнинг овозлари бўғилиб зўрға чикди.

— Йўқ, ҳеч нарса керак эмас,— дедим. Менга ростдан ҳам ҳеч нарса керак эмас эди, ўзлари бўлсалар бўлди. Катталарга ҳам ҳайронсан, наҳотки шуни ҳам тушунишмаса?!

— Хайр бўлмаса, яна келаман,— дедилар адам.— Қачонлигини аниқ айтолмайману, лекин албатта келаман.

Кейин бир-бир қадам мендан узоқлашдилар. Мен кўчанинг нариги бетига ўтиб ўзимни катта дарахтнинг панасига олдим. Адам то кўздан ғойиб бўлмагунларича орқаларидан қараб қолдим.

Адам мени кўргани келганларида суюнаман. Лекин хайрлашаётганларида ичим алғов-далғов бўлиб кетади, шунда келмасалар ҳам майли деб ўйлаб қўяман. Чунки энди адами кетиб қолганларига қўника бошлаганимда келиб яна бошқатдан ярамни янгилаб кетадилар.

ЯНА «ИККИ»

Одамда хафеала бўлмаса қийин бўлар экан. Тавба, уйда дарс тайёрлагани сира ўзимни мажбур этолмайман. Йўқ, эринчоқ эмасман, хаёлпарастман. Гоҳида, бир амаллаб дарс қилишга ўтираман, олдимга қитоб-дафтарларимни очиб қўяман, уч-тўрт сатр ўқийман ҳам, аммо шундан нарига ўтолмайман, ўзимдан-ўзим хаёлга берилиб кетаман.

Айниқса, ойимлар билан адамлар нега чиқиша олишмади, нега ажрашиб кетишди деб кўп бош қотираман. Тагига етолмай таъбим хиралашади. Ахир бинойидек иноқ эдилар-ку. Мен билан Солини ер-қўкка ишонишмасди, тепамизда парвона бўлиб жонларини фидо қилишга тайёр эдилар. Ўшанда сираям миямга келмаган экан, бир кун келиб адам билан ойимнинг ажрашиб кетишлари. Тўғри, баъзан ораларида гиди-биди бўлиб турарди. Бир марта ойимни: «Бошқаларга ўхшаб машина олиб беринг ёки чет эл саёҳатига олиб боринг демайман, жуда бўлмаса ҳамма қатори кийинтириб қўйинг, меҳмон-неҳмонга борадиган бўлсам кийишга тузукроқ қўйлагим йўқ», деганларини эшитиб қолдим. Адам жуда ювош одамлар, «нима қилай, маошимнинг ҳаммасини қўлингга олиб келиб бераман-ку», дедилар.

— Э, маошингиз қурсин, овқатга етмайди.

— Бўлмаса ўғирлик қилайми, бизни ишда сенга ўхшаб чойчақа ишлашнинг иложи йўқ.

— Биринчидан, сиз менга чойчақани пеш қилманг, иккинчидан, агар оилани ўзингиз эплаганингизда менга зарур келгани йўқ эди ишлаб! — шанғиллаб жавоб қилдилар ойим.

Адам индамадилар. Битта гапдан қолмасалар ойимга бас келиб бўлмаслигини билибми, ишқилиб, индамай, бошқа хонага чиқиб кетдилар.

Лекин бунақа жанжалларнинг оқибати ажралишга олиб келишни хаёлимга ҳам келтирмасдим. Бир кун эса адам ишдан уйга қайтиб келмадилар. Биз Соли билан адамни ярим кечагача кутдик. Нега адам келмаяптилар деб ойимдан қайта-қайта сўрадик. Ҳадеб жонларига тегаверганимиз учунми ойим: «Аданглар қочиб кетди, энди уйга келмайди», деб қичкириб бердилар. Биз ҳайрон бўлдик, нега энди келмас эканлар деб. «Эркак киши удли-шудли бўлмаса оилани эплай олмайди. Ҳа, оила боқиш осон эмас. Шунинг учун — ташвишдан қутулиш учун — аданг қочди. Энди битта ўзи билганини қилиб юраверади», дедилар ойим.

Адамлар ҳақидаги бунақа сўзлар менга ёқмади, чунки мен адамни биламан, қочқоқ эмаслар, фақат жанжал-тўполонга тоблари йўқ, аёл одам билан жиқиллашиб ўтиришни ўзларига эи кўрмайдилар. Мен билан Солини эса ўлақолсалар ташлаб кетмайдилар. Иккаламизга ҳам худди ўргоқдек эдилар, ҳар хил ўйинлар ўйнардик, гурланглашардик. Лекин уриш уёқда турсин, ҳатто бақирмасдилар ҳам. Иш буюрадиган бўлсалар ҳам худди илтимос қилгандек юмшоқ гапирардилар. Бизга ҳам, ойимга ҳам. Ким билади, балки ойимга жаҳлдор, олакўз эр керақдир. Лекин биз Соли билан адамни жуда яхши кўраимиз ва ҳеч қанақа одамга адамни алмаштирмаймиз. Биз ойимни ҳам яхши кўраимиз, уни ҳам ҳеч кимга алмаштирмаймиз. Фақат, иккаловлари яна топишиб кетишса бўлди бизга. Бошқа ҳеч нарса керак эмас!

Хуллас, дарс тайёрлашга ўтирдим дегунча мана шунақа аччиқ фикрлар бошимни гувиллатиб юборади. Уларни ҳайдаш учун бошқа нарсаларни ўйлашга ҳаракат қиламан. Футбол ҳақида, «Пахтакор» командаси ёки янгикўрган фильмларини ўйлаб кетаман. Бир кўнглим артист бўлиб, бутун дунёга донг таратсаммикин деган орзуга бораман. Кейин бесўнақай гавдам эсимга тушиб фикримдан қайтаман. Рост-да, туяга ўхшаган «истараси иссиқ ва бежирим» одамдан қанақасига машҳур артист етишиб чиқсин?

Бу ширин хаёлларни ҳам ҳайдаб, ниҳоят дарс қилишга жазм қиламан. Лекин хаёл суравериб миямни чарчатиб юборган бўламанми, китобга кўзим тушиши билан уйқу босади.

Мана шунақа иродасиз, ҳафсаласиз одамман. Хаёлпарастлигим ҳам шундан. Шоқажумнинг тили билан айтсам дарс тайёрлашга иштиёқ йўқ менда.

Галнинг қисқаси, бугун яна мактабга уй вазифасини тайёрламай келдим. Биринчи соат она тили эди. Биров бўйинимдан

арқон боғлаб судрагандек зўрға кирдим синфимизга. Энди партамнинг олдиға етганимда қўнғироқ жириглади. Қизик, аслида қўнғироқнинг товуши бир хил, аммо дарсга кираётганда хавотирли ва хунук жаранглайди, дарс тугаганда эса ундан қувноқ ва ёқимли товуш йўқ.

Мен ҳолдан тойган мадорсиз одамдек «шилқ» этиб жойимга чўқдим. Аммо юрагим жойидан чиқиб кетай деб гурсиллаб уряпти. «Ие, «2»дан шунчалик қўрқасанми, қўрқсанг, демак онгли экансан-да», дерсиз. Йўқ, мен унақа қўрқоқ бола эмасман. Бошқа дарсларда, агар уй вазифасини қилиб келмаган бўлсам, бемалол ўтиравераман. Мабодо «икки» олсам писанд ҳам қилмайман. Уёғини суриштирсангиз, бошқа фанлардан «2» ни умуман кам оламан. Дарсда ўқитувчи тушунтираётганда эшитганим етади, эртасига ўшани гапириб бериб аранг «3» га илиниб юраман. Ортиғига ҳаракат ҳам қилмайман. Тарих ўқитувчимиз, «хотиранг дуруст, айбинг — дарс тайёрламайсан», дейдилар. Балки ростдан ҳам сал-пал хотирам бордир, нега десангиз, олий лигада ўйнайдиган футболчиларнинг ҳаммасининг исми фамилиясини ва туғилган йилини ёд биламан.

Бошқа нарсага чалғимай қунт билан тинглаб ўтирсам, ҳамма фанларни ҳам тушунаман, кейин гапириб беришим мумкин. Фақат боя айтганимдек, уйда ўтириб машқларни кўчиришга сира тобим йўқ. Иннайкейин, тўғриси айтсам, она тилига йўқроқман, шунинг учун машқларни ишлашни ҳам билмайман. Билмаганимдан кейин бекорга овора бўлгандан нима фойда?!

Лекин барибир она тилидан «2» олишни хоҳламайман. Бошқа фандан қўшалоклаб олсам ҳам майли, фақат она тилидан эмас. Нега десангиз, Насиба опани хафа қилгим келмайди. Аниқ биламан, «2» олсам мендан ҳам кўпроқ Насиба опа куюниб кетадилар-да.

Анави куни ойим мактабга борганларида Насиба опа билан ўтириб бир соатча суҳбатлашибди. Насиба опа бор гапни яширмасдан ойимга айтибди. «Ўзи виждонли, оққўнгил бола, айби эринчок, ўқишга ҳаваси йўқ, ҳаракат қилса бинойидек ўқиб кетади», дебдилар. Ойим роса койидилар. «Ҳаракат қилсанг ўласанми, безбет, битта мени десам муаллимнингни ҳам роса қийнаркансан. Бечора ёшгина экан, сени одам қиламан, деб адои тамом бўлибди», дедилар. Мен қийин ўқувчилардан эмишман, мени қандай қилиб тузатиш йўллари қидириб Насиба опа бир марта — институтда дарс берган сеvimли домлалари бор экан — ўшанга ҳам учраб, консультация олиб келибдилар.

— Ўқитувчинг шунча қуйиб-нишганда сен ҳам жонингни сал ачитсанг бир нарса бўлиб қоласанми! — дедилар ойим.

Шунча гап эшитганимга қарамай яна дарс тайёрламай борганимдан кейин юрагим така-пука бўлади-да.

Эшиқда Насиба опа пайдо бўлди. Бутун синф баравар оёққа турди. Саломлашдик. Ўтирдик. Насиба опа навбатчидан ким йўқлигини сўради. Ҳамма бор эди.

— Алиқулов! — чақирди Насиба опа.

Юрагим шув этим кетиб, ўрнимдан турдим. Нуқул ахвол

шу — биринчи мендан сўрайди! Аммо буёғини қандай тушуниш керак: Насиба опа мендан кейин Шоқажумни, Нодирани, Раънони ва Матлубани чақирди. Ҳаммамизни турғазиб қўйди. Кейин таптанавор овозда эълон қилди:

— Болалар, мана шу бешта синфдошингиз фидокорона ишлаб ҳаммадан кўп темир-терсак йиғишди, натижада мактаб бўйича биринчилиكنи олишди! Меъ сизларнинг номингиздан ва синф раҳбари сифатида ўзимнинг номиндан уларга миннатдорчилик изҳор этаман, чин қалбдан табриклайман!

Бутун синф қарсак чалиб бизларни олқишлади.

Шоқажум демаганлар шу дақиқаларда ўн килоча семирди. У буринни қаққайтириб бутун синфга кибор билан қарарди. Мен эса бошимни кўтариб атрофга боққани уялардим.

Шовқин-сурон авжга минди.

— Қойил, азаматлар!

— Буларни тақдирлаш керак!

— Тўғри, ёрликлар берилсин.

— Ҳа, мукофот берилсин.— деган овозлар янгради.

Насиба опа қўлларини кўтариб шовқинни босди.

— Жим! Ҳаммаси бўлади! Ҳали дарсдан кейин умуммактаб мажлисида ҳаммаси бўлади. Директорнинг ўзи табриклайди,— деди Насиба опа,— ҳозир эса ўтиринглар. Энди дарсни бошлаймиз.

Биз ўтирдик. Насиба опа яна менга мурожаат қилди.

— Алиқудов, шу бешта бола ичида сенинг ҳам борлигинг мени айниқса қувонтирди! Демак, меҳнатга бўйининг ёр бераркан, демак, ялқов эмас экансан.

— Э, ҳаммадан кўп шу ишлади. Агар Бўталоқ бўлмаса биринчилиكنи ололмасдик.— деди Раъно.

— Ишни уюштиришни ҳам билиш керак-да,— тилбийронлик қилди Шоқажум.

— Умуман, ҳаммангиз ҳам зўрсиз! Баракалла! — Насиба опа шартта гапни ўзгартирди.— Хўш... уйга нечанчи машқ берилган эди?

— 184!! — хор бўлиб жавоб беришди болалар.

— Яхши. Бўлмаса ҳамма дафтарини очиб, партага қўйсин. Мен текшириб чиқаман.

Насиба опа бир чеккадан болаларнинг дафтарини кўздан кечира бошлади. Мана бизнинг қаторга ўтди. Қаттикроқ нафас олгани кўриб букчайиб олдим. Ўқитувчимиз яқинлашгани сари юрагим қаттикроқ урарди. Дафтаримни очиб қўйганман, оппоқ саҳифа.

— Яхши, жуда яхши. Фақат жуда унақа майда ёзма. Йирикроқ ёз,— Шоқажумга гапирди Насиба опа,— аслида дастхатинг чиройли, озода тутасан дафтарни.

Мен бошимни кўтармасдан юрагимни ховучлаб ўтирардим. Хавф борган сари устимга бостириб келарди.

— Эҳтиёт бўлиб ёзини керак, қаёққа шошасан. Қара, тўртта сатрда бешта доғ,— кимгадир тапбех берди Насиба опа.

Нихоят, у бизнинг ёнимизга келди. Нодиранинг дафтарини текширди, энди меникига қаради.

— Алиқулов, уй ишинг қани?

Мен ерга кириб кетай деб букчайиб олдим.

— Алиқулов, нега уй ишини қилмай келдинг? Сендан сўраяпман?! Қачонгача давом этади бу. Ё атайдан мени менсимаслигингни кўрсатиш учун тайёрламай келасанми?

Мен ҳеч қачон бунчалик изза бўлмагандим. Баҳона тўқишга ҳам ҳолим йўқ эди.

— Темир-терсак йиғиш билан овора бўлган,— кимдир лукма ташлади менинг ёнимни олмоқчи бўлиб.

— Сендан сўрамайпман! — шарт кесди Насиба опа.

Мени жудаям хижолат чекаётганимни сездим, энсаси қотиб гапни ортиқ чўзмади.

— Бўпти, кундалигингни бер,— деди совуққина.

Мен панкамни титкилаб кундалигимни олдим. Охирги бетни очдим-да, ушлаб туравердим.

— Опқел,— кундалигимга қўл узатди.

— Қўймай қўя қолинг, Насиба опа,— дедим ёлвориб.

Мен ялинишни ёмон кўрардим. «1» қўядиларми, «2» ми индамасдан туравердим. Насиба опа одатимни биларди, шунинг учун хайрон бўлиб менга қаради.

— Нега қўймас эканман?

Кундалигимнинг охирги бетини Насиба опага кўрсатдим. Унда учта «5» баҳо бор эди. Аммо мақсадим бошқа эди, бугун синфнинг олдида айтиш қийин бўлди.

— «8» Март байрами олдидан оймларни бир суюнтирмоқчи эдим.— нингилладим.

Бешларни кўриб Насиба опа ишонмагандек сўради.

— Алиқулов, нимадан олдинг бу бешларни?

— Нимадан бўларди, ашуладан, физкультурадан ва меҳнат дарсидан.

Болалар чувиллашиб ўртага тушишди.

— Қўйманг, Насиба опа, бир марта қўйманг.

— Ҳаммаси беш бўлса, хол тушмасин.

— Ахир ҳозиргина ўзингиздан мақтов эшитди, яна таъбини хира қиласизми?

— Бир марта гуноҳидан кечинг! — ҳатто Шоқаяом ҳам ёнимни олди.

— Жим! — Насиба опа синфни тинчитди, кейин бир оз ўйланиб қолди, мен унинг оғзини пойлардим.

— Билиб қўй, Алиқулов, бунақада чорагингга «2» чиқади. Унда синфда қолишинг турган гап,— деди Насиба опа.

Мен ёлвориб, кўзларига боқдим.

— Қўймай қўя қолинг. Насиба опа. Кейинги гал тайёрлаб келаман.

Шу ерда Насиба опага яна бир марта қойил қолдим. Гап «2» ни қўйиш-қўймасликларига эмас, нима десам экан, гап шарт қўймасдан, яхшилик қилишни билишда. Насиба опа индамади:

«Бундан буён ҳар доим уй ишини тайёрлаб келишга сўз берасан, шу шарт билан қўймайман» ёки «билиб қўй, мен сени «2» дан сақлаб қоляйман, шунга қараб иш тутасан»га ўхшаш гаплар қилмади. Чурқ этмади. Фақат узоқ ўйланиб турди-да:

— Бўпти, онангга байрам совғаси қилмоқчи экансан кундалигинга бу галчалик қўймайман, лекин ўзимнинг дафтарчамга қўяман,— деди.

Мен билан бирга бутун синф қувониб кетди.

Аммо Насиба опа қойил қилди. Яхшилиқни шунақа мардона қилиш керак-да. Миннат билан ёки шарт қўйиб қилинган яхшилик яхшилиқми?

Ҳозир эсимда йўқ, лекин битта китобда ўқигандим. Бирор нарсанинг илинжида қилинган яхшилиқнинг порада фарқи бўлмас экан.

БАЙРАМДА КЎЗ ЁШИ

Менга қолса кунда зиёфат, кунора тўй, ҳафтада бир байрам бўлиб турса. Фақат, бу боқибегам ўйин-кулгани жуда ҳам яхши кўрар экан деб ўйламанг. Мен унақа улфатларни қизитадиган, бир гапириб ўн куладиган хушчақчақ одамлардан эмасман. Менга кўпроқ одамлар ўйнаб-кулгани ёқади, ўзим бир чеккага чиқволиб уларнинг шодиёнасини кузатишни яхши кўраман.

Байрамларнинг шуниси зўрки, ҳамма хурсанд, одамлар бегим кунларидаги рўзгор ташвишидан, бемаъни тортишувлардан, арзимаган нарсаларнинг кетидан жонсарак бўлиб югуриб-слишлардан холи бўлишади. Ҳамма инок, ҳамма тотув. Тотувликка эса нима етсин.

Мен шу пайтгача шундай — байрам фақат шоду хуррамликдан иборат деб ўйлардим. Аммо бу гал биринчи марта фикрим ўзгарди. Аксинча, худди байрам кунлари баъзи одамларнинг юракларидаги гам-алам, дард яллиғланиб туришини, сағалга зирқираб оғриб кетишини билмаган эканман.

Нега шундай хулосага келдинг деб сўрарсиз балки? Келинг, бўлган воқеани бир бошдан гапириб берай, хулосани ўзингиз чиқариб оларсиз.

Хотин-қизларнинг байрами бир кун олдин, 7 мартдаёқ бошланиб кетди. Синфимиздаги ўғил болалар бир сўмдан пул йиғиб йиғирма битта совға олди. Ҳаммаси кичик-кичик совғалар, баҳолли қудрат дейишади-ку. Аввало синфимиздаги қизларни, кейин синф раҳбаримиз Насиба опани ва яна бизга дарс берадиган учта муаллимани табриқладик, совғалар тутқаздик.

7 март куни эрталабдан мактабимизда тантанавор, шодиёна кайфият ҳукм сурарди. Қизларнинг ҳаммаси ювиниб-гараниб, ясаниб келишган. Болалар ҳам ўта сипо, ўта хушмуомала. Бирорга бола қўполлик қилиб бирорга қизни хафа қилмади.

Лекин менга энг ёқадигани шунақа байрам олди кунларида

дарсларнинг унчалик тайини бўлмайди. Ўқитувчилар қаттиқ сўрамайди, «икки» ни ҳам қўймасликка ҳаракат қилишади.

Бугун ҳам шундай бўлди, устига-устак охириги соат меҳнат дарси эди, ўқитувчимиз уйда кути ясаб келарсенлар деб жавоб бериб юборди.

Уйга қайтаётиб китоб магазинига кирдим. Ун беш тийинга гулнинг расми чизилган откритка сотиб олдим. Уйга бордим-да, откриткага чиройли қилиб табрикнома ёздим: «Ойижон! Сизни Халқаро хотин-қизлар байрами — 8-Март куни билан чин юракдан табриклаймиз. Сизга сиҳат-саломатлик, узоқ умр, бахт-саодат тилаймиз. Ўғилларингиз Соли ва Санжар». Шунчалик лақабимга ўрганиб кетибманки, Санжарнинг ўрнига Бўталок деб ёзворишимга сал қолди.

Откриткани яққол кўринадиган жойга — столнинг устига қўйиб қўйдим.

Бирдан енгил тортиб кетдим. Буёғи икки кун маза! Ўқитувчилар уйга вазифа беришмади. Бугун-эрта ҳеч нарсани ўйламадан ялло қилиб юриш мумкин. Программани олиб телевизорда қандай кўрсатувлар борлигини кўздан кечирдим. Ёмон эмас, томоша қилса арзийдиган бир-иккита кўрсатувлар бор экан. Хоккей, эстрада концертги, миниатюралар театрининг спектакли. Лекин ҳаммаси кечқурун. Ҳозир алақандай лекция бор экан. Лекциясини экиб қўйсин.

Бу қанақа ходимлар ўзи-а, байрамда ва байрамолди кунларида лекция планлаштиришади. Наҳотки лекцияларини биров эшити-тади деб ўйласалар. Мен ўзимни каллаварам деб ўйласам, мендан баттарлар ҳам бор экан, Йўқ, рост, одамга туриб-туриб наша қилар экан, ахир қайси мия билан байрам кунига лекция планлаштириш мумкин?!

Овқатландим. Кейин пастга тушиб почта кутусидан бугунги газеталарни олиб чиқдим. Кўп газета олмаймиз. Ойим хотин-қизлар журнали «Саодат» га ёзилганлар. Солига «Фунча» келади, мен эса «Гулхан», «Ленин учқуни» ва «Советский спорт» оламан. Ойим атайлаб мен учун ишхоналарида «Советский спорт» га ёзилганлар. Ялинавериб қўймаган эдим-да.

Холодильникдан бир шиша лимонад олдим. Кейин диванга чўзилиб газетхонликни бошладим. Гоҳ-гоҳда лимонаддан хўплаб қўяман. Қиёфамни бир кўз олдингизга келтиринг-а! Ёнбошимда ёстиқ, қўлимда газета, ёнимда лимонад — худди шаҳзода дейсиз!

Шундай қилиб десангиз, подшолардек ҳузур қилиб ўтириб сал мудраб қолибман. Бир маҳал қўчадан шовқин-сурон, ғала-ғовур эшитилиб, ҳаловатимни бузди. Эриниб ўрнимдан турдим-да, балконга чиқдим. Пастга қарадим. Подъездимизнинг олди машинага тўлиб кетибди: тўртта «Жигули», иккита «Москвич», битта «Волга». Қий-чув. Бизнинг тепамизда, тўртинчи қаватда артистлар яшашиди, ўшаларникига меҳмонлар келгандир байрамни нишонлагани. Ҳали вақтли-ку, намунча шу пайтдан келиб олишмаса, деб ўйладим. Соатга қарасам, олтига яқинлашиб

қолибди. Ура боғчага югурдим. Ҳа, шошилмасам ойим келиб қолишлари мумкин.

Солини олиб зудлик билан орқамга қайтдим. Подъезддан тепага кўтарилаётсам ҳамма хонадонда қий-чув, қаҳ-қаҳа. Меҳмонлар фақат артистларникига келишибди, деб ўйлаб янглишибман, иккинчи қаватдаги докторларникига ҳам келган экан. Ўзим ҳам ҳайрон бўлудим, битта одамникига шунча машина келадими, деб.

Солини энди ечинтириб уй кийимларини кийгазган эдим, эшикдан ойим кириб келдилар, аммо индамасдан ичкари уйга кириб кетдилар. Кўринишларидан хафароқ эканликларини дарров пайқадим. Нима учундир кейинги пайтларда ойим байрамларни ёқтирмайдиган бўлиб қолганлар. Мен укамни туртдим.

— Бор, Со, мана буни ойимларга опкириб бер. Байрам билан табриклаймиз сизни дегин,— стол устидаги откриткани унга тутқаздим.

— Сиз ўргатмасангиз ҳам биламан. Боғчамизда айтишди,— деди Со,— эртага эрталаб табриклаш керак-да. Ҳали 8-Март келмади-ку!

Укамнинг муштдек боши билан маҳмаданагарчилик қилганига ўлайми?!

— Ўзингдан катта одам гапирганда «хўп бўлади» деб қилавергин, хумкалла. Бор тез!

— Унда эрталаб ҳам табриклаймизми?

— Эрталаб ҳам табриклайсан, ҳеч нарса қилмайди!

— Бир марта табриклаш керак-да,— Со ўзига етгунча ўжар эди.

Укамнинг ғалчалиги шу пайтда юрагимга сиғмади. Жаҳлим чиқиб кетди.

— Яхшилиқча борасанми ё...— кўзларимни олайтириб, мушт кўрсатдим.

Со пинагини бузмади.

— Барибир уролмайсиз, уйда ойим борлар-ку!

— Унда боғчадан олиб келаётганимда абжағингни чиқараман.

Со қовоғини солиб ерга тикилди. Ўжарлиги тутса шунақа без бўлиб тураверади. Қалласини кессангиз ҳам ўз билганидан қайтмайди. Кимга ўхшаган чиқди бу, билмайман.

Мен бошқача йўл тутишга мажбур бўлдим. Энгашиб укамнинг елкасидан кучдим, қулоғига секин гапирдим.

— Менга қара, Со, назаримда ойим ишдан хафа бўлиб қайтдилар. Жудаям хафалар. Агар табриклаб чиқсанг, суюнадилар. Ойим суюниб юрсалар яхшими ё қовоқларини солиб, хафа бўлиб юрганлари яхшими? Ахир бугун байрам, ҳамма шод юриши керак.

Со яна бирпас турди, кейин гапларимнинг мағзини чақдими, откриткани олиб ичкари уйга кириб кетди. Бирпас туриб ойим иккаловлари чиқишди.

— Раҳмат откритка учун,— дедилар ойим менга, лекин ҳамон хомуш эдилар,— пичоқ билан пиёз олиб кел.

Мен айтган нарсаларини олиб келдим. Ойим овқатга уннаб кетдилар. Уйда пашша учса эшитиларди. Ойим индамасдан ўз ишларини қилардилар. Авзоларини кўриб мен ҳам жим ўтирардим. Со парвойи палак, расм чизиш билан овора эди. Ойимнинг табллари хиралигини у қаёқдан билсин.

Ёмон кўрганим шунақа индамасдан гум бўлиб ўтириш. Одамнинг юраги сиқилиб кетади. Ёнимиздаги, тепажиздаги қўшнилар-никида эса ўйин-кулги авжига чиқа бошлади. Ҳали ашула айтишади, ҳали дупур-дупур қилиб рақсга тушишади.

Ойим ошхонага чиқиб кетдилар. Мен қоғоз, қалам, чизгич олдим-да, ўтириб футбол жадвали туза бошладим. Жадвал тузиш жуда дахмазали, лекин қизиқ иш, ўзим билан ўзим овора бўлиб қоронғи тушиб қолганини ҳам сезмабман. Туриб чироқни ёқдим.

— Қоронғи тушиб қолди ҳам демайсан, Со!

Со индамади.

— Мукка тушиб олиб, нималарнинг расмини чизяпсан? — сўрадим.

— Тиратиконнинг,— деди.

Солининг одати яхши. Бир расм чизишга тушиб кетса, бошини кўтармай, бировга оғирлиги тушмай ўзи билан ўзи овора бўлиб ўтираверади.

Ошхонага чиқдим, қарасам, қозон биқиллаб қайнаб ётибди, ойим йўқлар, газни пасайтириб қайтиб кирдим. Яна ўтириб қайси ўйин қандай тугаши устида бош қотирдим. Аллақанча вақтдан кейин «Пахтакор»нинг мавсум давомида ўтказадиган ўйинларининг ҳаммасининг ҳисобини тахминий ёзиб чиқдим. Ўйиндан қейин солиштириб кўраман, қанчалик тўғри топганини. Натижаларини солиштириш қизиқ бўлади.

Ниҳоят, бу ҳам жонимга тегди. Мен яна ошхонага чиқдим. Ойим ҳалиям йўқлар, қозон эса бир меъёрда қайнаб ётарди. Ҳайрон бўлдим. Ойимни қидириб ичкари уйга кирдим. Кирсам, чироқ ўчиқ. Ойим бир бурчакка тикилиб ўтирибдилар. Қулоғимга ҳўнг-ҳўнг йиғлаётганлари эшитилди. Ўзимни йўқотиб қўйдим. Ойимнинг йиғлаганларини жуда кам кўрган эдим-да. Лекин ўзимни эшитмаганга солдим.

— Ойи, овқатингиз қаттиқ қайнаб кетяпти,— дедим тетик бир овозда.

Ойим бирдан жавоб қайтармадилар. Кейин худди малол келгандек зўрга:

— Пасайтириб қўя қол,— дедилар.

Чиқиб кетдим. Менга рўйхуш бермаганларидан зигирча ҳам хафа бўлмадим, юрагимни бошқа нарса ғаш қилди. Катта уйга кириб телевизорни қўйдим.

— Ҳозир телевизорда зўр мультфильм бўлади, Со, кулавериб ичагинг узилади, тагин чиқиб кетиб қуруқ қолиб ўтирма,— дедим.

Ҳа, ойимнинг йиғлаётганларини кўрмагани маъқул. Биламан уни, кўрқиб кетади-да, ойимга қўшилишиб йиғлайди. Йиғлаганда ҳам уйни бошига кўтариб, додлаб йиғлайди.

Яна ошхонага чиқдим. Зум ўтмай қайтдим. Тавба, сира бир жойда қўним тополмайман. Шоқажомга ўхшаб типир-типир бўлиб қолдим.

Ойимларнинг олдиларига кирсам, боягидан баттар ҳўнграб йиғлаяптилар.

— Ойи, Солини қорни очганмиш, овқат сўраяпти. Сузамизми?

Ойим жавоб бермадилар. Бирпас кутдим. Терадан ашула садолари келарди:

Хандалак бўйлиқкинам. ёр.

Сен унда зор. мен бунда зо... о...р!

— Чой қўйиб бера тур, овқат ҳали пишмади,— дедилар ниҳоят ойим.

Мен бориб чой қўйдим. Эшик тагига қайтиб қулоқ солсам, ойим ҳамон йиғлаяптилар. Ўқсиб-ўқсиб, қалқиб йиғлаяптилар! Менинг ҳам қўнглим бузилиб кетди. Ким хафа қилди экан ойимни?! Ишхонадагилармикин? Агар ким эканлигини аниқ билсам, дабдаласини чиқарардим. Лекин сабаби бошқа бўлиши керак.

Ҳозир сабабини суриштириб ўтирмай нимадир қилиш керак эди. Аксига юриб шунақа пайтларда сира миям ишламай қолади. Қандай қилиб ойимнинг жаҳлларини чиқарсам экан дейман, бирор баҳона тополмайман. Аламларини мендан олсалар, қайғуларини унутармидилар?! Яна ошхонага бордим. Бирпас иккиланиб турдим. Кейин бир қарорга келдим. Биламан, бошлаб адабимни берадилар, лекин бошқа иложи йўқ эди, дангал битта пиёлани олдим-да, кучимнинг борича ерга урдим. Пиёла чил-чил синди. Бир нарсанинг синганини эшитсалар ойим ўша заҳоти югуриб чиқгувчи эдилар. Ажабо, бу гал чиқмадилар. Ўзим боришга қарор қилдим. Бор иродамини йиғиб, юрагимни ховучлаб ойим ўтирган хонага кирдим.

— Ойи, пиёлани синдириб қўйдим,— дедим.

Эсимда, бир марга лаган синдирганимда ойим роса дўппослаган эдилар. Биламан, ҳозир ҳам хумордан чиққунча савалайдилар. Менга шу керак эди. Майли, чидайман, оғриси ҳам чидайман. Майли, қанча хоҳласалар урсинлар, ишқилиб менга чалғиб юрақларини бўшатиб олсалар бўлди.

Аммо бу қанақаси?! Наҳотки, ойим ғанимни эшитмаган бўлсалар?! Миқ этмасдан ўтирибдилар.

— Ойи, анави сиз яхши кўрадиган пахтагулли пиёлангизни синдириб қўйдим,— баландроқ овозда қайтардим.

Ойим яна бирпас жим турдилар. Кейин худди бир нарсани сезгандек, менга ғалати қараб қўйдилар, туриб аста елкамдан кучдилар-да, паст овозда юпатиб гапирдилар:

— Майли, синса синар, келган бало-қазо ўшанга урсин.

Ойим шиддат билан ваннахонага йўл олдилар. Беихтиёр орқаларидан бордим. Қарасам юзларини ювяптилар. Сал қўнглим жойига тушиб, секин катта уйга қайтдим, номига бўлса ҳам телевизорга тикилиб ўтирдим.

Бирпас туриб хонага ойм кирдилар. Энди йиғламаяптилар, аммо кўзлари шишиб кетган, қип-қизил. Ойм ғалати илжайиб яна мен билан Солининг елкасидан кучдилар. Аччиқ фикрларни ҳайдаётгандек, бошларини бир силтаб, одатлари бўйича қаттиқ гапирдилар.

— Келинлар, биз ҳам байрам қиламиз. Бошқалардан нимамиз кам экан бизларнинг? Биз ҳам ўшалардақа бахтлимиз. Жуда ҳам бахтлимиз.

Байрамни эшитиб Со қийқириб сакрай бошлади. Ойм ҳар хил нарсалар олиб келган эканлар, дастурхон безашга киришиб кетдилар.

Шундан кейингина бутунлай кўнглим жойига тушди. Диванга ёнбошлаб буйруқ қилдим:

— Со! Телевизорнинг овозини баландроқ қилиб қўй!

Бўлган воқеа мана шу. Китобий ибора ишлатиб айтадиган бўлсам қиссадан ҳиссани ўзингиз чиқариб олаверинг.

ШОҚАЮМНИНГ ИСЭНИ

Энди мактабга етай деб қолганимда орқамдан кимдир бир уриб қўлимдаги папкамни ерга туширди. Қарамасдан ҳам билдим, бу Шоқаюмнинг қилиғи. Мактабдан қайтаётганда одамнинг кўнгли чоғ бўлади, ҳар қандай ҳазилни ҳам кўтаради. Эрталаб эса бунақа совуқ ҳазил сира ярашмас экан. Мен Шоқаюм тарафга ўгирилиб боқмадим ҳам, индамасдан папкамни олдим-да, йўлимга кетавердим.

— Ҳа, Бўталоқ, уйкуга тўймадингми, йўлда ҳам мудраб кетясан?! — Шоқаюмнинг кулгиси эшитилди.

Унга жавоб қайтаргани ҳам оғриндим. Шоқаюм яна хиралик қилди:

— Бўталоқ, тўғриси айт, нега Раъно қачон қараса сени ёнингни олгани-олган?

— Бетамиз бўлма! — дедим мен.

Шоқаюм қийқириб кулди.

— Бир балоси бўлмаса, шудгорда қуйруқ на қилур, дейдилар!

Шоқаюм шунақа, катгани кесиб кичкина қилиб қўйганга ўхшайди, мақолларга уста, аскиячиларга ўхшаб қийқириб кулишни ҳам қойил қилади, менга йўл бўлсин унга тенг келишга!

Мени ҳайрон қолдирадиган жойи шўттаки, Шоқаюмнинг бошқалар билан унчалик иши йўқ, фақат менга осилиб олган. Ҳеч кун бермайди.

Яхшиям мактабга етиб қолдигу, Шоқаюм калака қилишдан тўхтади. Мактабга киришдан олдин у папкасидан бир парча духоба олиб туфлисини ярақлатиб артди. Унинг туфлиси доим ярақлаб турарди, эгнига ҳам гард юқтирмасди, доим саранжом-саришта юрарди.

Биринчи дарс она тили бўлди. Кеча ялиниб-ёлвориб Нодирадан

уй вазифасини кўчириб олгандим, шунинг учун кўнглим тўк эди. Аммо қондани сўраб қолсалар аҳволим вой.

Насиба опа одати бўйича энг аввал уй вазифасини текшира бошлади. Мен мисол учун дафтарларни текширмасдан болаларнинг афтига қараб ким бажарган, ким бажармаганлигини айтиб бера оламан. Чунки ўзимдан қиёс қиламан, бажарган куним гердайиб ўтираман. Қутилимаганда Нодира биқинимга туртиб пичирлади:

— Намунча фозга ўхшаб кеккаясан, сал одамга ўхшаб ўтир.

Мен Нодира нимага шама қилаётганини тушуниб илжайдим. Ростдан ҳам худди уй вазифасини ўзим қойил қилиб ишлагандек бурнимни қанқайтириб ўтиргандим. Нодирани кулдириш учун баттар кўкрагимни фоз қилдим. Нодира қилиғимни кўриб чидолмади, букчайволиб қикир-қикир кулди.

Насиба опа Шоқаюмнинг олдиди тўхтади.

— Уй вазифанг қани, Шоқаюм? — деб сўради.

— Кеча уйни меҳмонлар босишган эди, вақтим бўлмади, — деди Шоқаюм бепарволик билан.

— Чакки бўлибди, ахир сен энг интизомли ўқувчилардан эдинг-ку. Сенга ўхшаган аълочилар бошқаларга ўрнак бўлиши керак. Сен бўлсанг...

— Энди бир галчалик шунақа бўлиб қолди, — ҳеч нарсани писанд қилмагандек тетик овозда гапирди Шоқаюм. Ўқитувчи билан эмас, худди ўртоғи билан гаплашаётгандек тутарди у ўзини.

— Афсус, — деди Насиба опа ростакамига ранжиб, — кундалигингни бер.

Шоқаюм буни қутмаган эканми, ҳайрон бўлиб қолди.

— Кундалигимни нима қиласиз? — деб сўради.

— Биласан-ку, нима қилишимни, баҳо қўяман.

— Иккими? — Шоқаюмнинг кўзлари уккинникита ўхшаб дум-думалоқ бўлиб кетди. Жаҳли чиқса жуда хунук бўлиб кетар экан.

— Бўлмаса «беш» қўядилар деб ўйладингми?

Шоқаюм бирдан жириллаб кетди.

— Нима энди, бир мартагина, умримда бир мартагина уй вазифасини қилмай келсам дарров «2» қўйишми?! — дўқ урди у.

Бугун синф жим бўлиб ўртадаги тортишувни кузата бошлади. Ўқитувчи билан ўқувчи ўртасида содир бўладиган тортишувлардан кизикроқ нарса йўқ эди бизлар учун.

— Тўғриси айтсам кундалигингга доғ туширишни мен ҳам истамас эдим. Аммо начора, агар уй ишини бажармаганинг учун бугун сенга «2» қўймасам, эртага яна бошқа ўқувчига қўймаслигим керак, индинга яна бошқасига. Унда нима бўлади?

— Мен бошқа эмасман-ку, мен доим тайёрлаб келаман-ку, мен...

— Нима, мең, давом эт!

— Мен... мен... — тугилиб қолди Шоқаюм, аълочиман дедлмади.

— Нима, сенинг бошқалардан ортиқ жойинг борми? Ўқитувчи учун ҳамма тенг, ҳамма баробар, — хотиржам гапирди Насиба опа, — бер кундалигингни.

— Кундалигим уйда қолган, — деб тўнғиллади Шоқаюм.

— Сенга нима бўлди, Шоқаюм? — Насиба опанинг овози жиддийлашди.— Сени таниб бўлмаяпти.

Шоқаюм бу гал индолмай қолди. Аммо кундалигини бермади, ерга тикилганча ўтираверди.

— Сени кутяпман, Шоқаюм. Ахир, битта ўзингни эмас, бутун синфнинг вақтини оляпсан,— Насиба опа ҳамон асабга эрк бермай ўзини ушлаб турди.

— Э, фақат оғизда мақтанасизлар, ҳаммага тенг қараш керак деб, аслида-чи... аслида тескарисини қиласизлар,— зарда қилди Шоқаюм.

— Тушунмадим,— деди Насиба опа сал таажжуб билан.

— Анави куни Тайлоқнинг кундалигига «икки» қўймадингиз-ку! — чийиллади аламзадалиқ билан Шоқаюм.

Насиба опа бирдан жавоб беролмади. Жичча фурсат ўйлашиб қолди, кейин бутун синфга мурожаат қилаётгандек баланд овозда деди:

— Шу гапинг менга ёқмади... Сени олижаноб бола деб ўйлардим... Лекин ҳақиқатнинг қўзига тик боқадиган бўлсак,— Насиба опа шомасдан, дона-дона қилиб гапирарди,— сен ҳақсан. Ўша куни Алиқуловнинг кундалигига «2» қўймай мен ҳато қилдим.

Шоқаюм жим бўлиб қолди. Анчадан кейин тўнғиллади.

— Боя ўзингиз айтганингиздек, кундалигимга доғ тушмасин девдим-да.

— Шунчалик қўрқокмисан?

Шоқаюм худди энг қаттиқ ҳақорат эшитгандек, ўқрайиб Насиба опага қаради.

— Нега энди қўрқок бўларканман?!

— Ўзига зеб берган одамларнинг бутун умри шаънимга доғ тушиб қолмасин, деб қалтироқда ўтади. Сени ўшанақа одамлар тоифасидан бўлишингни асло истамас эдим. Хатосини мард одам бўйнига олади.

Шоқаюм шартта папкасини очди-да, партанинг устига кундалигини пақ этиб ташлади.

— Нимадан қўрқаман, мана, менга деса ўнта «2» қўймай-сизми?

Насиба опа хўрсинди.

— Эҳ, Шоқаюм, ўқитувчи учун «2» ўрнига «5» қўйиш минг маротаба ёқимли эканлигини билсанг эди.

— Э, билмайман, билишни истайман ҳам,— аламзадалиқ билан кучанди Шоқаюм.

Насиба опа бошқаларнинг ҳам уй вазифаларини текшириб чиқди-да, янги мавзунини бошлади. Шу билан ўртадаги тортишув тугади, деб ўйладик. Аммо янглишган эканмиз. Шоқаюм ўлгудек гиначи, ўчакишадиган бола экан. Атайлаб дарс бўйи тўполон қилиб ўтирди. Авваламбор доскадан синф ишини кўчиришни истамди, ручкам уйда қолибди, деб баҳона қилди. Насиба опа ўзиникини берган эди, олмади. «Мен ўзимникига ўрганганман, бошқа ручкада ёзолмайман, хатим хунук бўлиб кетади.» деб қайсарлик қилди.

Ҳамма синф ишини кўчириш билан овора, у бўлса ғимир-ғимир қилади, ҳали ёнидаги шеригини гапга солади, ҳали орқасига ўгирилиб болаларни кулдирмоқчи бўлади, ҳали олдидаги партада ўтирган қизнинг сочидан тортқилайди.

Лекин шўхлик, майнавозчилик ҳам эви билан бўлиши керак экан. Ахир машқнинг шарти оғир, бош қотирмасанг керакли сўз топиш, тўғри жумла тузиш қийин.

Раънони биласиз, шаддод қизлардан. Биринчи бўлиб ўша танбех берди Шоқоюмга.

— Ўв, тинч ўтир, халақит беряпсан!

— Сенга нима қиляпман, қақажон, ўтириб машқингни кўчира-вермайсанми? — ўшқирди Шоқоюм.

Бутун синф чувиллаб Раънонинг ёнига тушди.

— Тўғри-да, жим ўтир!

— «Икки» олганинг алам қилса, гармдори чайна.

— Лекин бизга халақит берма.

Насиба опа худди шуни — болаларнинг ўзи унга дашном беришни кутган эканми, савол назари билан Шоқоюмга қаради.

У бирдан сакраб ўрнидан туриб кетди.

— Бўпти, бўпти, намуноча бозор қилиб юбормасаларинг? Ким билмас экан сенларни, ўқитувчига яхши кўриниш учун одамни талаб мажруҳ қилиб қўйишларинг мумкин.

— Гапинг рост бўлса ё тинч ўтир, ёки синфдан чиқиб кет,— деди Раъно қатъият билан.

У Шоқоюмнинг айбонмасига муғлақо эътибор бермади. Шоқоюм сездики, бу қиз билан айтишиб ўтирганнинг фойдаси йўқ. Иннай-кейин кўпчиликка қарши чиқиб бўлмайди.

— Хўп, хўп бўлади,— артистларга ўхшаб икки букилиб таъзим қилди Шоқоюм,— олима қизга халақит бермайман.

У ёлғондакам таржайиб жойига ўтирди. Юзидан эса алам-задалиги, юрагида кек қолгани шундоққина билиниб турарди. У яна жинишлик қилишга бир-икки урилиб кўрди. Аммо ҳеч ким эътибор бермади. Шундан кейин бирдан шаҳидан туриб жимиб қолди. Дарс тугагунча қошларини чимириб «миқ» этмай ўтирди.

Дарслар тугаб мактабдан чиқаётсам эшик тагида мени Шоқоюм кутиб турган экан.

— Бирпас тўхта, Бўталоқ, гап бор,— деди у.

Жуда қорним очиб кетганди, шунинг учун тезроқ уйга бормоқчи эдим. Лекин кўнишга мажбур бўлдим, ахир бечора бугун «2» олган, кўнглига қарай қолай, дедим. Шоқоюм менга ўхшаб «2» олиб ўрганмаган-да, жуда кўнгли чўкиб кетди.

— Нима дейсан? — деб сўрадим.

— Ҳозир, жичча сабр қил!

Эшикнинг тагида бирпас қаққайиб турдик, нимани кутяпти, ўзим ҳам билмайман. Ниҳоят, болалар тарқаб кетишди.

— Юр,— деди Шоқоюм.

У мени мактабнинг орқасига бошлаб ўтди. Атрофга олазарак

бўлиб қаради. Ҳеч ким йўқлигига қаноат ҳосил қилгач, папқасини очиб елим билан бир варақ қоғоз олди.

— Ушла, Бўталок, сенинг бўйинг новчарок, шуни деворга ёпиштириб қўй.

— Нимади бу? — ҳайрон бўлдим.

— Ишинг бўлмасин, ёпиштиравер. Эртага болалар кўриб бир кулишсин.

У қўлимга елим билан қоғозни тутқазди. Қоғозга қарасам расм чизилган. Ҳақиқатда кулгили расм, сочлари алвасти, кўзлари ола-кула аёл. Лекин тагидаги ёзувини кўриб бирдан сесканиб кетдим. «Бу Насиба опа» деб қўйилган эди расмнинг тагига.

— Қўй, оғайни, жиннилик қилма.

— Ҳа, қўрқдингми?! Э, савлатингдан ўргилдим сени. Шу гавданга чумчуқнинг юрагичалик юрак бор экан-да.

— Гап унда эмас.

— Э, ўзингни оқлама. Ёпиштирасанми, йўқми, шуни айт менга!

— Ёпиштирмайман,— савол тикка қўйилган эди, тикка жавоб бердим.

— Ҳе, номард! Бор-ей, ичбурук! Бўпти, туёғингни шиқиллат бу ердан, ўзим ёпиштираман.

— Нима кераги бор шуни, Шоқаюм? — илиқ гапирдим.— Бир марта «2» олганингга шунчаликми? Эртага тайёрлаб тузатасан кўясан. Насиба опа ҳеч кимга ёмонликни раво кўрмайди.

— Менга ақл ўргатясанми? Э, аввал ўзингни эпласанг-чи, ландовур. Ўзинг-ку ёпиштиришга қўрқдинг, энди мени ҳам йўлдан урмоқчимисан. Шундақа қилиб қўрқоқлигингни яширмоқчисан-да. Тур, йўқол!

Расм ёпиштиришни нимаси мардлик, нимаси қўрқоқлик — мен яхши тушунмадим.

— Қўй, ёпиштирма,— дедим яна.

— Ёпиштираман! — ўшқирди Шоқаюм.

Айтганини қилиб деворга қоғозни ёпиштирди. Девордаги Насиба опанинг расмини кўриб ичим ачишиб кетди. Тўғри, менга ҳаммадан кўп «2» қўядилар, лекин бу «2» ларни қилмишимга яраша олардим. Шоқаюм ҳам ҳалол олди. Шундай экан, Насиба опадек ўқитувчини ҳақорат қилиш инсофдан эмас. Миямдан шу фикрлар кечаётган бўлса ҳам ўзим жуда хотиржам эдим. Расми кўчириб олдим-да, шошмасдан бурда-бурда қилиб йиртдим.

Шоқаюм аввалига қотиб қолди. Кейин кўзлари олайиб, косасидан чиқиб кетай деди.

— Ие, нима қилиб қўйдинг, эшакмия! Ҳали менга қарши чиқдингми? Адои тамом бўлдинг-ку, унда!! — у папқасини ерга қўйди.— Абжагинг чиқди! Шундай дўшослайманки, бир умрга шол бўлиб қоласан. Бурнинг билан ер қазиттираман, тупроқ яллаттираман!!! Оёқларимни ўпиб кечириб сўрайсан, кўшпак!

Мен унинг пўписаларидан чўчимадим. «Нима қиласан бекорга чираниб», дегандек кўзига боқиб туравердим.

Бирдан у менга отилди, юз-кўзим аралаш тасира-тусур тушириб кетди. Қўлим билан юзимни тўсдим.

— Қўйсанг-чи, эй! — дедим.

У тўхтамади.

— Қўйсанг-чи, — дедим яна бошимни қўлларим билан бекитиб.

У тўхтамади. Уни тўхтатиш керак эди, чунки мушги кичкинагина бўлса ҳам тошдек, теккан жойини зирқиратиб оғритарди. Жағига бир туширган эдим, ерга чалпак бўлиб йиқилди. Анча пайтгача қимир этмади. Мен ўлиб қолган бўлса-я, деб кўрқиб кетдим, қалтироқ ва гуноҳқорона овозда аста ёлвордим:

— Қўйсанг-чи, девдим-у, оғайни. Қўя қолсанг нима қиларди? Мени мақсадим ярашиш.

Шоқаюм секин кўзини очди. Кейин қўли билан юз-кўзини, бурнини ушлаб кўрди. Бурни қонамаганини кўриб севиндим. Шоқаюм эса ачинди, юзидан билинди, жуда ачинди. Аммо бурни қонаган бўлганида кўрардингиз томошани, бутун шаҳарни бошига кўтариб дод-вой қиларди. Шунақа қилганини бир маротаба кўрган эдим-да.

Шоқаюм туриб ўтирди. Доим чақнаб турадиган кўзлари ҳозир бирдан балиқникига ўхшаб жонсиз, совуқ бўлиб кетди. У кўзларини сузиб менга қаради, ўлим тўшагида ётган одамдек мажолсиз овозда гапирди:

— Яхши, жуда яхши! Ўзингга ўзинг қилдинг, Бўталоқ! Ўзингни бошингни ўзинг ейдиган бўлдинг. Директорга айтиб мактабдан ҳайдаттираман. Шу бугуноқ, ҳозироқ бориб директорга айтаман. Директор нима, мелисага хабар қилиб қаматтираман. Умрингни қамокда чириттираман. Ҳа, ҳаммасини айтаман.

Ҳайрон бўлдим.

— Нимани айтасан?!

Шоқаюм бирпас довдираб қолди.

— Ҳаммасини! — деди у кичқириб, кейин сакраб ўрнидан турди, кийим-бошини қоқиб яна чийиллади, — «икки» чи, пўстак қалла энди дафтаримни кўчиришга бериб бўпман. Бир марта сўраб кўргин-чи, яна! Э, кўчирмакаш!

Мен индамадим. Тўғри-да, ўчакишиб нима қиламан.

Шоқаюм аламзада овозда чинқирди:

— Энди бериб бўпман!

Кўнглим жойига тушди, ҳайтовур соппа-соғ экан, сузилиб ўтиришини кўриб ҳушидан кетиб қолдими ёки ичидан бирор томири узилиб кетдими деб чўчиган эдим.

— Бермасанг бермассан, — дедим бепарво оҳангда, — сендан бошқа аълочи куриб кетганми? Бирорта сахийроғи топилиб қолар!

Шоқаюм яна бир нарса деб мени ҳақорат қилмоқчи бўлди, лекин гап тополмай:

— Шошмай тур, қўлга тушасан ҳали, — деб мушт кўрсатди, — қилмишингга минг-минг пушаймон бўласан!

Мен умримда чиранчиқлик қилмаганман, шунинг учун илжайиб қўя қолдим.

Йўлимиз бир бўлса ҳам иккаламиз икки ёққа қараб кетдик.

«НАФОСАТ АҲЛЛАРИ» МЕҲМОНИМИЗ

Зинғиллаб бир ҳафта ўтиб кетди. Шанба куни мактабга борсам ҳамманинг оғзида дув-дув гап: мактабимизга ёзувчилар, шоирлар келишармиш, учрашув бўлармиш. Жуда зўр, келишсин. Йўқ, ёзувчиларни кўраман, деб ўлиб қолаётганим йўқ, уларга зорманда эмасман. Лекин шунақа маросимлар бўлиб тургани яхши. Ҳарҳолда ўқишдан чалғийсан-да. Бўлмаса, кунда бир пайтда бориб, бир пайтда қайтавериб зерикиб кетади одам. Ўзи энг ёмони бир тарзда ўтадиган бир хил кунлар.

Иккинчи дарс энди бошланган эди. Синф эшиги очилиб, пионервожатийимиз синфга калласини суқди. Ўқитувчимиз Акбар акани имлаб чақирди. Бутун синфнинг кўзи вожатийда эди.

— Қани, чалғимасдан масалани ишлайверинглар,— деди Акбар ака, кейин вожатийга яқинлашди.

Улар шивирлаб нималарнидир гаплашишди. Кейин Акбар ака ўзларининг столлари ёнига қайтдилар.

— Стол ташиш учун икки киши керак экан. Ким боради?

Қий-чув бўлиб кетди. Бутун синф кўлини кўтарди, баъзилар ўрнидан туриб кетган, ким-кимдан қаттиқроқ бақириниш ўйнагандек:

— Мен бораман, мен бораман!! — деб уввос кўтаришди.

Акбар ака аранг синфни тинчитди:

— Жим! Қизлар керак эмас, фақат иккита ўғил бола бўлса кифоя.

Яна қий-чув кўтарилди.

Мен бошқаларга ўхшаб кўлимни ҳам кўтармадим, бақирмадим ҳам. Шошмасдан ўрнимдан турдим-да, битта-битта босиб эшик томон юравердим. Тўғри-да, стул ташишда мендан ўтадигани йўқ, иннайкейин, ўзим ҳам ўрганиб қолганман, жисмоний иш бўлса нуқул мени рўпара қилишади.

— Бўпти, биттасига Бўталок, иккинчисига... иккинчисига Рус-там бора қолсин,— деди Акбар ака.

Ҳар ер-ҳар ерда норози овозлар эшитилди:

— Топиб олганларинг Бўталок!

— Маза-маза Бўталокқа маза! Масала ечишдан қутулди.

— Рост-да, юк ташишга келганда унинг олдига тушадиган борми?! — кимдир ёнимни олди.

Чиқиб кетаётиб илжайиб болаларга қараб қўйдим.

— Ҳо, анавини суюнишини,— деди Нодира.

Лекин тўғри айтди, ўзимда йўқ хурсанд эдим. Мияни ачитиб масала ечиш қаёқда-ю, яллу қилиб стул ташиш қаёқда!

Бошқа синфлардан ҳам чақиритилган экан, ҳаммаси бўлиб ўнғача бола тўпланди. Мактабда бор ҳамма стулни залга йиғдик. Қўпи омборга тахлаб қўйилган экан, лекин у ҳам етмади, ўқитувчилар хонасидан, пионерлар хонасидан — хуллас, ҳамма жойдан йиғиб келиб зални тўлдирдик.

Кейин саҳнани безатдик. Тўртга столни бирлаштириб устига қизил мато ёпдик. Столнинг ёнида ўнғача стул — бу келадиган

шоирлар ва мактаб раҳбарларига! Кейин сўзга чиқувчилар учун минбар тайёрладик. Минбар шундоққина сахнанинг ёнида, парда орқасида чанг босиб ётган экан. Тўрт киши судраб чикдик, чанглариини артиб, чиннидек қилиб қўйдик.

Аммо гулни олиб чиқишда ёмон қийналдик. Аслида бу гул бўлиб гул эмас, дарахт бўлиб дарахт эмас; бўйи мендек келади, шохлари ҳар қаёққа тарвақайлаб кетган, тагидаги туваги тандирдек. Битта одам ўлса ҳам кўтаролмайди. Иккита одам кўтарса ҳар қаёққа оғиб, ағдарилиб тушай, дейди. Иккитадан ортиқ одам кўтараман деса қўл ушлашга жой қолмайди. Шунақа даҳмаза нарса. Тагин залнинг нариги бурчагидан кўтариб келиш керак. Йўқ, охири уни ҳам амалладик. Учинчи синфда ўқийдиган бола бор, жуда абжир, ўзи спортчи. Мен билан ўша иккаламиз кўтардик. Мен абжир эмасман, қайтанга тескариси — бесўнақай, қовушмагансан дейди ҳамма. Аммо нарса кўтаришга келганда анча дурустан, кўполлигим ҳам билинмай кетди.

Иккинчи дарс тугаб учинчисига ҳам қўнғироқ чалинди. Маза, бу даредан ҳам кутулиб қолдим, чунки ҳали ишни тугатмаган эдик. Энди зални безаш, сахнанинг тепасига алвон осишимиз керак эди. Нарвон лозим бўлиб қолди. Мен нарвонни олиб келиш учун яна омборга югурдим. Ёнимга битта бола қўшиб беришаётган эди, «керак эмас, ўзим олиб келаман», дедим. Тўғри-да, битта нарвонга ҳам икки киши овора бўладими. Лекин чакки қилибман. Омборга бориб нарвонни кўтариб боқсам зил-замбил экан. Бироқ начора, энди бир амаллаб ёлғиз ўзим оборишим керак.

Инкиллаб-синкиллаб нарвонни кўтариб кетаётувдим, коридорда қаршимдан пионервожатиймиз чиқиб қолди, у тўртта болани бошлаб кетаётган эди. Тўртови ҳам озода қийинган, бўйинларидега қизил галстуклари ҳилпираб турибди. Уларнинг орасида Шоқаюм ҳам бор. У менга: «Э, шўринг қурсин, ташкачи», дегандек ачиниб ва камситганнамо назар ташлади. Анали кунги можародан кейин Шоқаюм мен билан гаплашмай қўйган. Мен кек сақлашни ёмон кўраман, эртасигаёк салом бердим, аммо у алик олмади. Шундан кейин ялинаманми деб мен ҳам саломлашмай қўйдим.

— Ёрдамлашиб юборайликми? — сўради вожатиймиз.

— Раҳмат, буёғи икки қадам қолди.— дедим.

— Яша, полвон! Меҳнат одамни чиниқтиради,— деди вожатий.

Ўзича менинг кўнглимни кўтармоқчи бўлди. Қуруқланадиганларни ёмон кўраману, лекин майли, индамадим. Вожатиймиз болаларни пионерлар хонасига олиб кириб кетди. Биламан, репетиция қилишади, нутқ ёзишади-да, тўрттови ҳам ҳали сўзга чиқади. Келадиган шоирларни табриклашади. Вожатий уларга қандай қилиб кироатига олиб ўқишни ўргатади. Гўё оддий гапириб бўлмайди, албатта артистона ва баландпарвоз чиқиши керак нутқлар.

Сахнанинг тепасига алвонни ҳам осиб бўлдик, унга: «Хуш келибсиз, азиз меҳмонлар», деган шиор ёзилганди. Зални ҳам безаб, меҳмонлар келишига ҳамма нарсани тахт қилиб

кўйдик. Бундай қарасам, анча иш қилиб кўйибмиз, тагин бинойидек чиройли чиқибди. Кўнглим кўтарилди, ҳарҳолда менинг ҳам хиссам кўшилган эди-да!

Охирида директор ишлаган болаларнинг ҳаммасини йиғиб раҳмат айтди. Шундан кейин ҳаммамиз синф-синфимизга тарқалдик. Лекин мен дарсга кирмадим, қарасам дарс тугашига ўн минут қолибди; тўртинчи соатга кирарман.

Директорнинг кўзини шамғалат қилиб секин кўчага қочдим. Мактабнинг орқасига ўтсам, биз билан ишлаган ўнинчи синфлик иккита бола ҳам дарсга киришмапти. Мен секин уларга яқинлашдим.

— Ҳа, Бўталоқ, нега дарсга кирмадинг? — сўради биттаси. Мен илжайдим.

— Бўталоқ дарсда нима қилади, бу ўзи шундоқ ҳам ҳамма нарсани билади, — ҳазиллашди иккинчиси.

Мен қулиб юбордим. Боя мен билан гултувак кўтаришгани сигаретини кетма-кет тортди-ю, қолдиғини менга узатди.

— Чекасанми?

Мен яна илжайиб, «йўқ» дегандек бош чайқадим.

— Нега чекмайсан? Мард болалар чекади-ку. Ё сен хали она сути оғзидан кетмаган гўдакмисан?

Мени гиж-гижлатиш учун жўрттага гапирарди у. Мен маҳмадонагарчилик қилмай илжайиб туравердим.

Кўлини қайтарганимдан у хафа бўлмади, аксинча, маъқуллади.

— Ҳа, дуруст, қалланг ишларкан. Бўталоқ. Бу нарсага ўрганмаган маъқул. Бир ўрганганиндан кейин умр бўйи ташлолмай, бизга ўхшаб кашанда бўлиб қоласан, — мақтанди у.

Биламан, ҳеч қанақа кашанда эмас улар, фақат олифтагарчиликка чекишади. Ичларига сира ютишмайди, ҳамма тутунни бурунларидан чиқаришади.

Мен билан гултувак кўтарган яна сўзамоллик қилди.

— Бўталоқ, сен баскетбол ўйнашинг керак. Бўйингни қара, теракка ўхшайсан! Сендан худди зўр баскетболчи чиқиши мумкин, хали яна ўсасан!

— Агар қабул қилишса жон-жон деб ёзилардим, — суюниб кетганимни яширмадим.

У ўзи мактабнинг баскетбол терма командасида ўйнар, энг моҳир ва эпчил ўйинчилардан эди.

— Майли, тренеримизга сени кўрсатаман, агар машқларда астойдил ҳаракат қилиб нимага қодир эканлигингни кўрсата олсанг командага қабул қилиши мумкин-ку.

— Ҳаракат қиламан, — уялинқираб ерга боқдим, чунки катта гапиришни ёмон кўрардим.

Шу пайт кўнғироқ жиринглаб қолиб гапимиз бўлинди.

Дарсдан кейин бутун мактаб залга йиғилди. Шоирлар ҳали келмаган, сахнада ҳеч ким йўқ эди. Зал худди уяси бузилган аридек ғувиллайди.

Синфда энг охири партада ўтириб ўрганиб қолган эмасманми, касрга борсам ҳам ўзимдан ўзим охириги қаторни танлайман.

Бирдан, «келишяпти, келишяпти», деган шов-шув кўтарилди. Болалар ҳам қизик-да, сал нарсагаям ҳовлиқаверишади. Келишяётган бўлса яхши, ҳозир саҳнага чиқишади, кўрарсизлар!

Айтганимдек бўлди. Энг аввал саҳнага директоримиз, унинг кетидан учга меҳмон, кейин яна уч-тўртта ўқитувчилар кўтарилишди. Уларнинг орасида Насиба опа ҳам бор эди. Хуллас, саҳнага қўйган стулларимиз ҳаммаси тўлди. Биз қарсақни аямай уларни кутиб олдик.

Директор ўрнидан туриб залда шовкин тинишини кутди. Биз жим бўлдик. Директор азиз меҳмонларни бизга таништирди. Уларнинг иккитаси шоир, биттаси ёзувчи экан. Учови ҳам болаларга ёзишаркан.

Мен иккала шоирни ҳам танирдим. Йўқ, ўзларини кўрмаганману, аммо шеърларини ўқиганман. Ёзувчининг ҳам исми танишроқ, лекин қандай асарини ўқиганим аниқ эсимда йўқ.

Баъзида қизикроқ китоб ўқиб қолсанг, ёзувчиларни жуда бошқача одам бўлишса керак, деб ўйлайсан. Аслида улар ҳам ўзимиз қатори одам экан.

Меҳмонларнинг энг кексаси таниқли болалар шоири эди. Қари бўлса ҳам худди ёш болага ўхшайди, савлат деган нарса зигирча йўқ, кўзларини пирпиратиб жилмайиб ўтирибди. Иккинчи шоир — ёш йигит эди. Ораларида энг уятчанги шу экан. Қизариб-бўзариб кетган, срдан бошини кўтармайди. Бизнинг нимамиздан уялади, ҳайронман. Ўрта ёшларга киргани ёзувчи экан, Буниси анча сипо, оғир эди. Лекин учаласи ҳам жуда оддий кийинишган, кўринишларидан жуда камтарин ва ювош одамларга ўхшашади. Қайтанга уларнинг олдида ўқитувчилар олифга кийинишган, савлат тўкиб ўтиришарди.

Директордан кейин табрик учун сўз 9-синф ўқувчиси Комила Туробовага берилди. У шахдам қадам ташлаб минбарга чиқди. Саҳнада ўтирган шоирларга қараб гапира бошлади.

— Азиз ва муҳтарам меҳмонлар, биз — бахтиёр ва қувнок ёш авлод — сизни, нафосат аҳли бўлмиш севиқли шоирларни, бутун мактаб... — Комила тутилиб бир зумга жим бўлиб қолди.

Саҳнадагилар ҳам, залдагилар ҳам ноқулай аҳволга тушиб, тезроқ Комиланинг гапиришини кутарди. У эса қотиб қолганича бақрайиб тураверди. Яхши ёд олмабди. Биров гайёр текст ёзиб бергандан кейин сув қилиб ичвормайдими? Текстни биров ёзиб берганини қаёқдан биласан, дейсизми? Ҳамма билади, лекин ўзини билмаганга солиб ўтираверади. Бултур Муқаддас опа ҳам Раънога ёзиб берган эдилар. Унда битта кинорежиссёр келганди. Лекин Раъно қойил қилувди.

Комила эса... машҳур ёзувчиларнинг салобати босиб, сал ўзини йўқотиб қўйдими, жим тураверди. Шу пайт саҳнада ўтирган ўқитувчилардан биттаси секин йўталди. Комила унга қаради, ўқитувчининг лабини кимирлашидан нима демоқчи бўлганини пайқади, дарров ўзини ўнглаб олди. Гапини бошидан бошлади-ю, уёғини шариллатиб кетди.

Комиладан сўнг шоирларга гал беришди. Аввал кекса шоир

шеър ўқиди. Ўзи ҳазилкашроқ, қизикчироқ экан. Шеърлари ҳам кулгили экан. Маза қилиб эшитдик.

Ёш шоир ҳам шеър ўқиди. Унинг ҳам шеърлари ёмон эмас-у, лекин баъзан тушуниш қийин бўлган сўзлар учраб қоларкан. Лекин маъниси яхши, одамга таъсир қилди. Кекса шоирнинг шеърларига ўхшаб қофияси зўр бўлмаса ҳам ўзига хос шираси бор экан.

Охирида ёзувчига сўз берилди. У бошидан ўтган бир воқеани гапириб берди ва гапни насихатга обориб тақади.

Ёзувчидан кейин яна шеърхонлик бошланиб кетди. Энди гал болаларга берилган эди. Биринчи бўлиб Шоқаюм сахнага чиқди. У шу ерда, сахнада ўтирган кекса шоирнинг шеърларини ўқиди. Аммо болади. Бирор ерида қиттак ҳам тугилгани йўқ, овозидан зал жаранглайди. Қироатини ҳам ўрнига қўйди. Ҳа, бунақа нарсаларни қийворади Шоқаюм. Мен, мисол учун, тўртта одамнинг олдига чиқиб бирор нарса ижро қилиб беролмайман. Шунинг учунми Шоқаюм кўзимга жуда зўр таланти бўлиб кўриниб кетди.

Ўқиб бўлиши билан залда гулдурас қарсақлар янгради. Ҳатто шоирларга ҳам ҳеч ким бунчалик чалмаган эди. Мен ҳам кучимнинг борича чалдим.

Минг қилса ҳам Шоқаюм бизнинг синфдан эди-да! Унинг обрўси синфимизнинг обрўси.

Шоқаюм сахнадан тушиб мен томон кела бошлади. Ҳамма стуллар банд, бўш жой йўқ эди. Чапак эса ҳамон тинмас. Айниқса, мен зўр берардим. Қўтилмаганда Шоқаюм менинг ёнимда тўхтади.

— Жой борми, Бўталоқ? — деб сўради гинасини унутиб. Сакраб туриб жойимни унга бўшатиб бердим.

— Ўтира қол!

— Ўзинг-чи?

— Ўтиравер, мен туриб тураман.

Шоқаюм ўтирди. Унинг икки юзи қип-қизариб кетган, қатгек хаяжонланган экан, ҳалиям ўзини босиб ололмаган эди.

— Аммо қойил қилдинг, — дедим сидқидилдан.

— Биласан-ку, бизларни, — ярми ҳазил, ярми чин керилди Шоқаюм, — қўйиб беришса яна тўрттасини қаторлаштириб ўқиб ташлардим.

У олиб қочаётгани йўқ эди. Бир марта она тили дарсида ярим соат битта поэмати ёддан айтиб берган.

Яхшиям энг четдан жой олган эканман. Шоқаюмнинг ёнида тик туравердим.

Иккинчи бола шеър ўқиётганида Шоқаюм мен тарафга сал бурнини бурган бўлди.

— Бўталоқ!

Дарров энгашиб унга қулоғимни тутдим.

— Жуда чўллаб кетдим, сен ҳам бир савоб иш қилиб лимонад олиб чиқмайсанми?!

— Хўп, — дедим, энди жойимдан қўзғалмоқчи эдим, Шоқаюм

сизгидан ушлаб тўхтатди-да, қўлимга йигирма тийин қистирди.
— Пулини ол, ё жуда бойвачча бўлиб кетганмисан?
Биз бир-биримизга қараб кулиб юбордик.

АДАМ ҚАЧОН КЕЛАДИЛАР?

Баъзилар мени ялқов деб ўйлашлари мумкин. Шундай ўйлашга ҳақлари бор, чунки мен уй вазифаларини яхши тайёрламайман, гоҳ-гоҳда «тўрт-беш» олиб қолмасам бошқа пайтларда баҳоларим нукул «уч». Шунинг учун ялқовсан, деб башарамга айтишса ҳам хафа бўлмайман. (Сезган бўлсангиз керак, мен ўзим умуман хафагарчиликни, ўчакишишни ёқтирмайман.)

Шундай қилиб десангиз, ҳамма мени ялқов деб ўйлайди. Лекин ишонинг, аслида мен у қадар ялқов эмасман, виждоним бор. Насиба опани ҳурмат қилганим учуноқ, айниқса, ойимларнинг юзларини ерга қаратмаслик учуноқ яхши ўқигим келади. Аммо нима қилай, уй вазифасини тайёрлашга ўтиришим билан олдин айтганимдек ё хаёл ҳар ёққа олиб қочади, ё албатта бирор қутилмаган ҳодиса рўй бериб ишнинг белига тепади.

Мана, кеча бўлган воқеа. Шанбада Соли боғчасига бормайди, уйда ёлғиз ўзи қолади. Шунинг учун ойим тайинлаганларидек, мактабдан чиқдимۇ ҳеч нарсага алаҳсимасдан уйга югурдим.

Ойимнинг шанба, якшанба кунлари, айниқса, ишлари кўп бўлади. Нега десангиз ойимнинг кўпчилик миждозлари шанба, якшанбада бўш бўлишади. Бекорга ҳамма миждозларим казозолар деб мактанмайдилар ойим. Ростдан ҳам миждозлари машхур актрисалар, министрларнинг хотинлари, кийим тикадиган ательёлар, катта магазинларнинг директорлари... Ойимларнинг ишхоналарида обрўлари зўр, энг мохир усталардан бирилар. Аёллар причёскаси бўйича ўтказиладиган конкурсларда доим мукофот оладилар. Сартарошхонага борганимда кўрганман расмларини — ҳурмат тахтасига илиб қўйишган. Ҳа, ойим ишни қойил қиладилар.

Йўлдан дўконга кириб иссиқ нон олдим. Уйга борсам Соли балқонда кубиклардан нимадир ясаб ўтирибди.

— Ўв, курувчи, йигиштир кубикларларингни, овқат еймиз. Соли мени кўриб суюниб кетди.

— Кел, бирга ўйнаймиз.

— Қочсанг-чи, сен билан ўйнаб ўтиришга вақт бор эканми, дарсим бошимдан ошиб ётибди-ку.

Мен ойим эрталаб пишириб кетган овқатни газга қўйиб иситдим. Соли билан ўтириб овқатландим. Кейин чўнтагимдан мактабимиз буфетидан сотиб олган шоколад-конфет чиқариб укамга узатдим.

— Раҳмат,— Соли жилмайиб конфетни олди.

Биламан, шоколад-конфетни жуда яхши кўради. Қарасам, ўргасидан бўлиб ярмини бермоқчи.

— Ўзинг еявер,— дедим,— мен мактабда ҳақимни еб келгандим.

Соли қувониб кетганини яширмай конфетни бутунлигича отзига тикди. Қўз очиб юмгунимча чайнаб ютиб юборди. Қани

энди овқатни ҳам қистаттирмай шунақа тез еса! Ойимни хуноб қилиб бақиртирмагунча емайди.

— Менга қара, Со,— мен битта янги расм дафтаримни ва рангли қаламларимни олиб укамга тутқаздим.— Мана буларни олгин-да, балконга чиқиб расм чизиб ўтир. Мен дарс тайёрлайман, халақит берма.

Соли дафтар ва қаламларни олиб балконга чиқиб кетди. Мен ўз хонамга кириб дарс тайёрлашга ўтирдим. Қачонгача юзим шувит бўлиб юради. Бутун синфга ялқов эмаслигимни, миям ишлашлигини бир кўрсатиб қўяй. Энг асосийси — Насиба опанинг мени одам қилишга сарф қилган бутун хатти-ҳаракатини оёқ-ости қилиш уят! Ҳа, яхши муносабатнинг қадрига етиш керак.

Мен она тили китобимни олиб очдим. Уйга берилган машкнинг шартини икки марта ўқиб чиқдим, албатта, ҳеч балога тушунмадим.

Кейин иккала қўлим билан бошимни чангаллаб, фикримни бир жойга тўплаб учинчи марта ўқий бошладим.

Шу пайт уйга Соли кириб келганини пайқадим, бошимни кўтармай пўписа қилдим.

— Халақит бермагин, дедим-ку, сенга!

Соли индамади: Индамагани мени дарров ҳовурдан туширди.

— Гапира қол, нима бўлди? — деб сўрадим мулойимлашиб. Эркалаганим Солига тескари таъсир қилди, унинг лаблари пирираб учди, қўзлари филт-филт ўйнаб:

— Адам қачон келадилар? — деди.

Укамнинг томдан тараша тушгандек айтган бу гапидан юрагим «жиз» этиб ачишиб, ичим алғов-далғов бўлиб кетди. Кошки эди адам қачон келишлари менга маълум бўлса. Лекин укамга «билмайман» деб жавоб беролмайман-ку. Нима дейишни билмай бирпас жим қолдим.

— Яқинда келиб қоладилар... Ҳозир адамнинг жуда ишлари кўп. Нимайди?

— Ёлғон,— деди Соли,— ишлари қанча кўп бўлса ҳам кечқурун бўшайдилар-ку. Нега кечқурун уйга келмайдилар?

Вой зумраша-ей, мен уни ҳали гўдак деб юрсам ақли бинойидек кўп нарсаларга етадиган бўлиб қолибди.

Ўрнимдан туриб пешонасига оғритмасдан бир чертдим.

— Эҳ, пўсқалла. Троллейбус ҳайдайдиганлар ярим кечагача ишлайди. Иннайкейин троллейбусларни қўядиган парк узок, қандай қилиб уйга келадилар. Шунинг учун ишхонада тунаб қоладилар.

Соли гапига ишонсаммикин ёки йўқми дегандек менга узок тикилиб қолди, кейин ишонди шекилли, бошқа муаммони кўндаланг қилди менга.

— Нега бўлмаса дам олиш кунлари келмайдилар?

Ёмғирдан қутулиб қорга тутилдим.

— Дам олиш кунларими?! — ниҳоятда бепарво бўлишга ҳаркат қилдим.— Нима, дам олиш кунни троллейбуслар юрмайдими? Қайганга одам кўпроқ бўлади, қани, ундан кўра юр, чизган расмингни кўрсат.

Гапни бошқа ёққа буриб чалғитмасам укам одамни мот қилиб

қўйиши ҳеч гап эмас. Балконга чиқиб расм дафтарни очдим. Битта ҳам расм чизмабди.

— Қани солган суратинг?

Соли жавоб бермади. Дераза рахига яқинлашиб балкондан пастга энгашиди.

— Ҳалиям кетишмабди,— деди.

— Ҳа, кимни кўриб қолдинг? — деб мен ҳам пастга қарадим.

Ҳовлида укамнинг ўртоғи қўшнимиз Азизжон велосипед учишни ўрганияпти экан, ёнида дадаси.

— Азизга дадаси велосипед олиб берибди, боятдан бери маза қилиб катайса қилвотти,— деди Соли ҳам хўрлиги келиб, ҳам ҳавас билан.

«Э, гап буёқда экан-у», деб қўйдим ичимда. Боядан бери ўшаларни кўзатиб турган экан. Ёш бола-да, ўртоғининг велосипедига кўзи ўйнабди. У ёш бола экану, тўғриси айтганда велосипед кўрсам менинг ҳам ҳавасим келади. Қандай қилиб укамни ўқсит-масликни, кўнглини кўтаришни ўйлай бошладим. Қани энди ёнимда пулим бўлса шартта бориб унга ҳам велосипед олиб берсам. Лекин бу хомхаёл эди, тезроқ бирор нарса ўйлаб топиш керак.

— Буёққа юр,— вақтдан ютиш учун мен уни уйга бошлаб кирдим.— Дангаса бўлиб ўсмасдан иш қилишни ўргангин. Қани ол, анави ўйинчоқларингни ҳаммасини йиғиштириб қўй.

— Қаёққа қўяман? — сўради Соли.

— Ҳов анави картон яшикка сол,— дедим.

Соли сочилиб ётган ўйинчоқларини йиғиштира бошлади. Мен меҳмонхонага чиқдим. Ёлғиз қолиб укамни қандай қилиб овунтирсам экан деб ўйлай бошладим. Миямга ҳар хил фикрлар келар, лекин биттаси ҳам ўзимга ёқмасди.

Қанча уринмай, ақлимни қанча пешламай бошимга бирор арзирли фикр келмади. Ўша пайтда ўзимдан ҳам кўнглим қолиб кетди: «Калла деб қовоқни кўтариб юрган эканман», деб қўйдим ўзимга-ўзим. Худди шу лаҳзада миямга зўр фикр келди. Лекин дабдурустдан уни амалга оширишга қўрқдим. Тўғри қилишманми, йўқми, олдин пухта ўйлаб кўришим керак. Ҳа, яхшилаб ўйлаб кўрмасам бўлмайди.

«Энг аввал ўзингни қўлга ол, ҳа, ҳовлиқмасдан бамайлихотир фикр юрит,— дедим ўзимга-ўзим,— биров кетингдан қувлаётгани йўқ». Мен шундай қилдим. Обдан ўйлаб кўрдим ва данга қарор қабул қилдим. Лекин режамни амалга оширишдан аввал Солини пиштишим керак. Ҳа, тайёргарлик кўрмасдан бу қалтис қадамни босиб бўлмайди.

Укамнинг олдига кирдим. Чўкка тушиб олиб ўйинчоқларини йиғиштираётган экан. Кўриниши жуда хомуш.

Ёнига тиз чўкиб ўйинчоқларни йиғиштиришга ёрдамлашдим. Иш орасида секин тайёргарликни бошладим.

— Со, дунёда энг ёмон нарса нима?

Соли, албатта, менинг бу саволимга жавоб беролмади. Мен олдинроқ гапиришга ҳаракат қилдим.

— Катталарни алдаш ёмон-а?

— Ҳа, катталарни алдаш ёмон, кичкиналарни ҳам алдаш ёмон!

— О, молодец! Алдаш умуман ёмон. Айниқса, катталарни алдаш сираям мумкин эмас.

Соли мендан ҳеч қачон бунақа доно, насиҳатомуз гапларни эшитмагани учунми, ажабланиб қўзимга боқди.

— Энди ошна, сир сақлаш деган гап ҳам бор. Иродаси зўр... хўп... ҳақиқий одамлар сир сақлай олади, оғзи бўшлар сақлолмайди.

Соли бу гал ҳеч нарсага тушунмагани башарасидан шундоққина билиниб турарди. Пойинтар-сойинтар гапларимга қандай тушунсин, бечора?!

Кичкина болаларга бирор нарсани тушунтириб бериш жуда қийинлигини ўшанда англадим. Ўқитувчиларимизга балли-ей, қадрларига етмас эканмиз!

— Хуллас, сир сақлаш ҳам фазилат. Сир сақлаш ёлғонга — катталарни алдашга кирмайди.

Менинг бу ақлли гапларим Солини зериктира бошлади. Соли уёқда турсин ўзимнинг ҳам кўнглим озиб кетди. Фалсафани қисқароқ қилишга уриндим.

— Бўпти, кийин! Ҳозир сени бир жойга олиб бораман. Аммо оймга айтмайсан. Сир сақлайсан, сир сақлаш эса фазилат, ёлғонга кирмайди. Тушундингми?

— Қаёққа олиб борасиз? Киногами? — тойчоқдай дикир-дикир сакрай бошлади Соли.

— Тўхта! Олдин гапни эшит. Оймга айтмайсан. Сир сақлайсан. Сир сақлаш эса алдашга кирмайди.— ўзим ҳам ёмон эма бўлиб кетдим. Нима қилай, укам гапимга эътибор бермай тезроқ кўчага қочишнинг пайида эди.

— Қайси кинога борамиз? — яна гапларимни мутлақо эътиборсиз қолдириб сакрашда давом этди Соли.

— Олдин айт,— овозимни баландлатдим,— сир сақлайсанми? Ҳеч кимга чурқ этиб оғиз очмайсанми?

— Очмайман,— жилмайди Соли.

Вой, тентаг-ей, мен жон ачитиб ўргатяпману, тиржайишига бало борми? Йўқ, унга ишониб бўлмайди. Лекин энди орқага қайтиб бўлмас эди. Айтилган сўз отилган ўқ дейдилар. Энди барибор бориш керак.

Мени биласиз, олифта кийинишни ёмон кўраман, аммо укамни роса ясантирдим. Унга ўзи кийим ярашади, дўмбоққина-да, менга ўхшаган туясифат эмас. Яна бир марта қайтараман — синфдошларим лақабимни билиб «Бўталок» қўйишган.

Кийиниб бўлдик-да, эртақларда айтилишича ҳайё-хайт деб йўлга тушдик.

Биз Навоий кўчасидаги «Марказий телеграф» бекатига бордик. Бу ердан уч-тўрт хил троллейбус қатнайди, бизга эса «18» троллейбус керак эди. Битта троллейбус келиб ўтиб кетди, иккинчиси ўтиб кетди, биз бекатда туравердик.

— Нега чиқмайсиз, ака, тиқилинч эмас-ку.— деб сўради Соли.

— Булар бизга керак эмас,— дедим.— сабр қилиб туравер, кейин хурсанд бўласан!

Мен келаётган троллейбуснинг энг олдин ҳайдовчисига қарардим. Шу маршрут бўйлаб адам троллейбус ҳайдайдилар, ҳа, мен адамни кутаётган эдим.

Соли кутавериш жонига тегиб тоқатсизлана бошлади, шунда очинини айгишга тўғри келди.

— Яна бирпас чидагин, ҳозир адам келиб қоладилар.

Солида ҳеч уят деган нарса йўқ-да, бутун кўчани бошига кўтариб:

— Ура, адам келадилар, адамни кўраман! — деб кичкира бошлади.

Йўловчилар ҳайрон бўлиб бизга қарашарди. Хижолатдан ерга кириб кетай дедим. Агар шунақа бақирадиган бўлсанг, ҳозир уйга қайтиб кетасан, деб аранг тинчитдим. Кейин юзимга жиддий тус бериб насиҳат қилдим.

— Менга қара, Со, агар адам аҳволларинг қалай деб сўрасалар, яхши дегин, хўпми? Албатта кулиб жавоб бергин.

— Нега кулай? — деб сўради Соли.

— Хафахон бўлиб юрганингни кўрсалар адам эзиладилар, қувноқ бўлсанг адам хурсанд бўладилар. Адамни хурсанд бўлиб юришларини хоҳлайсанми?

— Ҳа, хоҳлайман.

— Хоҳласанг, ўзингни қувноқ тутгин, — деб уқтирдим.

— Қандай қилиб? — Солининг кўзидан ҳеч нарсага тушунмаётгани билиниб турарди.

Жуда ғалча-да, укам. Шунақа нарсаларни сўрайдики, одам нима деб жавоб беришини билмай қолади.

— Мен қаёқдан билай? Ғингшимагин, гина қилмагин, нолимагин, «қачон келасиз?» деб бошларини қотирмагин — ўшанда қувноқ бўласан. Нима десалар тиржайиб жавоб бергин.

— Бўпти, — деди Соли, — энди тушундим.

Аmmo вақт ўтаверди, адамдан эса дарак йўқ эди. Соли ғингшишни бошлади. Ҳали сув ичаман дейди, ҳали ҳожатхонага бораман дейди. Мен, майли, қайта қолайлик энди, янаги сафар адамни кўрармиз, деган ўйга бордим. Яна битта троллейбусни кутаман, келмасалар кетаман.

Омадли боламан-да, худди ўша охириги троллейбусни адам ҳайдаб келдилар. Биз троллейбуснинг олдинги эшигидан югуриб чиқдик. Соли адамга ўзини отиб, бўйинларига чирмашиб олди. Адам бизни кўриб сал довдираб қолдилар.

— Нима қилиб юрибсанлар? — деб сўрадилар.

— Ўзимиз, — дедим ноаниқ қилиб, атайдан кўришга келганимизни айтмадим.

— Сен қалайсан, Со?

— Яхши! — Соли худди ўргатганимдек хушчақчақ овозда жавоб берди ва шу заҳоти тиржайди.

— Қойил! Сен-чи? — адам менга қарадилар.

— Жойида, — бепарво кўринишга ҳаракат қилдим. Солининг суюнишини кўриб кўнглим бузилиб кетди. лекин яширдим.

Адам биз билан узоқ гаплашиб туролмайдилар, ишдалар, шунинг учун:

— Вақтларинг бўлса троллейбуснинг охириги бекатига обориб айлантириб келаман,— дедилар.

— Хайдайверинг, вақтимиз кўп.— Соли иккаламиз номимиздан жавоб бердим.

— Ишқилиб, уйда билишадими, онангдан сўриб чиққанми-санлар?

Мен жавоб бермадим. Адам сўрамасдан чиққанимизни тушундилар. Лекин шу пайтда бизни қувиб юборишни ёки қойиб, хушчақчақ кайфиятимизни бузгилари келмадими — индамадилар.

Биз ҳаммамиз ҳайдовчининг тор бўлмасига кирдик. Адам ёнларига кичкина ёғоч курси қўйиб бердилар. Соли ўтирди. Мен унинг орқасида тик туриб кетдим.

Адам лекин троллейбусни жуда зўр хайдайдилар. Зум ўтмай Революция хиёбони бекатига етдик. Адам тушиб тўртта музқаймоқ, икки шиша пепси-кола олиб чиқдилар.

Солини талтайиб ўтиришини кўрсангиз — бир қўлида музқаймоқ, иккинчисида пепси-кола. Музқаймоқ ейди-да, кейин пепси-коладан хўплаб қўяди. Алланималар деб бижирлайди, адамни бир секунд ҳам ўз ҳолларига қўймай, гапга солади.

Кизиқ. Нима учун дарсда ўтирганингда вақт қотиб қолгандек бир жойда тураверади. Бундай пайтларда эса «ғир» этиб ўтиб кетади. Кўз очиб-юмгунча яна «Марказий телеграф» бекатига қайтиб келибмиз. Энди хайрлашиш керак эди. Ахир, адам хизматдалар, ҳадеб ёнларида ўтиравериш ноқулай.

— Майли, ада, биз қолдик энди, уйга боришимиз керак.

Адам менга ғалати қараб қўйдилар, кейин елкамга қоқиб гапирдилар:

— Ўғлим, келганинглр жуда яхши бўлди, соғинган эдим. Аммо иккинчи ўзбошимчалик қилманглр, албатта оингдан рухсат олиб келинглр.

— Бугун келганимизни ҳам айтаман, ойимларни алдамай-миз,— дедим мен,— ишда бўлганлари учун келавердик. Эрталаб жавоб олиб қолиш эсимга келмабди.

Солини йиғламоқдан бери бўлганини гапириб бўлармиди. Оғзимдан бу сўзларнинг қандай чиқиб кетганини ўзим ҳам билмай қолдим.

— Ҳа, яша, мана бу мард одамнинг гаши бўлди,— мамнуният билан жилмайиб қўйдилар адам.

Адам бизни кузатиб ергача тушдилар. Олдин менинг қўлимни қисиб хайрлашдилар.

— Онангга кўмаклаш, укангга қараб юр.

Оғзимни очиб гапирай десам, томоғимга бир нарса тикилиб тургандек эди.

Мен, хўп, дегандек бош силкидим.

Кейин адам Солига ўгирилдилар.

— Хўп, ўғлим, тўполон қилмасдан юргин.

Қутилмаганда Солининг тантиқлиги тутиб, овозининг борича

хўнграб йиғлай бошлади, адамга ёпишиб олди. Биринчи марта боғчага олиб кетишадиганида шунақа жиннилик қилган эди. Адам довдираб қолдилар. Адам ўзи шунақалар, ҳеч қачон бизни урмаганлар ҳам, бақирмаганлар ҳам. Бақиринишни умуман билмасалар керак. Солига ҳам қаттиқ гапиролмадилар, ёш боладек кўзларини филтилатиб: «Ие, бу қанақаси бўлди, ўғлим, қўй, йиғлама», деб туравердилар.

Мен Солини елкасидан маҳкам кучоқлаб адамларга, «кетаверинг, ўзим овутиб оламан», дедим.

Шу пайтда адамга раҳмим келиб кетди, кўринишлари шу қадар аянчли эди. Адам зўрга чиқдилар троллейбусга. Кўп ўтмай троллейбус жойидан силжиди.

Соли адамга эргашиб, ҳамон овозининг борича бақирарди.

— Ада, мен ҳам сиз билан бораман, мени ҳам олиб кетинг!

— Ўв жинни, нима, бормайсанми?

Олдинига Соли мени ганимга эътибор бермади, бақираверди. Мен яна қайтардим.

— Сендан сўраяпман, борасанми, йўқми?

Соли тушунмагандек менга анграйди.

— Қаёққа? — йиғи аралаш сўради.

— Олдин овозингни ўчир, кейин айтаман.

Соли йиғидан тўхтади, аммо пиқиллашда давом этарди.

— Айт, қаёққа борамиз?

— Энди ойимларнинг ишхоналарига борамиз,— дедим. Бу қарорга ҳам олдиндан ўйламасдан, ўша лаҳзада келган эдим. Лекин анча тоқир эканман деб ичимда суюниб қўйдим.

Соли ҳам ўзига етгунча муғамбир, йиғламасанг олиб бораман деб шарт қўйишимни билиб дарров кўз ёшини артди.

— Бораман,— деди илжайиб.

— Бу бошқа масала.

Ойимларнинг ишхоналари узоқ эмас, Ўрдада эди. Сартарошхонага кириб борганимизни кўриб ойим олдинига бирор нарса рўй бердими, деб қўрқиб кетдилар.

— Ҳа, тинчликми, нега келдинглар?!

— Солингиз зериккан эди, олиб келдим,— дедим хотиржамлик билан.

Шундан кейин ойим сал ўзларини босиб олдилар. Фақатгина ойим эмас, бирга ишлайдиган дугоналари ҳам бизни жуда яхши кутиб олишди. Ҳали унисен, ҳали буниси ҳол-аҳвол сўрайди. «Жуда ширин болалар экан», деб мақташади. Хуллас, ҳамманинг «диққат маркази» да эдик.

Сартарошхонада одам кўп, усталардан ташқари миждозлар ҳам бор эди. Ҳамма бизга қарайди. Мен қандай қилиб тезроқ қочиб кетганимни пайига тушдим.

— Ойи, биз бирровга кирдик, кетишимиз керак, ҳали дарсимни қилганим йўқ,— дедим.

Ойим курсида ўтирган аёлнинг бошига бир нималар суртдиларда, «энди бирпас қимирламай ўтиринг, мен ҳозир келаман», дедилар. Кейин бизни эшиккача қузатиб чиқдилар.

— Овқат олиб берайми ёки музқаймоқ ейсизларми? — деб сўрадилар.

— Қорин тўқ,— дедим мен,— кечаги мошкичирини иситиб еб келяпмиз.

— Музқаймоқ, музқаймоқ! — шовқин кўтарди Соли. У шунақа, бир кунда ўн кило музқаймоқ бўлса ҳам еяверади.

Сир ошкор бўлиб қолмаслик учун мен, ҳозиргина музқаймоқ единг-ку, деб Солининг юзига сололмадим.

Ойим биз билан муюлишгача бориб морожний олиб бердилар. Мен ўзимни морожнийимни ойимга узатдим.

— Ўзингиз ея қолинг, ойи. Егим келмаяпти.

Ойим ҳайрон бўлдилар, чунки мен ҳеч қачон морожнийдан қайтмаган боламан.

— Мен ҳозиргина еган эдим,— дедим. Солига ойимни алдамаслигимни кўрсатишим керак эди-да. Ахир мендан ўрناق олади-да.

— Пулинг йўқ эди-ку. Қаердан олдинг?

Мен дарров жавоб беролмадим. Гапирай дейман, ҳеч журъат қилолмайман. Аммо гапиришим керак. Ҳозир иссиғида айтмасам, кейин қийин бўлади.

— Адамлар олиб бердилар,— дедим. Шундай дедиму бирдан елкамдан тоғ ағдарилиб тушгандек енгил тортдим. Майли, энди қийидиларми, урадиларми, ҳаммасига чидайман.

Ойимларнинг жаҳллари чиқса оқариб кетадилар. Аммо кўчадалигимиз учунми, биз эса серкатнов жойда турган эдик, ўзларини босиб сўрадилар:

— Нега бординг? Ким рухсат берди?

Мен индамасдан ерга қарадим. Нима дейман?

— Сендан сўрайман? — овозларини баландлатдилар ойимлар,— нега ўзбошимчалик қилдинг?

— Солингиз... адам қанилар, деб сўрайверган эди... мажбур бўлдим. Ўзимни ҳам кўргим келувди.— Ҳамма айбни укамга ағдаргим келмади.

Ойим бирдан жим бўлиб қолдилар.

— Шунинг учун тўғри олдингизга келдик.

— Нима деясан ўзинг? Адамни олдига бордик дединг-ку, ҳозир.

— Ҳа, адамнинг олдиларига бордик. Борганлигимизни айтиш учун, ёлғончи бўлмаслик учун, тўғри олдингизга келдик.

Ойимнинг одагларини биламан, сал нарсага тутақиб кетадилар. Лекин бу гал бундай бўлмади. Анчагача жим бўлиб қолдилар. Кейин бирдан юмшоқ тортиб, илиқ ва мулойим гапирдилар.

— Ҳамма айб бизларда... бизлар деб... жабрини сенлар тортяпсизлар. Сенларга қийин. Қани энди ўша лаңдовур аданг...

Мен ойимларнинг оғизларидан адамлар ҳақида ёмон сўз чиқиб кетишидан кўрқиб шартга сўзларини бўлдим.

— Адам, ойингдан рухсат олмасдан, иккинчи келманглар, деб уришдилар. Ойингни гапларига қиринглар деб тайинладилар!

Ойим энди маънос тортяб жим бўлиб қолдилар. Айтяпман-ку,

ойим бир дақиқанинг ўзида ўн марта ўзгаришлари мумкин, жаҳллари ҳам тез чиқади, меҳрлари ҳам дарров жўшиб кетади.

— Тўғри айтибди, ойим хўрсиниб қўшиб қўйдилар,— балки мендан ҳам ўтгандир... биламан, тилим ўлгур ёмон.

— Йўқ! Сиз ҳам яхшисиз,— дедим сидқидилдан.

Ойим бирдан бўйнимдан кучиб мени бағриларига босдилар, бошимни силадилар.

— Сенларни шу қўйга солиб қўйган эканмизки, биз иккаламиз ёмонмиз, аданг ҳам, мен ҳам,— дедилар ойим,— аммо энди етар. Чек қўйиш керак бунга. Хафа бўлма, ўғлим, ҳаммаси яхши бўлиб кетади.

Мен бошимни кўтариб, шу гапингиз ростми, дегандек ойимнинг кўзига боқдим. Қувончим ичимга сиғмасди. Чунки ойимларни биламан, айтганларини қилмай қўймайдилар.

Бироқ тўйдан олдин ноғора чалиб, севинчдан осмонга сакрамадим. Нега десангиз катгаларнинг ишига тушуниш қийин, бир қарасангиз алоқ-чапоқ, ораларидан қил ўтмайди, бир қарасангиз ҳеч нарсадан ҳеч нарса йўқ тескари бўлиб қолишади. Шунинг учун сабр қилиш керак.

Ҳарҳолда ойим умидвор қилиб қўйдилар-ку. Шунинг ўзи ҳам катта гап.

Биз Соли билан уйга жўнадик. Тавба, бирорта иш қилганим йўқ-ку, уйга келсам шунақа чарчабман, оёқларим шалвираб, бошим зирқираяпти. Ойимларнинг тиллари билан айтсам, «асабларим қақшаб оғриди».

Қани энди қўлимдан келса шу бугуноқ адам билан ойимни яраштириб қўярдим. Шунда Соли ҳам бировларга ҳаваси келмай яйраб яшарди. Менинг ҳам балки асабларим қақшамасди.

Зўрға судралиб ўз хонамга кирдим. Қарасам, столимда она тили китобим очик турибди. Китобни олиб папкамга тикдим. Уй ишим яна қилинмай қолиб кетди. Мана шунақа.

Ўзингиз айтинг, шу аҳволда қандай қилиб дарс тайёрлаб бўлади ахир?! Яна мени ялқов дейишади. Сабабини чуқур ўрганмасдан туриб бировни ишەқмас ёки дангаса деб ҳақоратлаш керак эмас.

КИМ БЎЛМОҚЧИСАН, АЛИҚУЛОВ?

Баҳор яхши-ю, лекин одамни жуда ўйинқароқ қилиб юборади. Ташқарида офтоб чарақлаб, гир-гир шабада эсиб турса, деразадан мўраласанг атроф кўм-кўк, бутоқларда кушлар чириллаб сакраётган бўлса, шундай пайтда қандай қилиб уйда димиқиб ўтириб, дарс тайёрлайсан?!

Мактабга ҳам оёғим тортмай зўрға бордим. Қани энди шундай кунда бирорта стадионга бориб кунбўйи футбол ўйнасанг. Синфда ўтириб дарс тайёрлашни эсласам юрагим безиллайди. Буёқда она тилим яна ҳуржун, уйга берилган машкни қилмадим, қондани ҳам ёдламадим. Негалигини ўзингиз биласиз.

Ўзи сезган нарса м бўлмасдан қолмайди, Насиба опа яна «2» қўндирди. Лекин жудаям жаҳли чиқиб кетди.

— Нега уй ишини қилмасдан келдинг?

Мен индамадим. Нима дейман, Соли йиғлагани учун адамларнинг олдиларига олиб борган эдим, дейманми?

— Сенга ҳеч гап таъсир қиладимми-а, Алиқулов? — деди Насиба опа куюниб.

Мен ҳеч қачон Насиба опани бу аҳволда кўрмаган эдим. Дўк уриб гаширди. Хайрон бўлиб қолдим.

— Бўпти, даредан кейин менга учраб кет,— деди.

Бешинчи соат физкультура эди. Роса футбол ўйнадик. Ўйин билан бўлиб Насиба опага учрашим кераклиги бутунлай эсимдан чиқиб кетибди, сал қолди уйга жўнаб қолишимга. Яхшиям Шоқаюм эсга солди. Биз футбол ўйнаганда у доим судьялик қиларди. Ўйиндан кейин:

— Қаёққа кетясан, Бўталоқ. Насиба опага учрашининг керак-ку,— деди у, кейин пичинг аралаш қўшиб қўйди,— дўстона суҳбат бўлади.

Ярашиб кетган бўлсак ҳам гинасини унутмабди Шоқаюм. «Сен Насиба опанинг ёнини олгандинг, энди бугун ўзингни адабингни беради», демоқчи эди у.

Мен Шоқаюмнинг гашига учиб Насиба опани ёмонламадим. Ҳа, одам вақтида тилини тийгани маъқул, оғизга эрк берсанг нималарни вайсаб ташламайсан.

Водопроводнинг тагига бориб юз-қўлимни ювдим. Кейин қуришни кутиб офтобда бирпас турдим. Мана энди бориш мумкин. Қарасам, ҳамма болалар уй-уйларига тарқалишяпти. Уларга хавасим келди, бир кўнглим ўшаларга қўшилиб кетворай ҳам дедим. Ким билади, агар Насиба опадан бошқа ўқитувчи бўлганида балки кетворардим.

Мен бир-бир қадам босиб мактабга қайтиб кирдим. Юқори синфлар олтинчи соатга кириб кетишган, йўлақлар бўм-бўш эди. Ўқитувчилар хонасига етиб тўхтадим. Кейин эшикни очиб, ичкарига мўраладим. Хонада Насиба опа ва яна битта ўқитувчи ўтиришган экан. Насиба опа мени кўриб нимагадир суюниб кетгандек бўлди.

Кейин ўрнидан туриб:

— Юр, ўзимизнинг синфга бора қолайлик. Холпроқ, бу ерда ўқитувчилар кириб-чиқавериб халақит беришади,— деди.

Менга ҳам ўзимизнинг синф маъқул эди. Ҳамма ўқитувчиларнинг ўртасида кизариб ўтириш осон дейсизми?

Ўзимизнинг синфга бордик, бўш экан. Насиба опа синфни ўлчаётгандек одимлаб, уёқдан-буёққа юра бошладилар. Мен ўртада какқайиб туравердим.

— Утир, нима қилиб турибсан.

Ўзимнинг партамга бориб ўтирдим. Насиба опа келиб ёнимдаги партага чўқди. Гап бошлашга шошилмасди. Мен ҳам қовоғимни солиб, индамай ўтиравердим.

— Қорнинг очдир, кўп ушлаб қолмайман,— деди Насиба опа.
— Қорним тўқ, боя катта танаффус вақтида иссиқ овқат еб олувдим... ошхонадан,— тўғриси айтиб қўя қолдим.

Зум ўтмай ачидим, тўғриси айтмасам бўларкан, тезроқ қўйиб юборармиди. Лекин, биласиз, Насиба опага сира ёлгон ишлатолмасдим.

— Менга айт-чи, Алиқулов, ўқишни битириб ким бўлмоқ-чисан?

Бу ҳақда сира ўйлаб қўрмаган эканман, нима дейишимни билмай қолдим.

— Ахир, бирорта севадиган касбинг бордир?

Яна хаёлга ботдим. Ҳар хил фикрлар келди қалламга.

— Бор-у, лекин ҳозир унақа касб йўқ-да,— дедим.

Энди Насиба опа ҳайрон бўлди.

— Қандай касб экан у?!

Мен ердан кўзимни узмай сўрадим.

— Айтиваерайми, қулмайсизми?

— Нега энди кулар эканман,— жиддий гапирди Насиба опа,— менимча касбнинг яхши-ёмони йўқ. Мутахассисларнинг яхши-ёмони бўлади, касбнинг эмас.

— Агар... агар қўйиб беришса, ҳаммол бўлардим.

Насиба опа қулмади, биров бошига гурзи билан туширгандек, бирпас қарахт бўлиб туриб қолди. Мен уни тили қайтадан калимага келишини кутиб ўтирмай мақсадимни гапира кетдим.

— Ҳа, бозорга бориб ташкачилик қилардим. Ҳамманинг юкини ҳар қаёққа обориб берардим. Менга шунақа мияни ишлатмайдиган, бош қотирмайдиган касб керак. Лекин ҳозир ҳаммоллар йўқ бўлиб кетган-да. Ҳаммаёқ такси.

Насиба опа ниҳоят ақл-ҳушини йиғиб олди.

— Такси ҳайда бўлмаса, шофёрлик ҳам яхши ҳунар,— деди у,— янглишмасам, аданг троллейбус ҳайдайдилар-а? Ўзинг айтгандинг шекилли?

Мен «ҳа» дегандек бош силтадим.

— Жуда яхши, шофёр бўлсанг отангинг изидан бориб, ота касбини эгаллайсан.

Мен индамадим. Ҳозир Насиба опа: «Аммо қайси касбни эгалламоқчи бўлсанг ҳам, шофёрми ё бошқа ҳунарми, барибир ўқиш керак, яхши ўқиш керак», дейди. Ўқитувчиларнинг ўғитлари ёд бўлиб кетган менга. Аммо Насиба опа мен ўйлаганча иш тутмади. Кутилмаганда:

— Шофёрлик курсига қирақолмайсанми, бўлмаса? — деган таклиф киритди.

Мен ҳовлиқиб қолдим.

— Қани энди олишса эди. Ҳали ёшсан дейишади-да.

— Бўлмаса сабр қил, ёшинг етганда кирасан.

— Бошқа иложим ҳам йўқ,— дедим бўшашиб, кейин юрагимдагини тўкиб солдим,— ўзи мақсадим бошқа эди. Ҳаммоллик

хомхаёл. Биламан, хозир ҳаммоллар йўқ. Омборларда бор-у. лекин омборда ишлашни ўзимга эп кўрмайман. Ниятим бир амаллаб саккизни битириб олиб, мактабдан кетиш. Машиналарни тузатишни ўргатадиган ҳунар-техника билим юртига кирмоқчиман. Бора-бора боя айтганингиздек, одамларга ўхшаб, троллейбус ҳайдашга ўтиб кетаман.

— Жуда яхши, ҳунар-техника билим юртига кираман десанг ким сенга халақит беради,— деди Насиба опа, кейин ташвишли овозда давом этди,— лекин шу кетишинг бўлса саккиз тугул, еттини битиришинг ҳам амри-маҳол. Бошқа фанлардан бир амаллаб «3» оларсан-у, лекин она тилидан ахволинг чаток.

Мен ўтирган жойимда икки букчайиб кетдим.

— Мана, учинчи чорак туғашига бир ҳафта қолди, Она тилидан тўртта «2», учта «3» инг бор. Чорак баҳойинг нима бўлишини ўзинг ҳам билаётгандирсан.

Насиба опа, баъзи ўқитувчиларга ўхшаб гап бошлашдан олдин, кел бугун сен билан очикчасига, самимий гаплашиб олайлик, демади. Бунини у амалда кўрсатди. Ҳақиқатда жуда самимий гаплашарди мен билан. Дўқ урмас, пўписа қилмасди, айёрлик ёки лаганбардорликни-ку мутлақо билмасди, чинакамига бичик гаплашарди. Мени хафа қилиб қўйишдан кўркмай тўғриси айтарди. Мен шунақа дангал ва ҳалол гапни яхши кўраман. Ўқитувчи усталик қилиб лақиллатмоқчи бўлса ёки жазолайман деб кўркитса томирим тортишади, қайтанга ўжарлигим тутиб ичимда, «осмон қўлингда бўлса ташлавор», деб ўтиравераман.

Фақат калтабин ўқитувчилар болаларни аноийи деб ўйлаб авраш ёки кўркитиш йўли билан бўйсундириб тарбия бермоқчи бўладилар. Чувварани хом санабди ўшанақа ўқитувчилар. Болалар балони билади. Осмондан келадиган ёки ўзига ҳаддан ташқари ишониб кетган ўқитувчиларни болалар тан олмайдилар. Минг кўпириб тошсин бир тийин. Болага ҳурмат билан қараса, ўз тенгқурларидек ҳисоблаб, самимий муносабатда бўлсагина юрагига йўл топади.

Насиба опа шунақа эди, у доно ва оқил ўқитувчи ва айни бир пайтда ёш болага ўхшаш беғубор ҳам эди. Ўлақолса «алдагани бола яхши» деган беъмани мақолга амал қилмасди. Чунки бир кун ўзи айтди, аҳмоқона мақол бу деди. Бу дунёда энг даҳшатли нарса болани алдаш, деди. Чунки бола катталарга ишонади, нажот истаб саноқсиз саволлар билан мурожаат этади ва йўл бошида қаёққа юришни билмай турган ёш инсонни алдаш жиноят, деди.

Ана ўшанда биринчи марта ўз ҳис-туйғуларини жиловлай ололмай асабий бир тусда кучаниб, қичқириб гапирди. Иккинчи марта бугун дарсда кўрдим жаҳли чиқиб ўзини ушлаб туролмаганини.

— Учинчи чоракда «2» олсанг, синфда қолдинг деган гап. Чунки энг асосий, ҳал қилувчи чорак — шу учинчи ҳисобланади. Ўзинг биласан, олдинги чорак баҳоларинг ҳам «2». Учинчи билан

тўртинчи чоракда «3» олсанг, йиллигингга бир амаллаб «3» чиқарарман, деб ўйловдим. Энди қўлимдан ҳеч нарса келмайди. Чунки чорагингга «2» чиқаришим аниқ. Борди-ю, тўртинчи чоракда «3» олсанг ҳам йиллигингга «2» бўлади. Унда сени синфда қолдиришга тўғри келади. Эшитяпсанми?

Эшитмай гарангманми? Билиб турибман, Насиба опанинг мақсади мени суҳбатга жалб қилиш, гаплари менга қандай таъсир қилаётганини билиш. Боя, ким бўлишим ҳақида сўзлашганимизда, мен жуда очилиб кетган эдим. Гапни ўқишга буришлари билан соқов бўлиб олдим. Агайдан эмас, нима дейишимни билмаганимдан.

— Эшитяпсанми? — қайтарди Насиба опа.

— Эшитяпман,— дедим шивирлаб, ўзимнинг овозимни ўзим зўрға эшитдим.

— Инон, синфда қолишингни сира истамас эдим,— қасам ичаётгандек қизишиб гапирди Насиба опа,— чунки... сен аслида ёмон бола эмассан. Талтайиб кетмагину бировдан яхшилигингни аямайсан, уришқоқ эмассан. Қалби тоза, беозор, раҳмдил одамсан. Сендан келажакда ҳақиқий, олижаноб одам етишиб чиқниши мумкин. Миянг ҳам ишлайди, ҳа, агар ўзинг ҳоҳласанг миянг жуда яхши ишлайди. Фақат айбинг — ўзингни қийнагинг келмайди. Ўтириб бир ишни охирига етказишга ўзингни мажбурлай олмайсан, расмий тилда айтсак ироданг бўш. Ўзингни ялқовликка солиб юриш ёқади.

Тўғри гапирарди Насиба опа, ҳаммаси тўғри. Мақтовни ҳам, танқиди ҳам ўринли. Келажакда олижаноб бўлиб етишиб чиқаманми, йўқми билмайману, лекин беозор ва раҳмдиллиги аниқ. Ҳа, миям ҳам ишлайди. Ўзимни қийнагим келмаслиги, бирор ишни охирига етказишга ўзимни мажбурлай олмаслигим, иродам бўшлигини топганимга эса қойил қолдим.

Одамнинг қанақалигини ажратишга уста экан Насиба опа. Мен ҳамон миқ этмай ўтирардим. Лекин кўринишимдан Насиба опа гаплари менга қаттиқ таъсир қилганини сездимми ёки бўлмаса, мени ортиқ қийнагиси келмадими, ишқилиб гапни яна бошқа ёққа бурди.

— Уйингда ахволлар қалай?

Елкамни қисдим:

— Жойида шекилли.

— Адаг... ҳалиям қайтиб келганлари йўқми?

«Йўқ» дегандек бош чайқадим.

— Ойингнинг бошида шундай ҳам ташвиш қўп, жуда бўлмаса сен яхши ўқишинг керак эди-да.

Қошларимни чимирдим, чунки мавзу яна ўзгараётган эди. Насиба опа авзойимдан пайқади ўқиш ҳақида гаплашишга қайтишни истамаётганимни.

— Алиқулов, бу панд-насихат эмас, сенга очигини айтганман. Ойинг билан бир неча марта суҳбатлашдим, юраклари анча тор бўлиб қолибди. Ортиқча гап кўтаролмайди... Бирдан-бир суянчиқ-

лари сен, минг қилса ҳам тўнғичларисан. Ҳозирча уйда отанг ўрнига эркаксан. Сенинг аҳволинг эса... Агар синфда қоладиган бўлсанг онангга жуда қаттиқ зарба бўлади.

Яна анчагача иккаламиз ҳам жим қолдик. Балки Насиба опа бир нарса дейишимни кутаётгандир, мен бўлсам нима дейишимни билмасдим. Тишимни тишимга қўйиб ўтирардим. Гапларига тушундим, бўлди-да, одамни эзавергандан нима фойда. Бирдан-бир ниятим тезроқ шу хижолатпазликдан қутулиб кўчага отилиши эди.

— Ҳозир кетасан,— деди Насиба опа худди фикримни кўзимдан ўқиб олгандек,— лекин сенга яна битта нарсани айтиб қўймоқчиман. Айтмоқчи эмасдим, лекин модомики гап очилиб кетган экан, айтаман. Қолаверса, сендан бекитадиган сирим йўқ.

Насиба опа ўрнидан туриб деразага яқинлашди. Деразадан кўчага тикилганча аллақандай хомуш, синиқ овозда гапирди:

— Кеча мактаб педсовети бўлди, учинчи чорак якунига бағишланган. Ҳар бир ўқитувчи ўз синфи ҳақида ҳисобот берди.

Шу гапларнинг менга алоқаси бўлмаса ҳам юрагимга ғулғула тушди. Қандайдир тушуниб бўлмайдиган хавотир билан Насиба опанинг давом этишини кутдим.

— Бизнинг синф, тўғрироғи, мен биринчи ўринни олдим... ўзлаштиришнинг пастлиги бўйича...

Насиба опа жим бўлиб қолди. Мендан юқдими, анча вақтгача миқ этмай тураверди.

— Айб ўзимда. Айб фақат ўзимда,— ўзига-ўзи гапирди Насиба опа,— ёш ўқитувчиман, ҳали тажрибам кам. Агар мактабдан қувиб юборишса ҳам тўғри қилишади.

Бирдан Шоқажомнинг гапи эсимга тушди. Кеча педсоветдан кейин Шоқажом кўчада Насиба опани учратиб қолибди. Насиба опа роса йиғлаган эканми, кўзлари қизариб, шишиб кетган экан.

Ўқитувчилар Насиба опани ўртага турғазиб қўйиб изза қилишаётганини кўз олдимга келтирдим. Унга ич-ичимдан ачиндим. Бирдан ўзимнинг кўзимга ўзим жирканч кўриниб кетдим.

Насиба опа келиб тўғримга ўтирди.

Йўқ, йўқ, у мени уришмади. «Сенинг дастингдан шундай бўлди. синфни оркага тортиб ўзлаштиришни насайтираётган сен», деб койишини кутгандим, йўқ, индамади. «Одам бўласанми, йўқми?» деб дағдаға ҳам кўтармади. Фақат худди сирдош ўртоғига юрагидоғи дарду ҳасратини тўқиб солгандек, «шунақа гаплар», деди. Бардош беролмай кўзимни олиб қочдим. Ерга тикилганимча бир оз ўтирдим. Кейин бошимни кўтариб яна Насиба опага қарадим. Шу тобда ўқитувчига тузаламан, деб ваъда бергим, жуда кўп илиқ гаплар айтиб, кўнглини кўтаргим келди. Аммо шунақа нарсаларга йўқман — қуруқ ваъдабозликка сира йўқман, қанча ўзимни зўрламай тилим айланмайди.

— Кетсам майлими? — сўрадим.

Насиба она кўзларимга меҳрибонлик билан боқиб туриб. «майли» дегандек бош силкиди.

Худди елкамдан тоғ босиб тургандек зўрга турдим.

— Хайр,— дедим хириллаган овозда.

— Хайр,— деди Насиба она ҳам тушқун кайфиятда.

Қадамимни судраб босиб синфдан чиқдим. Уйга кетар эканман кўлларимни мушт қилиб сўкинардим. Тўғрисиини айтсам, мен чиранчиқларни ёмон кўраман, камдан-кам сўкинаман, бугун эса тилимга эрк бердим — уйга етгунча жағим тинмади.

Мен ўзимни ўзим сўкардим.

АСТОЙДИЛ ЙИҒЛАСАНГ...

Тавба, ақлли гаплар, панд-насихат эшитсам, нуқул тескари-сини қилгим келади. Бўлмаса ўжар одам эмасман, лекин ман эғишлар, тақиқлашга дуч келсам, яна қайтараман, нуқул тескари-сини қилгим келади-да.

Нега шунчалик ёмон кўраман насихатни — ўзим ҳам билмайман, донишмандлик қиладиган, гапни обқочадиган болаларни кўрсам томирим тортишади. Нега бу ҳақда гапиряпсан деб хайрон бўлаётгандирсиз. Сабаби бор. Масала шундаки, менинг ҳам миямга уч-тўртта ҳикматли гаплар келди, ўшалар билан сизни таниш-тирмоқчиман, фақат у ҳам ақл ўргатишни бошламоқчи деб ўйламанг. Мен бу ҳикматларни тўқиб чиқармадим. Насиба она билан суҳбатлашиб мактабдан қайтаётганимда пайдо бўлди бу ҳикматлар. Мана улар: баъзида жаҳлнинг ҳам фойдаси тегиши мумкин экан одамга — амалга оширишга журъат этолмай юрган ишингни бажаришга куч бераркан. Жаҳл чиққанда кўрқув қочиб мардроқ бўларкансан, бошқачароқ қилиб айтсам, иродани мустаҳкамлашга ёрдам бераркан. Булар синовдан ўтказилган гаплар.

Нега энди жаҳл ҳақида шунчалар кўп гапириб қолдинг дерсиз. Мен ландовурни деб Насиба она қанчалар панд едилар, изза бўлибдилар, азоб чекибдилар — жаҳлим чиққани худди шундан эди.

Мен ҳамма нарсага чидашим мумкин, қанча калака қилишмасин, хўрлашмасин, менсизмасин чидайман. Аммо сени деб биров жазо тортса ўзини қўйишга жой тополмай қолар экан одам.

Ўша кунни уйга қайтар эканман жуда кўп нарсалар устида бош қотирдим. Насиба онанинг гаплари миямни пармалаётгандек сира тинчлик бермасди. Нима қилсам ҳам унинг олдида гуноҳимни ювишим керак. Ҳа, Насиба онага ўхшаган тўғри сўз ва адолатли одам учун қандай қилиб бўлмасин ўзимни дарс тайёрлашга мажбурлашим керак. Ҳа, энди дарсга астойдил ёпишаман. Астойдил йиғласа сўқир кўздан ёш чиқар, деган гап бор. Мен ҳам ўзимни аймайман. Оладиган «икки» ларим Насиба онага гап текказар экан, энди ўлсам ҳам ёмон баҳо олмайман, деб ичим-

да ойт ичдим. Ҳеч ким зўрлагани йўқ, ўз ихтиёримча аҳд қилдим. Уни албатта амалга ошираман.

Шу гапларни пичирлаб уйга кириб келдим. Қарасам, ҳамон гишчлана олмайман. Ўздан-ўзи жаҳлим чиқиб кетяпти. «Ландовурсан, ҳафсаласизсан, бир ишни охирига етказолмайсан», дерди ичимда қандайдир овоз. «Йўқ, ландовур эмасман, бошлаган ишمنى охирига етказаман, мана кўрасан», қатъият билан эътироз билдирадиди бошқа овоз.

Ўз хонамга кирдим у оқат ҳам емай, дарс тайёрлашга ўтирдим.

Она тили китобимни очиб уйга берилган машқни топдим. Машққа ўқрайиб тикилдим. Шу топда на фақат машқни, бутун бошли китобни ғажиб еб ташлашга тайёр эдим. Қандай оғир машқ бўлмасин, ишлайман, қандай қийин қоида бўлмасин, ёд оламан! Ҳа, жудаям жаҳлим чиқиб кетган эди.

Баланд овозда, худди биров билан уришаётгандек машқнинг шартини уч-тўрт марта ўқиб чиқдим. Бундай ўзимга эътибор берсам, яна ўша эски касалим қўзғабди. Шангиллаб машқни ўқияман-ку, хаёлим бошқа ёқда.

Нега шунақа ларишохотирман? Йўқ, аслида мен ҳар хил хаёлларга бориб, арзимаган нарсага ҳам ич-ичидан қуюниб юрадиган болалардан эмасман. Агар «икки» баҳо олиб қолсам ҳам ўша заҳоти унутаман, таъсирчан болаларга ўхшаб хафа бўлиб, ачиниб юрмайман.

Аммо дарс тайёрлашга ўтиришим билан, ўзингиз биласиз, хаёлим шамолда учган қуз ҳазонидек ҳар ёққа тўзғиб кетади. Мана ҳозир ҳам лоп этиб яна адам эсимга тушди. Ишдан келиб Солини тиззаларида ўйнатиб ўтирганларини қўз ўнгимга келтирдим. Кейин менга, «қани, қундалигингни бер-чў», дейдилар. Мен кўрқа-писа қундалигимни адамларга тутқизаман. Адам қундаликни олиб варақлайдилар, «2», «3» ларни кўриб ранжигандек бошларини сарак-сарак қиладилар. Аммо овоз чиқариб уришмайдилар, чунки овоз чиқариб уришсалар дарров ойим жўр бўладилар. Ойим эса адамга ўхшаган ювош эмаслар, қойишни бир бошласалар етти маҳалла эшитади. Шунинг учун адам паст овозда, лекин ўқрайиб мени «тарбиялайдилар».

— Яхшироқ ўқисанг бўлмайдеми, оғайни?

Мен ерга тикилиб индамай туравераман.

— Одам деган сал жонини ачитиб ҳаракат қилиши керак-да. Ўйинга берилгандан нима фойда.

Мен гап қайтармайман, баттарроқ букчайиб оламан. Адам қўнгиллари бўш, раҳмдил одамлар, дарров менга юраклари ачийди. Овозларини янада пасайтириб мени овутадилар.

— Майли, буёғига сал шншкроқ бўл, дарс тайёрлашдан қочмасанг тузалиб кетасан. Лекин кўп қуйма, менинг ҳам ўқишимнинг мазаси йўқроқ эди. — адам шншиб қўшиб қўйдилар. — лекин сен менга ўхшашинг керак эмас, мендан яхшироқ ўқишинг керак. Тўшундингми?

Мен миннатдорчилик билан азамнинг кўзларига боқаман. Ҳа, тушундим, дегандек бош ирғайман.

Кейин адам, Соли, мен ўйинчоқ қуббачалардан турли-туман иморатлар қурадим. Адам менга ўхшаб ҳар хил ўйинларни яхши кўрадилар, гоҳилари тоғотар қилишга тайёр эдилар. Фақат ойим уришиб ётишга мажбур қиладилар.

Ойим баъзида, айниқса, байрам кунлари кўз ёши қилиб оладилар. Аммо адам борликларида сира йиғламасдилар. Тўғри, адам билан гоҳида жиқиллашиб олишарди, лекин йиғламасдилар, бақириб-чақириб ичларини бўшатардилар. Адам кетиб қолганларидан кейин бўлса очилиб-сочилиб, хурсанд бўлиб юрганларини сира кўрмадим, доим хомуш, хафаконлар. Гоҳида ич-ичимдан ачиниб кетаман ойимга. Шунақа экан уришиб нима қилишди. Ярашиб қўяқолишмайдими? Унда ҳаммага ҳам маза бўларди, ойимга ҳам, Солига ҳам, менга ҳам. Олдинлари ҳам адам бир-икки марта уйдан кетиб қолгандилар, лекин узоқ йўқ бўлиб кетмасдилар, уч-тўрт кун деганда қайтиб келардилар. Бу гал нима учундир қайтишлари чўзилиб кетди. Барибир адам уйга қайтадилар. Соли билан мени ташлаб кетишларига ишонмайман.

Мен ирғиб ўрнимдан турдим, бўлмагур хаёлларни хайдаб эс-хушимни йиғиб олишим керак, акс ҳолда ҳеч қачон на дарс тайёрлай оламан, на бир тайинли иш қила оламан. Қайсидир китобда ўқиган маслаҳатни қилиб олганимча санадим. Ёрдам берди, анча ўзимга келдим.

Ўтириб яна китобга ёпишдим. Ўқиётган ҳар бир жумламанинг маъзини чақишга ҳаракат қилдим. Аста-секин фикримни тўшлаб олиб, бутун борлигим билан уй вазифасини қилишга шўнғиб кетдим.

Шу ўтирганимча кечқурунга қадар бошимни кўтармадим. Уйга берилган машқни беш марта кўчириб ёздим. Битта хато бўлса ҳам янги дафтар олиб бошқатдан кўчираман. Янги дафтар тутгандан кейин хато бўлмагани маъқул-да.

Бир маҳал қадимни ростлаб, бундай соатга қарасам, еттидан ошиб кетибди. Сакраб ўрнимдан турдим у боғчага югурдим. Яхшиям вақтида эсимга келди, агар яна бир соатча ўтирсам яна Солининг битта ўзи қолиб кетарди. Буёқда ойимларнинг ҳам ишдан қайтадиган пайтлари бўлиб қолибди, уйни супуриб, полни хўл латга билан артиб қўйишни унутибман-ку. Майли, дарс тайёрладим десам бир марта гуноҳимдан кечарлар.

Дарс тайёрлаганимни билсалар гуноҳимдан кечиниш уёқда турсин, севиниб кетиб, мактайдилар.

Ҳаллослаганимча боғчага етиб бордим. Панжарадан қарасам ҳовлидаги скамейкада мураббия опа ўтирибди, атрофида ўн-ўн бештача бола, ичида Соли ҳам бор.

Сир бой бермаслик учун боғчага шояшмасдан кириб бордим. Одоб билан мураббия опа билан сўрашдим, Соли ҳақида суриштирдим, овқатни ҳаммасини ейдими, вақтида ётиб ухлайдими.

болалар билан уришмайдами? Жавоблар қониқарли эди, мен ташаккур билдириб мураббия опа билан хайрлашдим. Шунақа суриштириб турган яхши, бўлмаса отаси йўқ етимча деб унчалик эътибор бермасликлари мумкин. Йўқ, биламан, боғчада ҳамма болаларга тенг қарашади, бу эркатой, бу ташландиқ, деб ажратилмайди, лекин барибир ғамхўрлик қилиб қўйсанг зиён қилмайди.

Кўчага чиқишимиз билан Солининг бошига ҳазиллашиб бир чертдим. Бирор жиддийроқ гап айтмоқчи бўлсам олдин шунақа чертиб қўйишимни биларди укам.

— Нима? — деб менга қаради.

— Хафа бўлма, Со,— дедим ишшайиб,— ҳамма нарса ёдимдан кўтарилиб кетибди. Дарс тайёрлашга одатланмаганман-да.

Соли мақсадимга тушунмади.

— Шунинг учун сал кеч қолдим,— дедим.

Соли энди гапининг тагига етди.

— Санжар, эртага боғчадан ухлмасимдан олиб кет овқат еб бўлишим билан,— деди ёлбориб, у ичида менинг айбдорлигимни тушунган, эвазига эртаги кундан ютмоқчи эди.

Кичкина болалар шунчалик муғамбир бўлишларини билмаган эканман. Бу муғамбирлик эмасдир, сезгирликдир, зийракликдир.

— Ухлашни шунақа ёмон кўрасанми? — деб сўрадим.

— Ҳа, ёмон кўраман,— деди лабларини чўччайтириб Соли,— ҳеч қачон ухламайман, кўзимни юмиб ётаман.

Мен унинг пешонасига оғритмасдан яна бир чертдим.

— Сени ўрнингда бўлганимда жон-жон деб боғчага қатнардим. Қиладиган ишинг овқат ейиш, ўйнаш, ухлаш. Маза-ку! Мактабда эса миянгни ачитиб дарс тинглайсан, масала ечасан, диктант ёзасан. Шунча азоб тортганинг етмагандек, яна «икки» қўндиришади.

— Барибир мактаб яхши! — деди Соли ишонч билан.

— Сен қаёқдан биласан, худди мактабга борган одамдек гапирасан?!

— Боғчада кунбўйи бўласан, мактабда атиги ярим кунгина,— донолик қилди Соли.

Мен кулиб юбордим, топган гапини-чи, зумрашанинг.

— Бўпти, алмашамиз. Сен мактабга борасан, мен боғчага, маза қилиб овқат еб, қорнимни силаб ётаман.

Соли бирпас ўйланиб қолди.

— Сен бизнинг боғчадаги каравотга сиғмайсан-да,— деди ниҳоят.

— Гапинг рост бўлса тезроқ юр. Ўзингни эплаб юролмайсан-ку, тагин мактабни ҳавас қиласан!

— Ким юролмас экан, ўзинг нукул атак-чечак қилиб юрасан,— бўш келмади Соли.

— Нима, ким атак-чечак қилиб юради,— қўзларимни олайтирдим.

Соли ҳазилимни тушуниб қийқириб кулди.

— Сен! — деди ва шаталоқ отиб қочиб қолди.

— Ҳали шунақами! — мен унинг кетидан қувиб кетдим.

Уйгача қувлашмачоқ ўйнаб бордик. Барибир Солига етолмадим. Суюнсин деб атайдан шундай қилдим.

Уйга кириб борганимиздан кейин мақтаб қўйдим.

— Жудаям эпчил бўлиб кетибсан-ку.

Уйга қираётганимизда Соли мени яна бир марта ҳайрон қолдирди.

— Сен алдоқчи экансан, — деди.

— Нега энди? — биров устимдан совуқ сув қўйиб юборгандек сесканиб кетдим.

— Нукул айтаман-ку адам ишдалар, яқинда келадилар деб. Менинг нафасим ичимга тушиб кетди.

— Адам ойим билан пўм бўлишган, шунинг учун адам кетиб қолганлар.

Энди мендан совуқ тер чиқиб кетди.

— Тўғри, аразлашиб қолишган. Лекин суд орқали ажралишмаган. Шундоқ бўлгандан кейин адам яқинда қайтиб келадилар. Алдаётганим йўқ, гапимга ишонавер.

Соли кўзимга сийчиклаб тикилди. Гапимга ишонди шекилли, индамасдан уйга кириб кетди.

Мен унинг кетидан уйга кирганимда телефон жиринглаб қолди. Одат бўйича биринчи бўлиб Соли югурди телефонга. Трубкани кўтариб гаплашди. Кейин менга қаради.

— Сени, ўртоғинг чақиряпти.

Мен трубкани олиб қулоғимга тутдим.

— Эшитаман. Ҳа, менман. Нима? — мен Шоқаюмнинг овозини дарров танидим, радиодаги дикторларга ўхшаб бурро-бурро гапирди.

— Ёзги таътилга режаларинг қандай, Бўталоқ.

— Ким билади, — дедим. Рост-да, режа нима қилади менда.

— Мободо Америка-памерикага саёҳатга борадиган ниятинг йўқми?

Мен шарақлаб кулиб юбордим.

— Кулма, гап бор, — деди Шоқаюм тергаш оҳангида, — адamlар бизнинг мактабга иккита туристик путёвка тўғриладилар, Болгарияга. Борасанми?

— Нима?! — мен тахта бўлиб қолдим.

— Ҳозир виз этиб менга учраб кет, телефонда гапирадиган гап эмас бу, — деди Шоқаюм ва ҳали жавоб бериб улгурмасимдан трубкани илиб қўйди.

Қўлимда трубка, нима бўлаётганига тушунмай анчагача бақрайиб турдим. Болгария эмиш? Болгарияда пишириб қўйиб-дими менга? Иннайкейин ҳаммани қўйиб мени Болгарияга жўнатишар экан-да, шунча аълочилар турганда менга йўл бўлсин? Нима бўлса ҳам Шоқаюмга учраб келишга қарор қилдим.

— Со, бирпас ўзинг ўтириб тур, мен ўртоғимникига бориб келаман,— деб Шоқаюмларникига югурдим.

Борсам, Шоқаюм кўчада мени кутиб турибди, қўлида бир шода калит.

— Бўёкка юр,— у мени тўққиз қаватли бинолар билан ўралган ҳовлининг этаги томон бошлади,— гап бундай акаси, ўтирган бўйра, юрган дарё дейдилар. Шунинг учун саёхатни севмайдиган одам тоиндмаса керак. Кўрган қолади-да, нима дединг.

Мен бош ирғиб унинг гапини маъқулладим. Ҳовлининг этагида қатор гаражлар бор эди, Шоқаюм қўлидаги калит билан уларнинг биттасини очди, яп-янги «Волга» автомашинаси ялтираб турарди.

— Адамларни биласан, катта ишда ишлайдилар. Боя айтганимдек; бир амаллаб мактабимизга иккита путёвка тўғирлаб берибдилар. Путёвкларнинг биттаси зиёлига, биттаси албатта ишчининг боласига берилиши керак. Шарти шунақа. Ўша иккинчи путёвка сеники бўлади. Чиллада, айни жазирамада Болгарияга жўнаймиз.

— Чилланг қачон?

— Ҳа, нодон-эй, чилла, акаси 25 июнда киради, 5 августда чиқади. Демак, июлда борамиз.

Мен эътироз билдирмоқчи эдим, Шоқаюм оғиз очдиргани қўймади.

— Биламан, аълочиларни юборишади, менга ким қўйибди деб айтасан. Адам йўлини қиладилар. Фақат аълочиларни юбориш янглиш, бошқаларнинг кўнгли чўқади, шунинг учун рағбатлантириш маъносиди мундоқроқ ўқийдиган ўқувчиларни ҳам юборишни синаб кўриш керак дедилар. Насиба опани ҳам ишга соламиз, сенинг номзодингни қўллаб-қувватлаворсин. Сенга муносабати яхши-ку.

Мен яна оғиз жуфтлаган эдим Шоқаюм имкон бермади сўз бошлашимга.

— Пулидан хавотирланма, сеники текин. Мен озгина тўлайман,— Шоқаюм машинасининг ичини очиб монометр олди, филдиракларнинг босимини ўлчади,— ҳаммаси жойида, фақат орқа филдирак сал қўйиб юборибди, озгина уриб қўямиз. Эрталаб адам бозорга ўтиб келмоқчийдилар, баллонларнинг даммини текшириб қўй девдилар.

У насос олиб орқа филдиракка яқинлашди. Мен илдам бориб насосни унинг қўлидан олдим-да, баллонга дам бера бошладим. Бунақа ишлардан қочмайман. Балки Болгария йўлидир, шунга чақирганлар деб ўйладим.

— Йўк, сен фақат Болгария қуруқ гап деб ўйлама. Мен бир ишнинг кетига тушсам охирига етказмай қўймайман. Биласан-ку ташкилий масалалар менинг жоним.

Бу гапи рост эди. Ташкилий масалаларни қойил қиларди.

— Нега мени танлади деб ҳайрон бўлаётгандирсан. Чунки сен сахий, бутун одамсан, Бўталок. Жиртакилик, ҳасад нималигини билмайсан. Суянса бўладиган бутун одамсан. Одам битта ўзи беғоналарнинг орасида зерикади. Икки киши бўлсак яхши-да, бир-биримизга ёрдам бериб юрамыз.

— Ҳа, агар борадиган бўлсак қанча юкинг бўлса кўтаришга ёрдамлашвораман.

Шоқаюм монометр билан мен дам урган баллонни ўлчаб кўрди.

— Ие, полвон, керагидан кўпроқ урворибсан-ку,— у мени мақтади, кейин огоҳлантираётгандек гапирди,— лекин барибир, ўқишни яхшилашинг керак. Ўзим ёрдам бераман. Икки-уч марта бирга ўтирсак натижаси кўринади қолади.

— Раҳмат, ўзим ҳам киришдим...

— Албатта, ўзинг киришмасанг бўлар эканми, бошқалар минг ҳаракат қилсин агар ўзинг жон ачитмасанг бир тийин. Хўп, акаси, эртагача.

Шоқаюм гаражни қулфлаб мен билан хайрлашди.

Мен уйга қайтиб келдим. Хонамга кириб яна дарс тайёрлашга ўтирдим. Энди қондани ёд ола бошладим. Кўп ўтмай ойим келдилар. Соли билан чуғуллашиб нималарнидир гаплашишди. Мен олдиларига чиқмадим. Чиқсам, гапга алаҳсиб кетаман, кейин қайта ўтиришга ўзимни зўрлолмайман.

Билмадим, орадан қанча вақт ўтди, бир маҳал хонамнинг эшиги очилиб остонада ойим пайдо бўлдилар.

— Ҳой, Санжар, сенга нима бўлди?

— Ҳеч нарса,— дедим.

— Овқатланмайсанми?

— Боя овқатланганман,— ёлғон тўқидим,— халақит берманг, уйга жуда кўп иш беришган.

Ойим менга бирпас ҳайрон бўлиб тикилиб турдилар, кейин индамасдан секин чиқиб кетдилар.

Мен қондани қайтаришда давом этдим.

... Қовоқларим оғирлашиб, кўзим юмилиб кетай-кетай деганда, эшикда яна ойим пайдо бўлдилар.

— Дарсинг ҳам бор бўлсин, ўғлим. Ётмайсанми? Ахир ярим кеча бўлиб кетди-ку.

— Йўқ, ётмайман, дарс тайёрлайман.

— Дарс ҳам эви билан-да, болам.

Билиб турибман, дарс тайёрлаётганимни кўриб ойим бир тарафдан суюняптилар, иккинчи тарафдан бош кўтармай ўтирганимга раҳмлари келяпти.

— Энди кечасию қундузи ухламай дарс тайёрлайман.

— Намунча? — шаштимдан қайтариб қўйишдан чўчибми эҳтиёткорлик билан сўради ойим.

— Шунақа,— дедим қайсарлик билан, кейин тушқун овозда қўшиб қўйдим,— менинг дастимдан Насиба опани мактабдан қувиб юборишларига оз қолибди.

— Нима? Шундай яхши ўқитувчини-я! — бирдан тутаклиб кетдилар ойим,— бекор айтишибди. Йўл кўймаймиз! Ўзи яхши одамларга ҳеч қаерда кун йўқ. Сени одам қиламан, деб адойи тамом бўлди-кў, у бечора. Яхшиликка ёмонликми? Йўл кўймайман!

Мен ҳам шунинг учун дарс тайёрлаётман-да!

— Ундай бўлса тайёрласанг ҳам тайёрла, тайёрламасанг ҳам тайёрла. Ўзим мактабингга бориб шовқин кўтараман. Адолат деган нарса борми ўзи? Битта ўқитувчи бўлса шунчалик бўлади! Ҳар ҳафта учрашамиз, нега менга айтмади унга зулм ўтказишга ётганини?! — Ойимнинг шунчалик Насиба опамни яхши кўришларини билмас эканман.

— Ҳеч ким зулм ўтказиётгани йўқ,— ойимни сал тинчитмасам жуда гувиллаб ёниб кетяптилар, мен яхши ўқимаганимдан кейин... менда ўзгариш бўмагандан кейин гапиришади, қани болани тузата олганинг деб, сўрашади. Насиба опанинг ўрнида бошқа ўқитувчи бўлса, ундан ҳам талаб қилишади.

— Шундай дейсан-у, лекин барибир... ёшлигини назарда тутиш керак. Ахир жон-жаҳди билан тириштири сени одам қилгани. Мен гувоҳ!

Ойим бирдан тўхтаб ўйланиб қолдилар.

— Майли, ўғлим, яхшилаб тайёрлан. Насиба опанг учуноқ ҳаракат қил...

— Хавотир олманг, яхшилаб ўқияпман.

— Ҳа, яхшилаб ўқи. Сен бир амаллаб яхши баҳо олгин, ана иннайкейин улар билан мен ўзим гаплашиб кўяман!

Ойим худди ҳозир гаплашишга кетаётгандек, шитоб билан юриб хонамдан чиқиб кетдилар. Мен миямга келган фикрдан кулиб кўйдим. Агар ўша педсоветда ойим бўлганларида борми, Насиба опани койиган ўқитувчиларни бошлаб додини берардилар. Ҳа, бунга ишонаверинг.

БЎШ КЕЛМА, АЛИҚУЛОВ!

Эртасига эрталаб умримда биринчи марта барвақт уйғониб кетдим. Соатга қарасам олти ярим. Яна қондаларни қайтардим. Иккала қойдани ҳам сув қилиб ичиб юбордим, десам бўлади.

Ичим пишиб кетаётгани учун ҳали эрта бўлишига қарамай мактабга қочиб қолмоқчи эдим, нонушта қилмасдан кетмайсан, деб ойим ушлаб қолдилар.

Ўтиришга мажбур бўлдим.

— Атайдан иссиқ овқат қилдим, еб борасан,— дедилар ойим.

Иссиқ овқат қилган бўлсалар мендан ҳам эртароқ турган эканлар-да!

Биз уч киши ойим, мен, Соли индамай ўтириб овқатландик. Нима учундир, худди имтиҳонга кетаётгандек ичим така-пука

эди. Қандайдир таҳликали, хавотирли вазият ҳукмрон эди уйда. Мен ортиқ чидолмай ўрнимдан турдим.

— Ойи, Соли бугун ўзингиз...

— Ҳа, боравер, ўғлим, укангни ташлаб ўтаман,— ойим мени эшиккача кузатиб чиқдилар, титроқ овозда омад тиладилар,— ишқилиб ишинг ўнгидан келсин.

— «Беш» олгин! — лўкма ташлади Соли ҳам.

Мен кўнглим бузилиб, югурганча настига тушиб кетдим. Ойим билан Соли ўртага тушиб елкамадаги масъулиятни янада оғирроқ қилишган эди. Ҳа, энди буларнинг юзини ерга қаратиб бўлмайди.

Мактабга ҳаммадан олдин етиб борибман, синфимизга кирсам ҳеч ким йўқ. Коридорга қайтиб чиқдим. Димиқиб нима қиламан, ташқарида ҳаво тоза, кун илиқ, енгил шабада одамнинг баҳрдилини очади деган фикрда ҳовлига йўл олдим. Кираётганимда эшик тагида битта бола турган эди, чиксам ҳалиям турибди. Ўзи жимитдек-у, калласи катта.

Бирпас атрофга анграйиб турдим. Зерикдим. Кейин ўзимни нима биландир чалғитиш учун болакайни гапга солдим.

— Намунча вақтли келиб олдинг? — деб сўрадим.

— Ўзинг-чи? — саволни савол билан қарши олди у.

Гаплари пишиққина экан.

— Менми?! Мен мактабсиз туrolмайман. Эрталаб қуёш чиқмасдан келиб, кечқурун қуёш ботмагунча кетмайман. Кечаси билан яна мактабни соғиниб чиқаман. Шунинг учун уйқудан кўзимни очишим билан мактабга югураман,— ҳазиллашдим.

Лекин болакай ҳазилни тушунмади.

— Мени уйим узоқ. Трамвайга тушиб келиш керак. Шунинг учун адам заводларига кетаётганларида ташлаб ўтадилар,— деди у.

Шу билан гап бўлиниб қолди. Мен яна атрофга аланглай бошладим.

— Марканг борми? — бирдан сўраб қолди болакай.

У Шоқажомга ўхшаб бурро-бурро ганирарди.

— Маркани нима қиласан?

— Марканг бўлса кўрсат, алмаштирамиз.

— Йўқ-да.— дедим,— нима, марка йиғасанми?

Болакай «ҳа» деб бош силқиди.

— Марка йиғишга беҳуда вақт сарфлагандан кўра, кўпроқ даре тайёрласанг бўлмайдими? — ҳарҳолда мен ундан катгароқ эдим-да, ўз кўнглимда насихат қилган бўлдим.

— Ўзинг аълочимисан? — саволни савол билан қарши олишни яхши кўрар экан болакай тушмагур.

Чўчиб тушдим.

— Йўқ, нимага сўраяпсан?

— Ақл ўргатвогганингга аълочи бўлсанг керак, дебман.

Кулиб қўйдим. Бало экан зумраша.

— Ўзинг-чи, ўзингинг ўқишинг қанақа? — сўрадим.

— Сени нима ишинг бор! — деди болакай бепарво оҳангда.

Ростдан ҳам нима зарур менга бола бечорага тегажоглик қилиб. Нима, у арпамни хом ўрдими. Лекин тилим ўзимга бўйсунмади.

— Ҳозир бир чертиб пешонангни ғурра қилиб қўяйми?!

Болакай орқасига чекинди.

— Нима қилдим сенга?

У қовоғини солиб, қошларини чимирганича менга тикилиб турарди. Зўравонликнинг, чиранчиқликнинг нима кераги бор. Тескари қарадим. Шу заҳоти болакайни бутунлай унутиб, бошқа нарсаларни ўйлай бошладим. Бир маҳал оркамга ўгирилиб қарасам, бечора ҳалиям қотириб қўйгандек турибди. Раҳмим келиб кетди.

— Ҳа, айтгандек, — шу пайт бирдан анави куни ручка сотиб олганимда сотувчи қайтимига марка бергани эсимга тушиб қолди. — Битта маркам бор. Кўрсатайми?

Болакай ишонқирамагандек, хавотирланиб кўзимга боқди.

Папкамни очиб алгебра китобининг ичига бекитиб қўйган маркани олдим.

— Мана кўр, — унга футболнинг расми солинган маркани узатдим.

— Жуда зўр марка экан! — деди болакай маркага еб қўйгудек тикилиб.

Кейин шошиб панкасини очди-да, катта альбом олиб менга узатди.

— Хоҳлаганингни... хоҳлаганингни танланг, алмашамиз.

Альбом олиб бир чеккадан варақлаб чиқдим. Аммо роса марка йиққан экан, бир-биридан чиройли. Жимитдек бўла туриб шунчалик қунт билан марка йиққанига қойил қолдим. Альбомни томоша қилиб бўлиб эгасига қайтардим.

— Биттаси ҳам ёқмадими? — ажабланиб сўради у.

— Нега энди, ҳаммаси яхши! — дедим, — лекин менга марка керак эмас.

Болакай юзида ачиниш аломати пайдо бўлди... У кўзи қиймай маркамни қайтарди:

— Лекин жуда зўр марка экан.

Маркани олмадим.

— Ўзингга опқолавер, айтдим-ку, менга марка керак эмас деб. Бола ҳовлиқиб, кўзлари севинчдан чақнаб кетди.

— Ростдан беряпсизми? Текиндан-текинга-я?!

«Намунча битта маркага шунчалик ҳовлиқмасанг», дегандек унга қулимсираб қараб қўйдим. Болакай буни сездими ҳовридан тушди.

— Раҳмат, — деди у сал ийманиб.

Индамадим. Фақат эски танишлардек кўз қисиб қўйдим. У, оғзи қулоғида, мен берган маркадан ҳамон кўзини узмай мактаб биносига йўл олди.

Кутганда вақт секин ўтади, деб тўғри айтишар экан. Жуда хунобим ошиб кетган эди, яхшиям бошқа болалар келиб қолиб, ўшалар билан овуңдим.

Ниҳоят, қўнғироқ жиринглади. Биринчи дарс она тили эди. Мен ҳеч қачон шунақа ҳаяжонланмаган эдим. Уй ишини қилиб келмаганимда бошқа гап эди, тайёрланиб келганда ҳам одам шунчалик ҳовлиқади деб, сира ўйламаган эдим.

Мана, Насиба опа синфга кирди. Саломлашдиқ. Йўқлама қилди. Кейин уй ишларини текширди. Менинг олдимда бир оз тўхтаб қолди.

— Янги дафтар тутдингми?

— Ҳа,— дедим.

— Дуруст, ҳаракат қилсанг чиройли ёзаркансан,— деди Насиба опа.

Мен уй ишини бир неча марта қўчирганимни унга айтмадим.

Насиба опа мендан узоқлашиб бошқаларнинг дафтарларини ҳам текшириб чиқди. Мана, ниҳоят, мен ҳаяжонланиб кутган дақиқа келди. Насиба опа синфга қараб:

— Энди ўтган дарсни қайтарамиз, ким жавоб беради? — деб сўради.

Еттитами, саккизта ўқувчи қўл кўтарди. Насиба опа синфда ўтирганларнинг ҳаммасини бир-бир кўздан кечириб чиқар экан:

— Яна ким?!— деб сўради,— Шоқаюм, кўряпман, қўлинг-ни кўтаряпсан. Ўрнингдан туриш шарт эмас! Хўш, бошқалар-чи?

Яна учта бола қўл кўтарди. Насиба опа ҳамон синчков назар билан синфни кўздан кечирарди. Мен қўл кўтариб ўрганмаганим учунми, ҳеч қўлимни кўтаришга журъат этолмайман. Кўтаришим кераклигини, кўтаришим шартлигини биламан, аммо кўтаролмайман. Ниҳоят, бир амаллаб зил-замбилга ўхшаб кетган қўлимни араңг кўтардим. Насиба опа қўл кўтарганимни ё кўрмади, ё кўрса

Сал баландроқ кўтардим қўлимни.

Насиба опа бу гал кўрди, лекин яна эътибор бермади. Мен яна баландроқ кўтардим қўлимни.

— Ҳа, нима дейсан, Алиқулов? — бепарво оҳангда сўради Насиба опа.

— Мен... мен...— тавба, юрагим шундай уриб кетдики, эплаб гапимни гапиролмайман!

Насиба опа жавоб беришдан қутулиб қолиш учун эшикка чиқиб келгани руҳсат сўраяпти, деб ўйлади шекилли:

— Бўпти, чиқиб кел. Лекин тез қайт, янги мавзунини бошлайман,— деди.

— Йўқ... мен... ҳалиги... жавоб бермоқчийдим.

Бирдан бутун синф жим бўлиб қолди. Насиба опа ҳам таажжубдан кўзларини катта-катта очиб менга тикилди.

— Жавоб бераман дейсанми?

— Ҳа,— дедим энтикиб.

Насиба опа бир лаҳзага жим бўлиб қолди, кейин:

— Бўпти, эшитамиз,— деди ўта бепарволик билан.

Билиб турибман, ховлиқаётганимни, ҳаяжонланаётганимни сезиб, агайдан ўзини бепарволикка солди.

Жавоб бера бошладим. Биринчи жумлани айтишим билан ҳамма нарса бутунлай ёдимдан кўтарилиб, тилим танглайимга ёпишганича қотиб қолса бўладими?!

Насиба опа йўқламини варақлаб ўтириб, тўхтаб колганимни пайқамагандек, хотиржам менга мурожаат қилди.

— Бўпти, бошла бўлмаса. Лекин автоматга ўхшаб бидиллаб кетма. Шошмасдан, дона-дона қилиб гапирмасанг, нима деяётганингни англаб олишим қийин бўлади.

Насиба опа ўрнидан туриб нима учундир деразага яқинлашди. Мен билан мутлақо иши йўқ — худди бировни қидираётгандек ташқарига олазarak бўлиб қарай бошлади.

Сал жаҳлим чиқди, шунча қийналиб, не-не азоб-уқубатлар билан дарс тайёрлаб келсам-у, эшитгиси ҳам келмай деразадан кўчага аңқайяпти. Жаҳл билан терс бурилдим-да, жавоб бера бошладим. Одатда ҳар бир ўқувчи битта қондани гапирарди. Мен иккала қондани ҳам шариллатиб айтиб бердим. Мисол айтаётганимда тасодифан кўзим Насиба опага тушиб қолди.

Шунда унинг нега дераза ёнига борганига тушундим. У деразанинг ёнида қимирлашга, қаттиқроқ нафас олишга журъат этолмай ҳамон ташқарига тикилиб турарди. Гўё қимирласа ёки қараб турса мен сўзимдан адашиб, чалкашиб кетадигандек. Бутун синф ҳам сув қуйгандек жим эди.

Иккала қондага иккита мисол келтирдим. Охирги мисолни айтиб улгурмасидан Насиба опа худди мен қил кўприқдан ўтаётгандек, юрагини ховучлаб турган эканми:

— Бўлди, Алиқулов, ўтир!— деб қичқириб юборди.

Чўчиб тушиб жойимга ўтирдим.

— Бахойнинг «беш»,— худди ойимга ўхшаб қичқириб гапирарди Насиба опа.— Росмана «беш»!

Бақириб юборганининг сабабини кейин англадим. Яхши жавобимдан мендан ҳам кўпроқ Насиба опа суюниб кетибди чоғи, кўзида бир томчи ёш кўрдим. Баъзилар сезмади ҳам. Чунки Насиба опа эпчиллик билан кўз ёшини артиб олди. Менинг ичим алғовдалов бўлиб кетди.

Синфда ғала-ғовур кўтарилди. Болалар мени табриклашар, мақташарди. Тўғри, баъзилар эса фақат шовқин кўтариш учунок жўрттага овозга зўр бериб ғўнғиллашарди. Болаларга баҳона бўлса бас, тўполонни қойил қилишади. Ишқилиб дарс бўлмаса бўлгани.

Насиба опа бир амаллаб синфни тинчитди. Кейин менга қараб жиддий гапирди. Лекин қанчалик жиддий бўлишга тиришмасин, кўзларида бир олам меҳр бор эди.

— Алиқулов, агар яна битта «беш» олсанг, унда чорагингга «уч» чиқариш мумкин. Демак, учинчи чорагинг жойида. Кейин

тўртинчи чоракка ҳаракат қиласан, унда ҳам чорагинга «уч» ёки «тўрт» чиқса марра сеники, синфдан синфга ўтишинг аниқ бўлади.

Менинг севинчдан бошим ғовлар, Насиба опанинг гапларига унчалик тушунмасдим. «Сизники маъқул», дегандек бош силкиб гапларини маъқулладим.

Насиба опа эса ҳамон куйиб-пишиб давом этарди.

— Бугунги жавобингга қараганда эса, Алиқулов, сен бемалол яхши ўқишинг мумкин. Мана, бўларкан-ку ҳаракат қилсанг! Шундоқ бўлгандан кейин буюғига бўш келма, Алиқулов!

Насиба опа тўғри айтди, бўларкан-ку, ҳаракат қилсам. Ҳамма нарса одамнинг ўзига боғлиқ экан. Шу пайтда Насиба опа кўзимга яна ҳам яхши кўриниб кетди, ҳақиқатда жуда зўр ўқитувчида. Меники одам қилолдим, демак, зўр ўқитувчи ва ажойиб инсон!

Тўғриси айтсам мен «беш» баҳо олганимдан ҳам кўра, Насиба опани хурсанд қилганимдан, ҳали бориб оймни, Солини хурсанд қилишимдан мамнун эдим.

Ўйлаб кўрсам айб ўзимда — жудаям ҳафсаласиз одам эканман. Йўқ, ялқов эмас, ҳафсаласиз эканман. Мана, астойдил ҳаракат қилган эдим, бинойидек жавоб бердим. Демак, ҳаммаси ҳаракатга, қўнғига боғлиқ экан.

* * *

Дарслар тугаб уйга қайтпман-ку, қувончим ичимга сиғмайди, миямда эса ҳар хил ўйлар шодон сакрайди. Адам қайтиб келсалар бундан ҳам яхши ўқийман, деб ваъда бераман. Нафақат ўзим, Соли мактабга кирганида унинг ҳам яхши ўқишига кўмаклашаман, дейман.

Ўзим билан ўзим овора бўлиб ўн қадамча наридаги Шоқаюмни ҳам кўрмабман. У одати бўйича пилдиллаволиб кетарди. Мен қадимимни тезлаштириб унга етиб олдим. Бирпас ўзига сездирмасдан қорама-қора кетавердим.

Муқолишга етганда у бирдан орқасига ўгирилди, напкаси билан папкамни бир уриб ерга туширди.

Индамасдан папкамни олдим-да, кетидан кетавердим, мени ҳам шўхлигим тутиб кетди, унга етиб олдим-да бир уриб папкасини ерга туширдим.

Шоқаюм ҳайронликдан анқайиб қолди.

— Кўзларимга ишонмаяпман, Бўталоқ, сендан ҳам шўхлик чиқяптими?

— Назаримда сендан қарзим жуда кўпайиб кетган, юзтадан биттасини қайтариб қўй, — илжайдим.

— Дуруст, дуруст, шўхлигинг бинойидек ярашяпти ўзингга, — кўнглимни кўтармоқчидек юпатиб гапирди Шоқаюм. — Битта «беш» олганингга папкамни уриб туширдинг. Бордию яна олиб қолсанг ўзимни уриб ағдарарсан?!

Қийқириб қулди Шоқаюм.

— Э, сенга тегиб бўладими, оламини бошинга кўтариб дод-вой соларсан! — Унга қўшилишиб мен ҳам қийқириб кулдим.

— Бу гапинг тўғри, менга тегиб бўлмайди,— бирдан жиддий тортиди Шоқаюм.

Башарасига жиддий тус беришга уста эди у, шу билан ўзини дарров бошқалардан юқори қўярди.

— Сенга тегишга менга йўл бўлсин, сен ўзингга гард ҳам юқтирмассан!

Менинг гапим Шоқаюмга маъқул бўлди шекилли:

— Аммо акаси, кетишинг яхши,— деди у насиҳатомуз оҳангда,— шу кетишинг бўлса чет элга боришинг ҳам осонлашади, шундай экан буёғига бўш келма.

У Насиба опанинг гапини қайтарган эди. Бу менга ёқди.

— Ҳа, оғайни, энди бўш келиш йўқ,— дедим мен сал керилиб.

Биз Шоқаюм иккаламиз йўлга тушдик. У одати бўйича жадаллаганича олдинда, мен эса лапанглаб орқароқда борардим.